

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ: İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ

ANKARA 2021

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ: İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ

ANKARA 2021

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ: İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ

Bu rapor, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesinde kurulan Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu faaliyetleri kapsamında aşağıda isim, unvan ve kurum bilgileri verilen öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Yücel ACER (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Prof. Dr. Giray SADIK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi)

Doç. Dr. Yusuf SAYIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi)

Doç. Dr. Murat TÜMAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Adres : Yüksel Cad. No:23/06650/ Kızılay ANKARA

Tel: +90 312 422 78 00

Faks: +90 312 422 78 99

www.tihek.gov.tr tihek@tihek.gov.tr

© Raporda yayımlanan yazı, konu, fotoğraf ve diğer görsellerin her hakkı saklıdır. İzinsiz, kaynak gösterilmeden hiç bir ortamda alıntı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	4
Sunuş	5
Giriş ve Rapor Takdimi	7
I. Karabağ İşgali ve Siyasi Gelişmeler	9
1. 1994-2020 Yılları Arası Gelişmeler.....	9
2. İkinci Karabağ Savaşı.....	13
3. Üçlü Bildiri ve İçeriği.....	14
4. Üçlü Bildiri Sonrası Beklenen Gelişmeler ve Riskler	16
II. Karabağ Çatışmalarında Ermenistan'ın Eylemleri ve İhlaller	22
1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun Temel Prensipleri.....	22
1.1. Silahlı Güce Başvurmaya Dair Kurallar	22
1.2. Silahlı Çatışmalarda Uyulması Gereken Kurallar	24
2. Silahlı Çatışmalarda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Uygulanması.....	29
3. Karabağ Çatışmalarında Gerçekleştirilen İhlaller Üzerine Hukuki Değerlendirmeler	30
3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku Bağlamında Değerlendirmeler.....	30
3.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Değerlendirmeler	55
III. Ermenistan'ın Eylemlerinin Hukuki Sonuçlarının	
Takibi ve Sorumluların Yargılanması	58
1. Silahlı Çatışmalar Hukuku Kurallarının İhlalinin	
Sonuçları ve Karabağ'da Gerçekleşen İhlaller	58
2. Sorumluların Yargılanmasına İlişkin Mekanizmalar ve Karabağ'da Gerçekleşen İhlallerin	
Sorumluların Yargılanması	61
3. AİHS'in İhlalinin Sonuçları ve Takibi.....	65
3.1. AİHS Hükümlerinin İhlallerinin Sonuçları ve Karabağ'daki Ermenistan'ın İhlalleri.....	65
3.2. AİHS İhlallerinin Takibi ve Karabağ'daki Ermenistan İhlalleri	66
IV. Genel Tespitler ve Öneriler	69
Ek: Basın Bildirisi	72

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş-birliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ANAMA	: Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı
BM	: Birleşmiş Milletler
G.A.	: General Assembly (BM Genel Kurulu)
ICTY	: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi)
par.	: paragraf
s.	: sayfa
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNTS	: United Nations Treaty Series (BM Antlaşmalar Serisi)
USÇH	: Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku

Sunuş

Tarihsel kökeni yirminci yüzyılın son çeyreğine tekabül eden Dağlık Karabağ Sorunu, uluslararası hukuk alanında çözüme kavuşturulamayan ve insan hakları ihlallerinin yaşandığı sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağlık Karabağ sorununu barışçıl çözüm metodolojisi çerçevesinde ele almak amacıyla 24 Mart 1992 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) tarafından “Minsk Grubu” oluşturulmuştur. Ancak sorunu çözmek adına oluşturulan AGİT Minsk Grubu, “Dağlık Karabağ Sorununu” çözüme kavuşturamamıştır. Ermenistan’ın yaklaşık 30 yıldır işgali altında bulunan bu bölgedeki Azerbaycan’ın sivil yerleşim yerlerine 27 Eylül 2020 tarihinde saldırılar düzenlenmiştir. Bu saldırılar neticesinde başlayan II. Karabağ Savaşı ile “Dağlık Karabağ Sorunu” açısından yeni bir dönem başlamış ve 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya’nın arabuluculuğuyla Ermenistan ile Azerbaycan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasıyla savaş sona ermiştir. Azerbaycan’ın zaferiyle sonuçlanan ve 44 gün süren II. Karabağ savaşı ile uluslararası hukuka aykırı biçimde Ermenistan işgali altında bulunan Azerbaycan toprakları işgalden kurtarılmıştır.

II. Karabağ Savaşı sırasında, Ermenistan’ın hem Karabağ bölgesi hem de Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Uluslararası İnsan Hakları Hukukunu hiçe sayan saldırıları sonucu birçok hak kategorisi açısından ağır insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği kaydedilmiştir. Ermenistan’ın sivil yerleşim yerlerine, ibadethanelere, hastanelere, okullara ve tarihi kültürel mekânlara yaptığı saldırılarda yüzlerce sivil yaşamını yitirmiş ve çok sayıda mesken kullanılamaz hale gelmiştir.

Ağır insan hakları krizinin yaşandığı “Dağlık Karabağ Bölgesinde” gerçekleşen hak ihlallerini yerinde görüp incelemek, raporlamak ve dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TIHEK), 6701 sayılı TIHEK Teşkilat Kanunu’nda belirtilen “*insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele alanındaki uluslararası gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek, alanındaki uluslararası kuruluşlarla ilgili mevzuat dahilinde iş birliği yapmak*” görevi kapsamında harekete geçmiştir. Bu kapsamda Dağlık Karabağ bölgesi başta olmak üzere, Azerbaycan’ın muhtelif bölgelerinde yaşanan insan hakları ihlallerini tematik

bir raporla ele almak ve yerinde incelemeler yapmak üzere TİHEK bünyesinde “Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu” oluşturulmuştur.

TİHEK Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu, yaptığı çalışmalarda bölgede yaşanan güncel gelişmelerin takip edilmesi amacıyla alanında uzman akademisyenlerin katılımıyla çevrimiçi toplantılar düzenlemiş ve konuya ilişkin kamuoyu bilgilendirmesi yapmıştır. Yanı sıra Gözlem Grubu, Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiserliği'nin (Ombudsmanlığı) yetkilileri ile ortak çevrimiçi toplantılar düzenlemiş ve bölgede yaşanan olaylara ilişkin bilgi alışverişinde bulunmuştur. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiserliği'nin (Ombudsmanlığı) daveti üzerine, 28 Haziran-2 Temmuz 2021 tarihleri arasında TİHEK Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu Azerbaycan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Söz konusu çalışmalar kapsamında hazırlanan bu Rapor, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun II. Karabağ Savaşı esnasında ve çatışmalardan sonraki süreçte yaptığı incelemelere dayanarak, işgal ve çatışmalar esnasında kamuoyuna yansıyan Ermenistan kaynaklı belirli hak ve özgürlük alanlarına ilişkin mevcut sorunları tespit etmektedir. Bunun yanı sıra savaş süresi boyunca Ermenistan'ın eylemleri, uluslararası çatışma hukuku çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ermenistan'ın söz konusu eylemleri neticesinde meydana gelen hak ihlalleri hem uluslararası silahlı çatışmalar hukuku hem de AİHS kuralları çerçevesinde ele alınmaktadır. Rapor, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun, Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyareti neticesinde doğrudan ve ilgili resmi kurum ve kişilerle yaptığı görüşmelerden edinilen bilgi, belge ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Raporun hazırlanma sürecinde Dağlık Karabağ Sorununa ilişkin yayınlanan akademik çalışmalardan, resmi raporlardan ve basın bültenlerinden de yararlanılmıştır.

Bu metodoloji çerçevesinde hazırlanan “Ermenistan'ın Karabağ'daki Eylemleri: İnsan Hakları İhlalleri ve İhlallerin Takibi Raporu”; Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan hak ihlallerini uluslararası insan hakları kuralları ve müktesebatı çerçevesinde objektif biçimde tespit etme, bölgede yaşanan sorunları analiz etme ve sorun alanlarına ilişkin çözüm önerileri ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu vesileyle Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiserliğine, raporlama sürecine katkı sunan ve destek olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu bünyesinde kurulan Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubuna ve kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Giriş ve Rapor Takdimi

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde bağımsızlığını ilan eden Ermenistan,¹ aynı dönemde, desteklediği Karabağ Ermeni silahlı gruplarla birlikte Azerbaycan'ın Ermenistan işgaline maruz kalan toprakları içerisindeki Dağlık Karabağ ve etrafındaki yerleşim yerlerine saldırılar başlatmış, BM Güvenlik Konseyi'nin Nisan ve Kasım 1993 tarihleri arasında aldığı Azerbaycan'ın egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığını teyit eden 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına rağmen saldırılarını ve işgal eylemini devam ettirmiştir.²

Ermenistan'ın yaklaşık 28 yıl süren Karabağ işgali, Ermenistan ve Azerbaycan arasında 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 9 Kasım 2020 tarihinde, Rusya Federasyonu'nun da dahil olduğu (bundan sonra Rusya olarak zikredilecektir.) üçlü (ortak) açıklama neticesinde imzalanan Üçlü Bildiri ile resmen sona ermiştir.³ İkinci Karabağ Savaşı olarak bilinen çatışmalar sonucunda Azerbaycan, 290 civarında yerleşim yerini Ermenistan'ın işgalinden kurtarmıştır. Bu yerleşim yerleri 'Şuşa, Ağdam, Gubadlı, Zengilan, Cebrail, ayrıca Laçın, Hocalı, Terter, Füzuli ve Hoca-vend' gibi stratejik illeri ve bu yerleşim yerlerine bağlı birçok köyü kapsamaktadır.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki askeri eylemlerinin durdurulmasına ilişkin Üçlü Bildiri'nin yarattığı hukuki ve fiili durum, yıllardır çözümsüz kalan "Karabağ Sorunu" nu esasen çözmekte ve geriye kalan sorunların çözümü için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Üçlü Bildiri'nin yarattığı ve ayrıca vurgulanması gereken önemli bir kazanım da Ermeni işgali sonucunda evlerini ve yerleşim bölgelerini terk etmek zorunda kalan yüz binlerce Azerbaycan vatandaşının tekrar evlerine ve mülklerine geri dönme imkânına kavuşmuş olmasıdır.

Üçlü Bildiri ile Azerbaycan Ermenistan arasındaki sorunun tümünden çözümüne ve bölgede insani krizlerin önlenmesine dair bu önemli kazanımlar elde edilmiş olmasına rağmen İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında oluşan durumun ayrıntılı biçimde incelenmesini gerektiren önemli nedenler de bulunmaktadır.

Öncelikle, Ermenistan'ın Karabağ'daki askeri eylemleri sonucu yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin ortaya konulması ve bu ihlallerin hukuki sonuçlarının neler olduğunun ve bu sonuçların nasıl takip edilebileceğinin tespiti önem arz etmektedir. Bu Raporda detayları ile ele alınacak ihlaller ve sonuçlarının ortaya konulması ve takibi öncelikle adaletin sağlanması için elzemdir. Öte yandan, İkinci Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki askeri eylemlerinin durdurulmasına ilişkin üçlü (ortak) açıklamayı içeren Üçlü Bildiri'nin ve Karabağ'da oluşturulmuş olan şartların değerlendirilerek, geçmişteki örneklere benzer insani krizlerin yeniden yaşanmasına neden olabilecek unsurların tespit edilmesi ve bunların giderilmesine dair önerilerin ortaya koyulması gerekmektedir.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) tarafından oluşturulan Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun, İkinci Karabağ Savaşı esnasında ve çatışmalardan sonraki süreçte

¹ Ermenistan, 21 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bakınız, Hatem Cabbarlı. "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Siyasal Dönüşüm Süreci". *Uluslararası Kriz ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 1, (2020), s. 120 (118-158).

² Ermenistan'ın işgali döneminde, ara ara devam eden çatışmalar bazen şiddetli boyutlara da ulaşmıştır. 1916 Nisan'ında başlayan ve bir süre devam eden çatışmalarda da ölenler ve yaralananlar olmuştur. Bakınız, Alev Kılıç. "Olaylar ve Yorumlar". *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65, (2020), s. 23. Ayrıca bakınız, <https://onedio.com/haber/daglik-karabag-catismasi-nasil-basladi-bolge-de-son-durum-ne-923870>. (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2020).

³ 9 Kasım 2020 tarihinde, Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan liderleri arasında kabul edilip ilan edilen Üçlü Bildiri için bakınız, <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasının-tam-metni-haberi-20029> (Yayın Tarihi: 11 Kasım 2020.) (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2021)

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

yaptığı incelemelere dayanarak hazırlanan bu Rapor, Ermenistan'ın Karabağ'ın işgali dönemindeki eylemlerinin neler olduğuna ve hukuki niteliklerine; İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın eylemlerinin neler olduğuna ve hukuki niteliklerine; hukuki ihlallerin yasal takibine; söz konusu dönemlerde gerçekleştirilen eylemlere dair cezai sorumluluğu bulunan gerçek kişilerin yargılanmasına ve mevcut durumda insan haklarının ağır ihlalleri anlamında insani krizler doğurma riskleri oluşturan hususların neler olduğuna dair tespitler içermekte ve bu kapsamda sorunların hafifletilmesine ya da çözümüne dair öneriler getirmektedir.

Rapor esas olarak, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun, Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret vasıtası ile hem ilgili resmi kurum ve kişilerle yaptığı görüşmelerde hem de Karabağ'a gerçekleştirdiği ziyarette doğrudan elde ettiği belge, bilgi ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Raporun hazırlanmasında ayrıca, bu konulara dair yayınlanmış akademik çalışmalardan, resmi kurum raporlarından ve basın bültenlerinden de yararlanılmıştır. TİHEK, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun hazırladığı bu Rapor, işgal ve çatışmalar esnasında kamuoyunun gündemine yoğunlukla yansımış ve ön plana çıkmış olan Ermenistan kaynaklı ihlaller ve sonuçlarına odaklanmaktadır.

I. KARABAĞ İŞGALİ VE SİYASİ GELİŞMELER

1. 1994-2020 Yılları Arası Gelişmeler

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ihtilafın başlangıcı 1988 yılına kadar uzanmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde, Karabağ Bölgesi'nin içerisinde bulunan Dağlık Karabağ, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölge (*oblast*) statüsünde idi.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Dağlık Karabağ bölgesini kendi ülkesine bağlama ya da Dağlık Karabağ'da ayrı bağımsız bir devlet kurma çabaları karşısından Azerbaycan, 26 Kasım 1991 tarihinde, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını ilan etmiştir. Bu gelişmenin üzerine Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşları, 10 Aralık 1991'de bağımsızlık kararı almışlar, akabinde, 1992 yılında Rusya Federasyonu birliklerinin Dağlık Karabağ'dan çekilmesi ile anlaşmazlığın çatışmalara dönüşmesine zemin hazırlanmış oldu.⁴

Ermenilerin, Şaumyan bölgesindeki köylere saldırıda bulunmasıyla dönemin Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimleriyle Jejeznovodsk kentinde 24 Eylül 1991 tarihinde iki ülke arasında bir anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmayla ateşkes sağlanacak; Ermenistan, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecekti. Kasım 1991'de Ermenistan'ın ateşkes kararına uymadığını kanıtlamak amacıyla Azerbaycan'ın davet ettiği Rus ve Kazak gözlemcilerin içinde bulunduğu helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesiyle Azerbaycan yönetimi, birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır.⁵

Sonrasında Azerbaycan Yüksek Sovyet'i Ermenistan'a ulaşan demir yolunu kapatarak, Kasım 1991 tarihli toplantısında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin mevcut statüsünü kaldırarak ilçelerini doğrudan Azerbaycan merkezi yönetimine bağladı. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bu soruna çözüm bulmak amacıyla, 1992'de kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu⁶ da sorunun çözümü için somut bir sonuç elde edemedi. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa getirilirken, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Portekiz ve Türkiye; ayrıca soruna taraf Azerbaycan ve Ermenistan, Minsk Grubu'nun diğer üyeleri olarak yer almışlardır.⁷

Ermeniler, temel tezlerini Dağlık Karabağ'da çoğunluk teşkil etmelerine dayandırmışlardır. Ermeniler kendi kaderini belirleme (self-determinasyon) hakkına sahip oldukları savını ileri sürerken Azerbaycan ise, Dağlık Karabağ bölgesinin hukuksal ve tarihsel olarak kendisine ait olduğunu savunmuş; bölgedeki etnik yapının Sovyet/Rus politikalarıyla yapay olarak değiştirildiğini, bu minvalde de toprak talebine temel teşkil edemeyeceğini iddia etmiştir.⁸

⁴ "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumuna İlişkin Rapor." TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, (TBMM Basımevi, Nisan 2021), s. 25-28.

⁵ Araz Aslanlı. "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası* (Azerbaycan Özel Sayısı), Cilt, 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 406.

⁶ Minsk Grubu, 1992'den beri Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki barış sürecini yönetmiştir. BM de, sorunun çözüme kavuşmasına yönelik birçok girişimde bulunmuştur. Yunus Ekici, "Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu". *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Mart/March 2017, Yıl/Vol. 2, No. 1 s. 72-73.

⁷ 1992 yılında AGİT tarafından kurulan Minsk Grubu, bölgede barış ve istikrarı sağlamak ve sürdürmekten ziyade daha çok çözümsüzlüğün ve bu çerçevede oluşan statükonun devamından yana bir tavır izlemiştir. Minsk Grubu eş başkanlarının sorunlu yaklaşımları nedeniyle Dağlık Karabağ meselesi, "dondurulmuş sorun" olarak süregelmiştir.

⁸ Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(1), 2013, s. 78.

Azerbaycan'da Ebulfeyz Elçibey'in iktidara gelmesinin sonrasında Moskova tarafından desteklenen Ermeniler, 1993-1994 döneminde, Dağlık Karabağ'ı ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. 1993 yılının ortalarına kadar devam eden saldırılarda, Ermenistan'ın daha ağır silahlar kullanmaya başlaması ile on binlerce Azerbaycanlı sivil hayatını kaybetmiş ya da yaralanmış⁹ ve Ermenistan-Azerbaycan ihtilafından etkilenen beş rayon (Ağdere, Şuşa, Hankenti, Hocalı, Hocavent) ve çevresinde bulunan yedi rayon (Kubatlı, Zengilan, Kelbecer, Lâçin, Cebrail, Fuzuli, Ağdam bölgeleri) olmak üzere toplam on iki Azerbaycan rayonu Ermenistan işgaline maruz kalmıştır.¹⁰

1993 yılında BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan'ın egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığını teyit eden 822, 853, 874 ve 884 sayılı dört farklı kararla, Ermenistan'a işgal ettiği Füzuli, Cebrayıl, Kubadlı, Zengilan ve diğer bölgelerden geri çekilmesi ve Karabağ'daki işgalci Ermeni gruplara tesir ederek BM kararlarına uymalarını sağlaması çağrısında bulunmuştur. Ancak Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eden kararların gereğini yerine getirmemiştir. AGİT kapsamında kurulan Minsk Grubu'nun çalışmaları çerçevesinde uzun süre devam eden görüşmeler sonuç vermemiş, Ermenistan-Azerbaycan ihtilafından etkilenen topraklar konusu masadan kaldırılamamış, soruna yönelik çözüm sağlanamamış, işgalle yerinden edilen yüz binlerce insan yerlerine geri dönememiştir.¹¹

Minsk Grubu'nun sorunun çözümünde etkisiz olduğunu gösteren somut bir gösterge de Minsk Grubu'nun 3 üyesi olan ABD, Rusya ve Fransa'nın söz konusu BM Genel Kurul kararlarına karşı oy kullanmaları olmuştur.¹² 1993 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelmesiyle Azerbaycan dış politikasında bazı değişimler yaşanmıştır. Yapılan ilk girişimlerden birisi de cephede ateşkesin sağlanması olmuş, Karabağ sorununun çözümüne yönelerek AGİT ve diğer uluslararası yapılarla iş-birliğine gidilmiştir. Aliyev döneminde, 1996 yılında AGİT Lizbon Zirvesi'nde Azerbaycan-Ermenistan sorununa yönelik hazırlanan belge ile "Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, Dağlık Karabağ nüfusunun güvenliğinin sağlanması ve bölgeye "kendi kendini yönetme" hakkının verilmesi" ile ilgili maddeler yer almıştır. Ancak tüm üye ülkelerin kabul ettiği bu belge, Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir.¹³

1996'da Moskova'da görüşmeler gerçekleştirilmiş ancak kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Taraflar AGİT, ABD ve Rusya'nın yeni önerilerini reddetmişlerdir. Aynı yıl AGİT Lizbon Zirvesi'nde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen bir bildiri yayınlanmış, fakat Ermenistan bildirisinin sonuç metnine alınmasına engel olmaya çalışmıştır. 1997'de ise Minsk

⁹ "Report: Azerbaijan. Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh. *The Human Rights Watch*, 1994. s. 100.

¹⁰ "Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırması ile Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye'deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumuna İlişkin Rapor." TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, (TBMM Basımevi, Nisan 2021), s. 27. Ayrıca bakınız, Ahmet Sapmaz ve Gökhan Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15, s. 4.

¹¹ Yücel Acer, "Ermenistan'ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk", İbrahim Demir (Ed.), *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*. ULİSA, Sayı 8, 2021, s.7-8.

¹² Örneğin bakınız., United Nations General Assembly Resolution 62/243. BM'nin kabul ettiği kararlarda şu maddeler yer almaktaydı: "1. BM Genel Kurulu, Azerbaycan'ın bağımsızlığına saygı duyuyor ve uluslararası kanunlarca tanınan sınırları çerçevesinde toprak bütünlüğünü tanımaktadır. 2. BM Genel Kurulu, işgal edilen topraklarda bulunan Ermenistan silahlı kuvvetlerinin derhal, tamamen ve kayıtsız şartsız çıkarılmasını talep etmektedir. 3. BM Genel Kurulu, topraklarından sürülen halkın dönme ve tazminat alma haklarını tanımaktadır. 4. BM Genel Kurulu, Dağlık Karabağ'ın Ermeni ve Azeri topluluklarının Azerbaycan egemenliği altında güvenlik sağlanması ve kendinin yönetme şartlarının oluşturulmasını desteklemektedir." Ayrıca bakınız, Mustafa Sıtkı Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", İbrahim Demir (Ed.), *Karabağ Zaferi: Kafkasya'da Yeni Dengelerden Türk ve İslam Dünyasında Yeni İşbirliği Modeline*, ULİSA, Sayı 8, s.16-17.

¹³ Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(1), (2013), s. 71-90. Ayrıca bakınız, *Lisbon Document 1996*, OSCE, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Grubu, önceki planın başarısızlığa uğramasının ardından ‘step-by-step’ (adım adım) barış önerisini getirmiştir. 1998’e gelindiğinde Minsk Grubu’nun ortak devlet önerisi Azerbaycan tarafından reddedilirken, 1999’da Devlet Başkanları Aliyev ve Koçaryan, eski bir Amerikan önerisi olan, toprak değişimini öngören ‘Goble Planı’ nı canlandırmak için görüşmelerde bulunmuşlardır. 2000 yılında Aliyev ve Koçaryan’ın katıldığı barış görüşmeleri ABD’nin Florida Eyaleti’nde yapılmış ancak bir uzlaşma sağlanamamıştır. 2002 yılında Minsk Grubu eş başkanları Bakü ve Erivan’ı ziyaret ederek barış sürecini canlandırmak için yeni fikirleri masaya yatırmışlardır. 2003 yılında ise, Ermenistan ve Azerbaycan Savunma Bakanları Sarkisyan ve Aliyev, iki ülkenin sınırında 8 Temmuz’da bir araya gelerek, iki ülke silahlı güçleri arasında gerilimi azaltma kararı almışlardır. Babasının vefatından sonra göreve gelen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2004 yılında Paris’te Azerbaycan’ın hiçbir zaman Karabağ’ın bağımsızlığını veya Ermenistan’la birleşmesini kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. 2005 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM), Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalini eleştiren bir karar almış, söz konusu kararda ‘etnik temizlik’ kavramını kullanmıştır.¹⁴

Aynı yıl Uluslararası Kriz Grubu, ‘Dağlık Karabağ: Barış İçin Bir Plan’ raporunu¹⁵ yayımlamıştır. 2007 yılında uluslararası arabulucular Bakü, Erivan ve Hankendi’de (Stepanakert) yapılacak görüşmeler öncesinde bölgeyi ziyaret etmişler, temkinli ve olumlu bir bildiri yayımlamışlardır. 2008 yılında Serj Sarkisyan ve İlham Aliyev, Rusya’da bir araya gelerek söz konusu sorunu çözmek için çabaları derinleştireceklerine dair bir bildiri yayınlamışlar, ancak bildiride ne statü konusuna ne de sorunun hangi yolla çözüleceğine değinmişlerdir. 2009’da Aliyev, Dağlık Karabağ’ı güç kullanarak alma beyanında bulunmuş ve ülkenin Ermenistan ile her an girilecek tam teşekküllü bir savaşa hazır olması çağrısı yapmıştır.¹⁶

Görüldüğü üzere, çatışmaların başlangıcından 2010 yılına gelinceye kadar, taraflar arasındaki ilişkiler gerilimlerle geçerken, uluslararası arabuluculuk girişimlerinin etkisiyle belli bir çözüm umudunun sıcak tutulduğu görülmektedir. Bu süreçte karşılıklı yayınlanan bildirimler, gerilimi tırmandırıcı beyanatlar, özellikle Ermenistan’da çok sık yaşanan hükümet krizleri ve siyasi istikrarsızlıklar, uluslararası güçlerin söz konusu meseleye karşı yeterli düzeyde olmayan ilgileri bu dönemin hâkim teması olmuştur.

2010 ile 2020 yılları arasında da neredeyse hiçbir somut çözüm girişimi geliştirilememiş, aksine taraflar arasında zaman zaman küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte işgal bölgesinden çekilme talepleri, Karabağ’ın geleceğinin Karabağ halkı tarafından tayin edilmesi talepleri, temas hattında yaşanan çatışmalar, barış önerileri, arabuluculuk girişimleri, Karabağ’ın kesin hukuki statüsünü belirlemek için bir mekanizma oluşturulması çabaları, zirve toplantıları ve ikili görüşmeler ve Aliyev’in “Zafer Günü Yakındır” demeçleri ile geçmiş ancak somut bir çözüme ulaşılamamıştır.¹⁷ Ayrıca, Rusya ve ABD’nin diplomatik müdahaleleri, daha ziyade bu ülkelerin kendi aralarındaki geniş çaplı ilişkiler düzeni bağlamındaki çıkarlarına ve önceliklerine odaklanmış gözükmektedir.

¹⁴ *Al Jazeera*, “Kronoloji: Dağlık Karabağ Sorunu”, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-daglik-karabag-sorunu> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

¹⁵ Bakınız, “Crisis Group, Nagorno Karabakh: A Plan for Peace”, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/nagorno-karabakh-plan-peace> (Erişim Tarihi: 18.07.2021)

¹⁶ *Al Jazeera*, “Kronoloji: Dağlık Karabağ Sorunu”, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-daglik-karabag-sorunu> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

¹⁷ *Al Jazeera*, “Aliyev: Zafer Günü Yakın,” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/aliyev-zafer-gunu-yakin>, (01.04.2021).

12 Temmuz 2020'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermeni Silahlı Kuvvetleri birimlerinin Azerbaycan-Ermenistan devlet sınırının Tovuz bölgesi yönünde ateşkesi ağır biçimde ihlal ettiğini duyurmuştur. 13 Temmuz'da Azerbaycan Devlet Haber Ajansı Ermeni kuvvetlerinin Tovuz'u topçu atışları ile ateş altına aldıklarını bildirmiştir. 16 Temmuz'da Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın resmî sitesinden yapılan açıklamalara göre, Ermenistan günün erken vakitlerde tekrardan Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki Tovuz Rayonu'na saldırı girişimlerinde bulunmuştur. 17 Temmuz'a gelindiğinde ise Tovuz'daki çatışmalar durulmuştur.¹⁸

Özetlenen bu süreç boyunca, BM Güvenlik Konseyi'nin Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eden Nisan ve Kasım 1993 arasında aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına rağmen Ermenistan'ın Karabağ ve etrafındaki bazı Azerbaycan yerleşim yerlerini işgal etmesi ve bu işgali yaklaşık 28 yıl devam ettirmesi sonucu, hem işgalin kendisi hem de iki taraf arasında uzun yıllar aralıklarla devam eden çatışmalar¹⁹ esnasında Ermenistan'ın, yalnızca Azerbaycan'ın egemenliğine ve ülkesel bütünlüğüne saygı prensibini ihlal eden eylemleri değil, aynı zamanda temel insan haklarının korunmasına dair prensiplerin ağır ihlalleri niteliğindeki eylemleri de ön plana çıkmıştır.

Ermenistan'ın söz konusu saldırıları nedeni ile çoğu sivil olmak üzere 25 bin civarında insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Ermeniler, işgal ettikleri tüm bölgelerden Azerbaycanlı sivil halkı sürmüş, 1 milyondan fazla Azerbaycan vatandaşı yerlerinden olmuş, Karabağ'dan göç ederek çoğunlukla Bakü şehri etrafına yerleşmiş, yaklaşık 28 yıldır kendi şehirlerine, köylerine ve evlerine dönememişlerdir.

Sivil malların geniş çaplı yağmalanması ve tahrip edilmesi bu eylemlere eşlik etmiştir. Yaklaşık 50.000 nüfuslu bir Azerbaycan şehri olan Ağdam'da olduğu gibi, bazı yağma örnekleri, Karabağ'da örgütlenmiş işgalci Ermeni gruplar tarafından organize edilmiş ve gerçekleştirilmiştir.²⁰

Ermenistan, işgal yılları boyunca Ağdam gibi Dağlık Karadağ dışındaki bazı şehirleri yerleşim için kullanmamış, bu şehirleri yağmalayıp yıkmış, bugün geriye birkaç taş duvarın ayakta kaldığı tamamen yıkılmış, geriye adı olan ama kendisi olmayan şehirler ve köyler bırakmıştır. Öyle ki bu durumdan ötürü özellikle Ağdam'a "Karabağ'ın Hiroşima"sı da denilmektedir.²¹

İşgal yılları boyunca Ermenistan bir yandan tarihi, dini ve kültürel eserleri yıkmış ya da yağmalamış diğer yandan doğaya da büyük zararlar vermiştir.²² Yakın zamanda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Ermenistan'ın işgaline maruz kalan Azerbaycan topraklarına ciddi ekolojik zararlar verdiğini ve 54 bin 300 hektar ormanlık alanı yok ettiğini açıklamıştır.²³

¹⁸ "The situation in the Tovuz direction remains tense", ve "Military operations in the Tovuz direction continue", *Ministry of Defense Azerbaijan*, (16-17 Temmuz 2020).

¹⁹ Ara ara devam eden çatışmalar bazen şiddetli boyutlara da ulaşmıştır. 1916 Nisan'ında başlayan ve bir süre devam eden çatışmalarda da ölenler ve yaralananlar oldu. Bakınız., Alev Kılıç. "Olaylar ve Yorumlar". *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 65, (2020), s. 23. Ayrıca bakınız, <https://onedio.com/haber/daglik-karabag-catismasi-nasil-basladi-bolgede-son-durum-ne-923870>. (21 Ekim 2020).

²⁰ "Report: Azerbaijan. Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh." The Human Rights Watch, 1994, s. 35.

²¹ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu İnceleme Heyetine Yaptığı Resmî Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

²² Bakınız, "Interim Report concerning the serious damage to historical and religious monuments inflicted upon ballistic missile attacks on Ganja city by the Armenian armed forces", Baku-2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.

²³ https://www.trthaber.com/m/?news=azerbaycan-ermenistan-54-bin-300-hektar-ormanlik-alani-yok-etti&news_id=592789&category_id=4 (Erişim Tarihi: 06.07.2021)

İşgal döneminde bir başka kayda değer Ermenistan eylemi ise, işgal bölgesindeki yaklaşık 300 km uzunluğundaki “temas hattının” tamamının anti-personel ve anti-tank mayınlarla tuzaklanmış olmasıdır. Bugün açıkça anlaşılmaktadır ki Ermenistan yalnızca 300 km uzunluğundaki temas hattına değil, aynı zamanda birçok yerleşim yerine de yüz binlerce mayın yerleştirmiştir.²⁴

Bütün bu eylemler ve çözümsüzlük süreçleri içerisinde, 27 Eylül 2020 tarihinde taraflar arasında yoğun çatışmalar başlamıştır. Söz konusu çatışmalar, Karabağ için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

2. İkinci Karabağ Savaşı

Literatürde “44 Gün Çatışmaları” olarak da ifade edilen İkinci Karabağ Savaşı, Ermenistan Cumhuriyeti’nin 27 Eylül 2020 ile 9 Kasım 2020 tarihleri arasında Azerbaycan topraklarına düzenlediği saldırılar ve bu saldırıların sonucunda meydana gelen hukuk ihlallerini anlatmak için kullanılmaktadır. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan saldırılar 44 gün boyunca devam etmiş, 9-10 Kasım 2020 tarihinde, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin zaferi ve sonucunda askeri faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin Üçlü Bildiri’nin imzalanmasıyla sona ermiştir.

27 Eylül sabahında Ermenistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri tarafından Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine, sınırda yer alan Terter ili ile birlikte diğer şehirlerin kırsal mecralarına düzenlediği yoğun saldırılar, önceden sağlanmış olan ateşkes düzenini ağır biçimde ihlal etmiştir.²⁵ Ermenistan’ın nüfusu çok yoğun durumdaki Azerbaycan sivil yerleşim yerlerine düzenlediği saldırılarda Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı verilerine göre 5 sivil Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 20 Azerbaycan vatandaşı yaralanmıştır. Ermenistan’ın düzenlediği saldırılarda çok sayıda Azerbaycan vatandaşının evi tahrip edilmiştir. Ermenistan, sivil Azerbaycan yerleşim alanlarına ciddi zararlar vermiştir.²⁶

28 Eylül ile 15 Ekim 2020 tarihlerinde Ermenistan Cumhuriyeti Silahlı kuvvetleri tarafından uluslararası hukuka aykırı biçimde düzenlenen saldırılarda, Terter ilinde birçok bina kullanılamaz olurken, sivil altyapı ve sivil tesisler büyük oranda tahribata uğramıştır. Yalnızca insanlar ve şehirler değil, aynı zamanda ahırlar ve açık alanlardaki çok sayıda hayvanatlar da saldırılar sonucunda telef olmuştur. Kayıtlara geçen en büyük saldırılardan birisi de Gence’ye düzenlenmiş, saldırılarda ciddi kayıplar meydana gelmiştir. 8 Ekim’de düzenlenen saldırılarda 9 Azerbaycan vatandaşı şehit olmuştur. Yine bu tarihte Ağdam ve Terter illeri ve köyleri, bombalanan şehirlerden olmuştur. 10 Ekim’de ise insancıl ateşkes yürürlüğe girse de 11 Ekim’e bağlayan gecede yine Gence füzelerle saldırıya uğramıştır. Bu saldırı neticesinden ciddi tahribat oluşmuştur.²⁷

²⁴ ANAMA Başkanı Vulgar Süleymanoğlu’nun TİHEK Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu İnceleme Heyetine Yaptığı Resmi Sunum. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

²⁵ “Ermenistan Azerbaycan’a Saldırdı”, TRT Haber, 27 Eylül 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ermenistan-azerbaycana-saldirdi-518943.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

²⁶ *Azerbaycan Ombudsmanlığı*, 27.09.2020-01.10.2020, https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 2. (Erişim Tarihi: 08.05.2021)

²⁷ “Report of the Fact-Finding Mission on civilian casualties and destructions as a result of another missile strike by Armenian armed forces on Ganja, the second largest and densely populated city of Azerbaijan”, 11-12 October 2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. Ayrıca bakınız, *Anadolu Ajansı*, 10 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/>

27-28 Ekim tarihleri arasında Ermenistan, smerch füzeleri ile Berde'ye düzenlediği saldırı ile ateşkesi bir kez daha ihlal ederken, gerçekleşen saldırılarda 105 kişi yaralanmış ve 27 kişi yaşamını yitirmiştir. Ayrıca çok sayıda bina, tarihi eser ve okul tahrip edilmiştir.²⁸

9 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında, Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ konusunda yaşanan çatışmaların son bulduğunu deklare ederken, zafer açıklamasında iki taraf arasında düzenlenen anlaşmanın maddelerini ifade etmiştir. Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında üçlü (ortak) bildirinin imzalandığını belirten Aliyev, “Kelbecer 15 Kasım, Ağdam rayonu 20 Kasım, Laçın ise 1 Aralık'a kadar Azerbaycan'a verilecek” ve “Dağlık Karabağ temas hattı ve Laçın koridorunda geçici olarak konuşlandırılan Rus barış gücünden hafif silahlı 1960 asker, 90 zırhlı personel aracı konuşlanacak” diyerek varılan anlaşma hükümlerini ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan'a, çatışmalar süresince verdiği destekten ötürü teşekkür ederek, “Bugünkü bildiri, Rusya ve Türkiye'nin ortak barış gücü görevi yer alıyor. Bölge temaslarına ilişkin tümüyle yeni bir format oluşturuyoruz.” diyerek, yeni dönemin yol haritasını ifade etmiştir.²⁹

3. Üçlü Bildiri ve İçeriği

Yukarıda özetlenen İkinci Karabağ Savaşı sonucunda Azerbaycan, uluslararası hukukun ilgili kurallarına göre kendi ülkesinin bir parçası olan ancak 28 yıla yakın bir süredir Ermenistan işgaline maruz kalan Karabağ üzerinde egemenliğini tesis etmiştir. Aşağıda öncelikle Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki askeri faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin üçlü (ortak) açıklamanın hükümleri ele alınacak daha sonra da halen çözüm bekleyen hususlar ortaya koyulacaktır.

azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-ateskese-ragmen-azerbaycanin-sivil-yerlesim-birimlerine-saldirilarini-surduruyor/2001926 (Erişim Tarihi: 07.05.2021); <http://www.gazetevatan.com/ermenistan-dan-sivilleri-hedef-alan-alcak-saldiri--1345970-gundem> (Erişim Tarihi: 04.05.2021). İlham Aliyev Twitter hesabından yaptığı açıklamada; “*Ermenistan topraklarından gelen topçu saldırılarına rağmen, biz Ermenistan topraklarına hiçbir saldırıda bulunmuyoruz. Ermeni tarafı, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü bu çatışmaya çekmeye ve ihtilafı uluslararasılaştırmaya çalışıyor. Biz bu tür yaklaşımın kabul edilemez olduğu yönünde görüşlerimizi dile getiriyoruz*” şeklinde beyanatta bulunmuştur. <https://twitter.com/azpresident/status/1314154077895487490?s=20> (Erişim Tarihi: 09.05.2020).

²⁸ “Interim Report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan on child casualties occurred as a result of missile attacks on civilian settlements of Azerbaijan”, Baku–2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. Ayrıca bakınız, “Ermenistan Berde şehir merkezinde sivilleri vurdu: 21 ölü, 70 yaralı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-berde-sehir-merkezinde-sivilleri-vurdu-21-olu-70-yarali/2021995> (Erişim Tarihi: 06.05.2021) ve

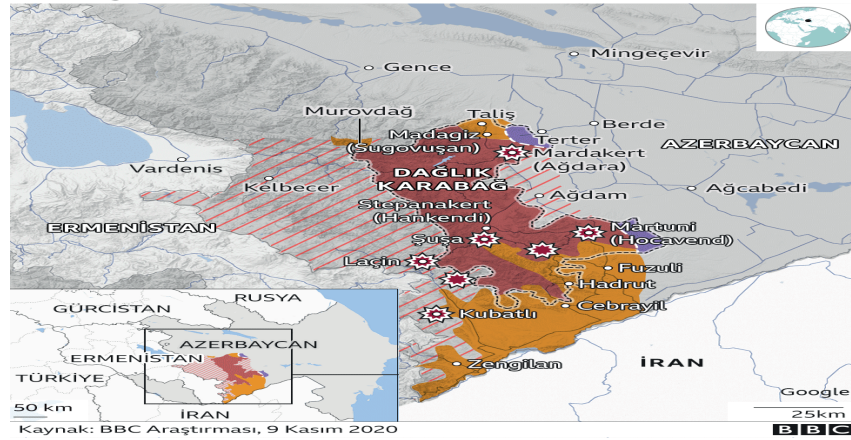
²⁹ Anadolu Ajansı, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Bu anlaşma bizim şanlı zaferimizdir”, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-bu-anlasma-bizim-sanli-zaferimizdir/2037890> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).

Kaynak: Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-ve-ermenistan-daglik-karabagda-anlasmaya-var-di/2037860> (Erişim Tarihi: 10.11.2020)

DAĞLIK KARABAĞ

- Azerbaycan'ın 27 Eylül'den beri kontrol altına aldığı yerler
- Azerbaycan kontrolündeki bölgeler
- Dağlık Karabağ etrafındaki Ermenistan kontrolündeki yerler
- ★ Çatışma noktaları

Kaynak: BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> (Erişim Tarihi: 10.11.2020)

27 Eylül 2020'de başlayan ve 44 gün süren çatışmalar sonucunda, Rusya'nın arabuluculuğu ile 9 Kasım 2020 tarihinde kabul edilen Azerbaycan-Ermenistan arasındaki askeri faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin Üçlü Bildiri'nin başlıca maddelerinin genel ifadelerle aşağıdaki gibi belirlendiği görülmektedir:³⁰

³⁰ <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasinin-tam-metni-haberi-20029> (Erişim Tarihi: 02.05.2021)

- 1- Dağlık Karabağ bölgesinde tüm askeri eylemler saat 00.00'dan itibaren duracaktır.
- 2- Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer ilçesini 15 Kasım 2020'ye, Laçın ilçesini 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir.
- 3- Dağlık Karabağ'daki temas hattına ve Laçın Koridoru'na, Rusya Federasyonu barış gücü birliği konuşlandırılacaktır. Dağlık Karabağ'daki cephe hattı boyunca ve Laçın Koridoru boyunca, hafif silahlı 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel araçtan oluşan Rusya Federasyonu barış gücü konuşlandırılacaktır.
- 4- Rus barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak bölgeye yerleştirilecek, Rus barış gücünün bölgede kalma süresi 5 yıl olacaktır. Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel geçici olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup taraflardan hiçbirinin bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmaması halinde, sonraki 5 yıllık dönemler açısından kendiliğinden uzayacaktır.
- 5 - Anlaşmanın taraflarca uygulanmasını etkin kontrol etmek için ateşkes izleme merkezi kurulacaktır. Çatışan Taraflar'ın mutabakatlara uyup uymadığını izleme verimliliğinin artırılması amacıyla, barış gücü ateşkes kontrol merkezi konuşlandırılacaktır.
- 6- Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın Koridoru (5 km genişliğinde), Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacaktır. Tarafların mutabakatı ile Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Laçın Koridoru'nun yeni güzergahı için önümüzdeki üç yıl içinde inşaat planı oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü konuşlandırılacaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti, insanların, araçların ve kargoların Laçın Koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti edecektir.
- 7- Yerelde yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki ilçelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir.
- 8- Savaş esirleri ve askerlerin cenazelerinin karşılıklı iadesi yapılacaktır.
- 9- Anlaşma'nın 9. maddesinde Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılmaktadır. Ermenistan Cumhuriyeti, insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirilecektir. Tarafların mutabakatı ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır. Bu düzenlemelerle tıpkı Laçın koridoru gibi Azerbaycan-Nahcivan arasında bir ulaşım koridoru açılması karara bağlanmıştır.

4. Üçlü Bildiri Sonrası Beklenen Gelişmeler ve Riskler

Üçlü Bildiri'nin söz konusu hükümleri, çatışmaları sona erdirmek ve ileriye dönük bir yol haritası belirlemek gibi, barışın ve istikrarın sağlanması adına önemli bir adım olmuştur. Ancak, oldukça genel bir içeriğe sahip olması nedeniyle, kalıcı bir hukuki durumun belirlenmesi

ve böylelikle, geçmiş çatışmaların ve ilişkili insani krizlerin önlenmesi adına bazı hususların nihai çözümünü sunamamaktadır. Üçlü Bildiri ve akabindeki mevcut durum, muhtemel insani krizlerin yaşanması riskini tümünden ortadan kaldırmamaktadır.

Öncelikle, henüz bir kalıcı barış ya da sınır antlaşması imzalanmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu durum, Karabağ'ın henüz hukuken belirli bir statüye kavuşturulmadığı anlamına gelmektedir. Bu yönde ara ara görüşmeler gerçekleştirilmektedirler. İki tarafın liderleri 11 Ocak 2021 tarihinde Moskova'da bir araya gelmiş, daha sonra 30 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında kurulan üçlü çalışma grubu ilk toplantısını yapmıştır.³¹ Rusya'nın da katılımı ile taraflar arasında ara ara yapılan görüşmelerde hangi konuların konuşulduğu, tarafların pozisyonlarının ne olduğu ve herhangi bir ilerlemenin mevcudiyetine yönelik resmi bir açıklama yapılmamaktadır. Tarafların üzerinde uzlaştığı ve gerginlik ya da çatışma riski oluşturan hususları çözen bir antlaşma imzalanmadıkça insani krizlerin tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün olmamaktadır.

Azerbaycanlı yetkililer, Ermenistan'ın bahaneler üreterek bir sınır antlaşması imzalamayı sürekli ertelediğini, bu bağlamda Azerbaycan'ın politikasının, sorunları önce diplomatik yolla çözmek ama hakları elde edebilmek için gerektiğinde de kuvvet kullanmak olduğunu ifade edilmektedirler.³²

Yasadışı yollarla Karabağ'a giren yabancı güçlerin tamamen buradan çıkarılması henüz gerçekleşebilmiş değildir. İkinci Karabağ Savaşı neticesinde yaklaşık 11.784 km² alan işgalden kurtarılmış, Karabağ'da çoğunlukla Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının yaşamakta olduğu 3058 km² genişliğinde alan, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki askeri faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin Üçlü Bildiri gereği, geçici Rus gücünün kontrolü altında bırakılmıştır.³³ Üçlü Bildiri'den bu yana Ermenistan'ın Karabağ'dan büyük oranda çekildiği bir gerçekken, henüz Azerbaycan'ın kontrolüne geçmeyen yerlerde durumun ne olduğu açıklığa kavuşmamıştır.

Bu kapsamda önemli bir husus da geçici Rus birliklerinin bölgedeki mevcudiyetine yöneliktir. Mevcut durumda, Üçlü Bildiri'ye dayanarak, özellikle tarafların tekrar çatışmasını engellemek ve Laçın Koridoru'nun güvenliğini sağlamak adına bölgede bulunan Rus askerlerinin bizatihi kendileri, aslında Azerbaycan'ın kendi toprakları üzerindeki egemenliğinin ve fiili kontrolünün tam tesis edilmesini engellemektedirler. Rus askerlerinin Karabağ'daki mevcut varlığının nasıl bir antlaşma ile sona ereceği ve bölgede fiili kontrolün Azerbaycan'a ne zaman ve nasıl devredileceği kesinleştirilmemiştir. Diğer yandan, Rusya'nın Ermenistan-Azerbaycan arasında öteden beri tarafsız durmadığı ve daha ziyade Ermenileri desteklediği bilinmektedir. Bu durum, gelecekte benzeri tutumların tekrar edebileceğini, gerginliklere ve insani krizlere yol açabileceğini düşündürmektedir.

Rus askerlerinin mevcut durumda yetkilerinin kesin hükümlere bağlanmamış olması, Bölge'de kalış sürelerinin epey uzun olması ve daha da uzama ihtimalinin bulunması, hatta Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki askeri faaliyetlerin durdurulmasına ilişkin (ortak) Üçlü Bildiri'ye göre Laçın Koridoru'nun sürekli olarak Rus askerlerince koruma altında tutulacak olması, Azerbaycan'ın kendi toprakları üzerindeki egemenliğini tam anlamı ile tesis etmesi açısından belirsiz bir durum oluşturmakta, siyasi ve insani krizlere yol açma potansiyeli taşımaktadır.

³¹ <https://www.aa.com.tr/en/world/russia-azerbaijan-armenia-working-group-meets/2128808> (Erişim Tarihi: 05. 06.2021)

³² Azerbaycan Milli Meclisi Ziyareti'nde Azerbaycan Milli Meclis Başkan Yardımcısı Fazail İbrahimli'nin Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'na Verdiği Mülakat. Bakü, 29 Haziran 2021.

³³ ANAMA Başkanı Başkan Vulgar Süleymanoğlu ile söyleşi. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev yaptığı bir açıklamada, Üçlü Bildiri'nin 5. maddesine vurgu yaparak, Türk Barış Gücü'nün de bölgede konuşlanacağını duyurmuştur. Ancak Kremlin Sözcüsü Peskov ise, Barış Gücü içerisinde Türkiye'nin olmayacağını, kontrol merkezinde görevli 1 Türk subayın bulunacağını, bu Merkez'in de Dağlık Karabağ dışında Azerbaycan topraklarında olacağını duyurmuştur.³⁴ Birbiriyle çelişen bu açıklamalar aslında mevcut ve muhtemel fikir ayrılıklarına da işaret etmektedir. Ayrıca, Kontrol Merkezi'nin Karabağ dışında kurulacak olması, çatışmaların etkin biçimde önlenmesini zorlaştıracaktır. Azerbaycan'ın politik ve askeri dengeyi korumak, bölgede bulunan Rus ordusuyla yaşanabilecek potansiyel çatışmaları engellemek ve Rusya'nın bu topraklarda bağımsız kararlar alabilmesinin önüne geçebilmek için Türkiye'nin de bölgede bulunmasını sağlayacak adımlar atması gerekir.³⁵

Karabağ'da bulunan ve Azerbaycan'ın özgürleştirdiği Kelbecer, Laçın ve Şuşa, 1988 nüfus sayımına göre Azerbaycanlıların çoğunlukta olduğu bölgelerdir. Söz konusu madde ile Şuşa üzerinden Hankendi'ye giden yol Azerbaycan'da bırakılmaktadır. Ancak Ermenistan için oluşturulacak Laçın Koridoru artık Şuşa'dan geçmeyecek ve 3 yıl içinde yeni yolun güzergahı belirlenecektir. Bu yolun kontrolünü de yine geçici Rus askeri birlikleri sağlayacaktır. 3 yıl sonra yapılmış olacak bu yol ile Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının, Ermenistan ile bağlantısı hiçbir kısıtlama getirilmeden sağlanacaktır. Özellikle günümüzde Hankendi ile Ermenistan arasındaki insan ve yük hareketliliğinin Azerbaycan tarafından yönetilip denetlenmemesi, egemenlik yetkisinin kullanılamaması, Bölge'deki istikrar açısından önemli risklerden birisini oluşturmaktadır.

Üçlü Bildiri'den sonra çözüm bekleyen önemli bir husus da yerinden edilmiş yüz binlerce Azerbaycan vatandaşının yerlerine dönüşünün sağlanmasına yöneliktir. Üçlü Bildiri'nin bu konuya dair hükmüne göre, dönüşler BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında gerçekleştirilecektir. Aşağıda ele alınacak Ermenistan mayınları meselesi, dönüşlerin önündeki en büyük engel olarak varlığını devam ettirmektedir. Ermenistan tarafından Karabağ'ın dört bir yanına yerleştirilmiş ve haritaları dahi verilmeyen yüz binlerce mayın, yerel Azerbaycan vatandaşların geri dönüşünü fiilen engellemekte, hatta uzunca bir süre engelleyecek gözükmektedir.

Diğer yandan, Üçlü Bildiri'de yalnızca Dağlık Karabağ ifadesinin kullanılması 1988 yılında Zengezur Bölgesi'nden göç ettirilen Azerbaycanlıların dikkate alınmadığını göstermektedir. Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının dönüşü garanti ediliyorsa, Zengezur'da da Azerbaycanlıların köylerine dönmesi garanti edilmelidir. Söz konusu madde ile Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının tüm mal varlıkları garanti altına alındığından, Azerbaycan kontrolünde olan ama Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının nüfusun çoğunlukta olduğu Hadrut, Hankendi, Hocavend, Hocalı, Ağdere bu haliyle bir nevi Ermenilere bırakılmış olmaktadır. Ayrıca bu yerlere geçici Rus Barış Gücü yerleştirilerek Azerbaycan'ın kontrol sağlanması ve egemenlik yetkilerini kullanması şu an için mümkün olamamaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, istikrarsızlıklara ve insani krizlere yol açacak potansiyeli barındırmaktadır.

Mevcut durumda diğer bir kritik sorun da mayınlar meselesi olarak kaydedilebilir. Var olan durumda, Karabağ'da Azerbaycan'ın fiili kontrolünün sağlanmasını engelleyen ancak yakın zamanlara kadar pek fazla gündeme gelmeyen unsurlardan birisinin, Ermenistan'ın Karabağ'ın dört bir yanına yerleştirdiği mayınlar olduğu görülmektedir.

³⁴ "Aliyev: Dağlık Karabağ'daki Barış Gücünde Türkiye de Görev Alacak", 10.11.2020, <https://tr.euronews.com/2020/11/10/aliyev-dagl-k-karabag-daki-bar-s-gucunde-turkiye-de-gorev-alacak>, (Erişim Tarihi: 02.05.2021)

³⁵ Türkana Allahverdiyeva, "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Sonrası Kafkasya'da Savunma ve Güvenlik Stratejisi", *Global Savunma Dergisi*, (Ocak 2021), s. 51.

28 yıl devam eden işgal döneminde Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzunluğu yaklaşık 300 km olan bir "temas hattı" bulunmaktaydı. Ülkesinde bir mayın üretim tesisi bulunan Ermenistan, 300 km uzunluğundaki söz konusu temas hattının tamamına anti-personel ve anti-tank mayınlar yerleştirmiştir. Bugünlerde Azerbaycan'ın mayın temizlemeden sorumlu kurumu olan Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı (ANAMA), tamamı mayınlı bu hat üzerinde 10-15 km genişliğinde temizlenmiş alanlar oluşturarak geçişi sağlayabilmektedir.³⁶

İkinci Karabağ Savaşı sona erdikten sonra yapılan tespitler göstermektedir ki; Ermenistan yalnızca temas hattına değil, işgal dönemi boyunca Karabağ'da işgal ettiği ancak yerleşime açmadığı birçok yere de mayınlar yerleştirmiştir. Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarında tarım dahi yapmadığı ve bu alanların tamamını mayınladığı ifade edilmektedir.

Ermenistan'ın mayın yerleştirme "stratejisi", işgal dönemi ile sınırlı kalmamış, İkinci Karabağ Savaşı'nda yaşadığı yenilgi neticesinde terk etmekte olduğu bölgeleri de mayınladığı tespit edilmiştir. Ateşkes'ten hemen sonra çok sayıda mayının değişik bölgelere yerleştirildiği ifade edilmektedir.³⁷ Ermenistan, bugüne kadar yalnızca Ağdam, Fuzuli ve Zengilen bölgelerine ilişkin mayın haritalarını vermiştir. Söz konusu haritalara göre, yalnızca Ağdam'da 97 bin mayın ve Fuzuli ve Zengilen bölgelerinde ise 92 bin mayın bulunmaktadır.³⁸ Karabağ'ın geriye kalan bölgelerinde durumun ne olduğu hala bilinmemektedir.

Mayınlarla ilgili önemli bir mesele de Ermenistan'ın yerleştirdiği mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermeyi reddetmesidir. Bugüne kadar yalnızca Ağdam, Fuzuli ve Zengilen bölgelerinde yerleştirilmiş mayınların haritalarının verildiği açıklanmıştır. Bu haritaların gerçek durumu ne derece yansıttığı halen teyide muhtaç iken, daha yüz binlerce mayının yeri hiç bilinmemekte ve bir kısmının haritalarının mevcudiyetine yönelik soru işaretleri bulunmaktadır. Mayınların bazı bölgelerde haritasız-gelişigüzel döşenmiş olma ihtimali de söz konusudur.³⁹

Ermeni mayınları meselesinin, Ermenistan'a baskı kurulması anlamında yeterli uluslararası ilgi ve desteği görmediği de ifade edilmektedir. Mayınlar konusunda uluslararası kurumlara gönderilen raporların bulunduğu ancak yeterli uluslararası desteği görmediği dile getirilmektedir. Ayrıca Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı'nın mayınlarla ilgili özel bir rapor dahi hazırladığı⁴⁰ ve Azerbaycan devletinin de 4 Haziran 2021 tarihinde AİHM'e bu konuda bir devletlerarası başvuru dahi gerçekleştirdiği ifade edilmektedir.⁴¹

Mayınların yerinin tespitinin yanı sıra tespit edilen mayınların temizlenmesi uzun yıllar ve finansman gerektiren bir faaliyettir. Temizleme faaliyetinde iki aşama bulunmaktadır. İlk aşama, zararsız mayınların bırakılıp tehlike yaratanların temizlenmesi, ikincisi aşama ise hiç mayın bırakılmamasıdır. Yalnızca ilk aşamanın başarılabilmesi için 5 ila 7 yıl arasında bir za-

³⁶ ANAMA Başkanı Başkan V. Süleymanoğlu ile söyleşi. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

³⁷ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

³⁸ <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/azerbaijan-hands-over-15-armenian-prisoners-return-minefield-maps-2021-07-03/> (Erişim Tarihi: 05.06.2021); <http://www.aztv.az/az/news/13845/fuzuli-ve-zengilan-rayonlarinin-mina-xeriteleri-azerbaycana-teqdim-edilib> (Erişim Tarihi: 05.06.2021).

³⁹ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

⁴⁰ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021. Ayrıca bakınız, "The Mine Problem in the Liberated Areas: *Ad Hoc* Report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan." 21.06.2021. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. <https://www.ombudsman.az/upload/editor/files/Ad%20Hoc%20Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20landmine%20problem.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2021).

⁴¹ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva ile Söyleşi. Bakü. 29 Haziran 2021.

mana ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bugüne kadar sürdürülen çalışmalarda ise bütün Karabağ'da ancak 30 bin civarında mayının temizlenebildiği anlaşılmaktadır.⁴²

Bu durumun yarattığı büyük insani ve yönetsel sorunlar olduğu görülmektedir. Öncelikle mayınlar, Azerbaycan'ın Karabağ'da egemenliğinin ve fiili kontrolünün sağlanmasını engellemektedir. Bir başka ifadeyle, devam eden mayın temizleme faaliyetleri ile temizlenebilmiş kısıtlı alanlarda bazı faaliyetler sürdürebilmekte, ancak genel olarak Azerbaycan devleti tam olarak bölgeye hakim olamamaktadır. Örneğin, Ağdam şehrinin tekrar imarı için planlar ve projeler hazırlanmış ancak tam anlamı ile faaliyetlere başlanamamıştır. Bu anlamda Karabağ'da Ermenistan işgalinin bir nevi devam ettiği dahi söylenebilir.

Mayınlar, bölgede Ermenistan'ın işlediği diğer suçların tespitinin yapılmasını dahi zorlaştırmaktadır. Azerbaycan savcılarının mayınlar nedeni ile şu an işgalden kurtarılan bölgelerde görev yapamadıkları ifade edilmektedir.⁴³

Bir başka önemli husus da Karabağ'daki yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış 1 milyon üzerindeki insanın (kaçkının) geri dönüşünün mayınlar nedeni ile uzunca süre mümkün olmayacağına yöneliktir.

Mayınlar halen sivillerin hayatına mal olmaya ya da yaralanmalara yol açmaya devam etmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesinden bu yana 27 sivilin mayın patlaması neticesinde hayatını kaybettiği ifade edilmiştir.⁴⁴ 4 Haziran 2021 tarihinde Ermenistan'ın işgal döneminde Kelbecer'de döşediği bir mayının patlaması sonucu ikisi gazeteci üç Azerbaycan vatandaşının hayatını kaybettiği, dört sivilin de yaralandığı bildirilmiştir.⁴⁵ Mayın temizleme esnasında patlamalar yaşanmakta, mayın temizleme personelinden hayatını kaybedenler ve ağır yaralananlar olmaktadır. Karabağ'da bu nitelikte bir patlamada dört çalışanın yaralandığı, bunlardan bacaklarını ve gözlerini kaybedenlerin olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Diğer yandan mayınların doğal çevreye verdiği ve verebileceği zararların da önemli boyutlarda olduğu dile getirilmektedir.

Üçlü Bildiri sonrasında Karabağ'da oluşan mevcut durum içerisinde insani kriz oluşturma riski yaratan hususlardan birisi de Laçın Koridoru'ndan farklı olarak Nahçıvan Koridoru'nun 'açılma zamanı, genişliği, geçiş güzergahı ve güvenliğine' yönelik belirsizliğin bulunmasıdır. Tüm bunlar Ermenistan'a, bu geçişi etkisizleştirecek uygulamalar yapma ortamı sunmakta ve uyuşmazlıklara zemin hazırlamaktadır. Üstelik Anlaşma metninde Nahçıvan koridoru için "insanların, araçların, kargoların" ifadesi yer alırken, Rusya yalnızca insanların ve yiyeceklerin geçişini kapsadığını duyurarak yeni uyuşmazlıkların sinyalini vermiştir. Ayrıca Rus Görev Gücü'nün, Nahçıvan koridorunu süresiz mi kontrol edeceği, ulaşım kontrolü dışında güvenlik sağlanmasından da sorumlu olup olmayacağı gibi hususlar açık hükümlerle düzenlenmemiştir. Oluşturulan bu belirsiz düzen, muhtemel bir Türkiye-Rusya ya da Rusya-Azerbaycan anlaşmazlığında kolaylıkla işlemez hale gelebilecek, siyasi istikrarsızlıklara yol açabilecektir.⁴⁷

Nitekim uzmanlar, söz konusu 9. maddenin birçok soru işaretini bünyesinde barındırdığına ve savunma açığı verdiği dikkat çekmektedirler. Örneğin, Ermeniler Nahçıvan'a açılacak olan kapılardan veya Hankenti'nden rahatça Azerbaycan'a girebilecekler mi? Hankenti'nde yaşayan Ermenilerin hangi ülkenin pasaportunu taşıyacak ve hangi ülkenin para birimini kullanacaklar? Azerbaycan'a

⁴² ANAMA Başkanı Başkan V. Süleymanoğlu ile söyleşi. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

⁴³ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva ile söyleşi. Bakü. 29 Haziran 2021.

⁴⁴ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

⁴⁵ <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/4/azerbaijani-journalists-official-killed-in-kalbajar-blast> (Erişim Tarihi: 03.07.2021.)

⁴⁶ ANAMA Başkanı Başkan V. Süleymanoğlu ile söyleşi. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

⁴⁷ Salih Yılmaz, "Dağlık Karabağ'da Ermenistan-Azerbaycan Ateşkes Anlaşmasının Değerlendirilmesi", İbrahim Demir (der.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020*, (İksad Yayınevi, Ankara, 2020), s. 268.

rahatça giren ve Bakü'ye kadar gelebilen Ermenilerin muhtemel yasa dışı eylemlerinin önüne nasıl geçilecek? Ermenistan ile sınırların açılması halinde, Hankenti'ne geri dönen Ermenilere Azerbaycan pasaportlarının verilmesi, söz konusu insanların ülkedeki tavırları önemli ve aktüel ulusal güvenlik meselelerinden biri olarak algılanmaktadır.⁴⁸ Benzer biçimde, Azerbaycan vatandaşlarının ve devlet görevlilerinin kendi devletleri içinde bulunan Hankenti'ne giriş çıkışlarına ve yetki kullanmalarına engel olunması birçok insan hakkının ihlaline neden olabilecektir.

Uzmanlar, Üçlü Bildiri'de Türkiye'nin rolüne yönelik bir düzenleme olmasa da ateşkes sonrası diyalogun Rusya ve Türkiye arasında yaşandığını ifade etmektedir. Ancak bu durumun bazı avantajları olsa da iki taraf için anlaşmazlık risklerini de barındırdığını belirtmektedir.⁴⁹

Üçlü Bildiri'den kaynaklanabilecek söz konusu muhtemel istikrarsızlık unsurlarının yanı sıra, sorunun genel niteliklerinden kaynaklı kökleşmiş ve henüz ortadan kaldırılmamış hususların da muhtemel istikrarsızlıklara zemin hazırlayabileceğini vurgulamak gerekmektedir.

Uluslararası ilişkilerde, süregelen çatışmaları betimlemek için kullanılan "donmuş/zamana yayılmış çatışma" (*frozen/protracted conflict*) kavramları, bu nitelikteki çatışmaların neticesindeki sağlanan ateşkes sonrasında da nihai barış ortamının sağlanmasının zor olduğuna ve zaman alabildiğine işaret etmektedir. Söz konusu Karabağ Bölgesi olduğunda, bu durumu daha da ciddileştiren 3 ayrı faktörden daha bahsetmek gerekmektedir:

- Ermenistan'ın içerisinde halen savaş yanlısı güçlü bir kesimin mevcudiyeti. *Karabağ Klanı* olarak da bilinen bu kanat, Azerbaycan topraklarındaki insan hakları ihlallerine neden olmuş; kendinden farklı düşünenlere karşı da darbe teşebbüslerinde bulunmuştur.

- Rusya'nın bölgedeki önceliği kendi etkinliğini devam ettirmek olarak görülmektedir. Bu noktadan hareketle uluslararası hukuk, BM ve AGİT kararları ve Azerbaycan'ın haklı talepleri Rusya için belirleyici faktörler olmayabilir ve tam çözümün sağlanmasını zorlaştırabilir.

- Özellikle ABD ve Fransa'da etkin Ermeni lobileri, bu ülkelerin kendi çıkarlarına odaklı politikacıları üzerinde etki kurarak, Ermenistan'ın silahlandırılması ve çatışma yöntemine yönelmesine zemin hazırlamaktadırlar. Uluslararası ilişkilerde bir savaş ya da çatışma sonrasında ilan edilen ateşkes ve beraberinde imzalanan antlaşmalar, sorunu ve ilişkili çatışmaları doğuran sebeplerden etkilenmeye devam edebilmektedir. Azerbaycan-Ermenistan sorunu hem Azerbaycan ve Ermenistan'ın hem de uluslararası ve bölgesel aktörlerin çıkar hesaplarından ve çözüme yönelik ne gibi niyetler taşıdıklarından etkilenme riski ile karşı karşıyadır. Ateşkes sonrasında Azerbaycan-Ermenistan sorununun tümünden çözülüp nihai uzlaşa ile sona ermesi, yalnızca çatışmalara taraf olmuş Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın iradelerine bağlı olmamakta, sistemin büyük güçlerinin tasavvurları ve tasarımlarından da etkilenebilmektedir.

⁴⁸ Türkana Allahverdiyeva, "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası Kafkasya'da Savunma ve Güvenlik Stratejisi", *Global Savunma Dergisi*, (Ocak 2021), s.50.

⁴⁹ Kenan Aslanlı, "Karabağ Meselesi İçin "3 Boyutlu" Analitik Perspektif Önerisi", İbrahim Demir (der.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020*, (İksad Yayınevi, Ankara, 2020), s. 219.

II. KARABAĞ ÇATIŞMALARINDA ERMENİSTAN'IN EYLEMLERİ VE İHLALLER

Yoğunlukla Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşanmış çatışmaların önemli bir yanı da temel insan haklarının silahlı çatışmalar esnasında korunmasını doğrudan düzenleyen Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku (USÇH) kurallarının ve temel hakların korunmasına dair AİHS'in yoğun ihlalleridir. Bu bölümde, ilgili USÇH hukuk kuralları ele alınarak, İkinci Karabağ Savaşı'nda yaşanan ihlallerin hukuki değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun Temel Prensipleri

USÇH, devletler arasında ve belirli durumlarda da, terörist gruplar hariç olmak üzere, devlet dışı düzenli silahlı gruplar ile devletler arasında, karşı silahlı güce başvurulmasına ve silahlı güç kullanılırken uygulanan yöntem ve silahlara dair kuralları içeren bir Uluslararası Hukuk dalıdır.

Bu kurallar “savaş öncesi hukuk” ve “savaş esnasındaki hukuk” olmak üzere iki alt grupta incelenmektedir. “Savaş öncesi hukuk” (*jus ad bellum*) silahlı güce başvurulmasına dair kuralları içermektedir. “Savaş esnasındaki hukuk” (*jus in bello*) ise hukuk kurallarına uygun başlayıp başlamadığından bağımsız olarak silahlı çatışmalar esnasında çatışan taraflarca uyulması gereken kuralları kapsamaktadır.

1.1. Silahlı Güce Başvurmaya Dair Kurallar

Savaşın devletler arasındaki ilişkilerde ancak haklı bir nedene dayanılarak başvurulacak bir yöntem olduğu anlayışı uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak, bu anlayışın hukuki bir çerçeve kazanması ve küresel hukuki düzenin bir parçası olarak silahlı güce başvuruya dair bir hukukun (*jus ad bellum*) doğması, önce Milletler Cemiyeti Antlaşması, sonra da Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması ile gerçekleşmiştir. BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. paragrafı şu şekilde düzenlenmiştir:

“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.”

Böylelikle, genel olarak silahlı güce ve hatta silahlı güç tehdidine başvurmak (*threat or use of force*) yasaklanmış,⁵⁰ silahlı güce başvurulacak durumlar istisnai durumlar olarak sayılmıştır.

Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağını ifade eden söz konusu antlaşma hükmünün aynı zamanda yapılageliş hukuku kuralı haline geldiği bir diğer ifadeyle BM üyesi olsun ya da olmasın bütün devletleri bağladığı kabul edilmektedir.⁵¹ Hatta bu yasağın, ulus-

⁵⁰ Örneğin, 1970 BM Genel Kurulu Deklarasyonu da ifadesinde, devletlerin tehdit ya da kuvvet kullanmama yükümlülüğü vardır gibi bir ifadeden ziyade ‘tehdit veya kuvvet kullanmaktan kaçınma yükümlülüğü’ (‘...the duty to refrain...from the threat or use of force.’) ifadesi kullanılmaktadır.

⁵¹ 24 Ekim 1970 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen “BM Antlaşmasına Uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkilere ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk Prensipleri Üzerine Deklarasyon” öncelikle BM Antlaşması'nın 2(4) hükmüne aykırı bir tavrın sadece BM Antlaşması'nı değil, aynı zamanda uluslararası hukuku ihlal ettiğini belirtilerek

lararası hukukun buyruk kuralları (*jus cogens*) arasında yer aldığı, yani aksine bir antlaşma dahi yapılamayacak bir yasak olduğu da ifade edilmektedir.⁵² Bu genel yasağın istisnaları olarak, yalnızca savunma maksatlı silahlı kuvvet kullanmak eylemleri meşru kabul edilmektedir. Bu istisnalar iki durumu kapsamaktadır.

a) Meşru Müdafaa Hakkı

Bu çerçevede, aslında hiçbir yazılı hukuk kuralına da gerek olmaksızın doğal olarak mevcut olduğu kabul edilen, ayrıca BM Antlaşması'nın 51. maddesi'nde düzenlenen meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanmak meşru kabul edilmektedir. Antlaşma, bu hükmü ile zaten doğal olarak var olan (*inherent*) meşru müdafaa hakkını tanıdığını ifade ederek, “silahlı” bir saldırı (*armed attack*) karşısında, saldırıya uğrayan bir devletin tek başına ya da diğer devletlerle beraber, başvurabileceği bir hak olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu hakkın “BM Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin devamı için gerekli tedbirleri alıncaya kadar” kullanılabilmesi belirtilmekte, ancak bu tedbirlerin sonuç doğuran tedbirler olması durumunda meşru müdafaa hakkının sona ereceği kabul edilmektedir.⁵³ Ayrıca, kuvvet kullanma kavramının, silahlı kuvvet kullanılmasını ifade ettiği ve silahlı kuvvet kullanma eyleminin hangi şartlar çerçevesinde ‘saldırı’ sayılacağına da BM Güvenlik Konseyi'nin tespit ve takdirine bırakıldığı kabul edilmektedir.⁵⁴

b) BM Güvenlik Konseyi'nin Kararı

Kuvvet kullanma yasağının ikinci istisnası ise, yine savunma maksatlı olarak, BM Antlaşması'nın VII. Bölümü çerçevesinde, Güvenlik Konseyi'nin, kuvvet kullanılmasına varmayan tedbirlerin, barışı korumak ya da bozulan barışı tekrar oluşturmak için yeterli olmadığı sonucuna varması durumunda, uluslararası barış ve güvenliği sürdürmek ya da tekrar tesis etmek için, 42. maddede belirtilen gerekli olabilecek hava, deniz ve kara kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermesi durumudur. Dolayısıyla BM Güvenlik Konseyi'nin bu yönde bir kararı mevcut ise, söz konusu karar çerçevesinde silahlı kuvvet kullanma meşru kabul edilecektir.

BM Genel Kurulu, 1950 yılında aldığı bir kararla, Güvenlik Konseyi'nin veto nedeni ile uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin görevlerini yerine getiremediği durumlarda, Genel Kurul olağanüstü toplanarak, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da tekrar kurulması için askeri kuvvet kullanımı da dahil çeşitli tedbirlerin alınmasını üye ülkelere tavsiye edebilecektir.⁵⁵ Benzer biçimde bu Karar, Genel Kurul'un bu yetkisini “barışın tehdit edilmesi”, “barışın bozulması” ya da “saldırı” durumlarında kullanacağını belirtmektedir.⁵⁶

bu hükmün aynı zamanda yapılageliş kuralı değeri kazandığını ilan etmiştir.

⁵² *Nicaragua Davası Kararı, ICJ Reports*, 1986, s. 14, par. 188-190.

⁵³ İngiltere'ye ait Falkland (*Malvinas*) Adaları'nın 1982 yılında Arjantin tarafından işgal edilmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 502 sayılı kararı almış ancak İngiltere bu karardan sonra silahlı güç kullanarak adaları geri almış, bu eylemini de meşru müdafaa hakkına dayandırmıştır. Bu örnekten hareket edildiğinde, kararın somut sonuç doğurup doğurmadığının bu bağlamda önemli olduğu değerlendirilmelidir. Bakınız, UN Doc.S/PV.2346.

⁵⁴ Bakınız, BM Antlaşması madde 39. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisindeki “saldırı suçu” (*crime of aggression*) kavramının tanımı ayrı bir konuyu oluşturmaktadır.

⁵⁵ “Uniting For Peace Resolution”. G.A. Res. 337 (V) 3 Kasım 1950, 5th Session Supp 20. s. 10. Karar, 52 olumlu oya 5 karşı ve 2 çekimser oy ile kabul edilmiştir.

⁵⁶ Genel Kurul, Kore'de (1950), Süveyş Sorunu'nda (1956), Macaristan Ayaklanması meselesinde (1956), Lübnan ve Ürdün'de (1958), Kongo Sorunu'nda (1960), Orta Doğu Sorunu'nda (1967), Pakistan İç Savaşı'nda (Bangladeş meselesi) (1972), Afganistan meselesinde (1980), Filistin Sorunu'nda (1980, 1982), Namibya'da (1981) ve İşgal Edilmiş Arap Toprakları Sorunu'nda (1982) acil toplanarak bu karar temelinde önlemler belirlemiş ve tavsiye etmiştir.

1.2. Silahlı Çatışmalarda Uyulması Gereken Kurallar

Savaş esnasında uyulması gereken kurallar (*jus in bello*) iki ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Birinci grupta, silah ve savaş yöntemlerine dair kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar ağırlıklı olarak 1899 ve 1907 yıllarında Lahey’de imzalanmış konvansiyonlarla⁵⁷ oluşturulmuştur. Bu kurallar genel olarak, savaş esnasında kullanılması yasak “silah türleri” ve “savaş teknikleri”ni belirleyen hukuk kurallarıdır. İkinci grup kurallar ise, ağırlıklı olarak savaş esnasında, savaşın kurbanları olarak nitelendirilebilecek sivil halkın, yaralıların, hastaların ya da esir düşmüşlerin yani savaş dışı kalanların korunmasına ilişkin kurallardır. Çoğunlukla 1949 yılında imzalanan dört adet Cenevre Sözleşmeleri ve bu sözleşmelere 1977 yılında yapılan iki ek protokollerle oluşturulmuş kurallardır.

Savaş esnasında uyulması gereken kurallar arasındaki bu ikili ayrım aslında çok kesin bir ayrımı ifade etmemektedir. Savaşta kullanılacak silahlar ve savaş tekniklerini düzenleyen bazı hukuk kurallarını Cenevre Sözleşmeleri’nde de bulmak mümkünken, sivillere ya da diğer savaş kurbanlarına ilişkin kuralları da Lahey Konvansiyonları’nda bulmak mümkündür.⁵⁸

Cenevre Sözleşmeleri, “Harp Halinde Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralıların Vaziyetlerinin İyileştirilmesi Sözleşmesi (I Nolu Sözleşme), “Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Durumlarının İyileştirilmesi Hakkında Sözleşme (II Nolu Sözleşme), “Harp Esirleri Hakkında Uygulanacak Muameleye Dair Sözleşme (III Nolu Sözleşme)” ve “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Sözleşme (IV Nolu Sözleşme)” dir. 1977 yılında eklenen ek protokoller ise “Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunması Protokolü (I Nolu Protokol)” ve “Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunması Protokolü (II Nolu Protokol) dür.⁵⁹

Yukarıda belirtilen konvansiyonlardan 1899 ve 1907 tarihli Silahlı Çatışmaların Başlatılması Konvansiyonu ve Kara Savaşının Kuralları ve Örfü Konvansiyonu ile 1949 yılında imzalanmış dört ayrı Cenevre Sözleşmeleri’nin kapsadığı kurallardan önemli bir kısmının yapılageliş hukuk kuralları değeri kazanarak, söz konusu sözleşmelere taraf olmayan devletleri de bağlayıcı nitelik kazandığı ifade edilebilir.⁶⁰

Ayrıca günümüze kadar uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna dair oluşturulan konvansiyonlar yalnızca Lahey Konvansiyonları ve Cenevre Sözleşmeleri de değildir. Aslında bu alandaki ilk çok katımlı uluslararası sözleşme, “1864 Kara Savaşlarında Yaralı ve Hastaların Durumlarının İyileştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesi”⁶¹ olmuştur. İki Dünya Savaşı arası yıllarda da benzeri konvansiyonlar yapılmıştır. Bunlar arasında, “1906 Cenevre Savaş Alanında Yaralıların ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi”, “1925 Cenevre Boğucu, Zehirleyici ve Benzeri Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Kullanılması Protokolü” ve “1929 Cenevre Savaş Alanında Yaralı ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesine İlişkin Sözleşme” sayılabilir.

⁵⁷ Bunlar, “Uluslararası Sorunların Barışçıl Çözümü Konvansiyonu, Silahlı Çatışmaların Başlatılması Konvansiyonu”, “Kara Savaşının Kuralları ve Örfü Konvansiyonu, Kara Savaşında Tarafsız Devlet ya da Kişilerin Hak ve Sorumlulukları Konvansiyonu” dur. Ayrıca, deniz savaşlarına ilişkin bazı sözleşmeler de kabul edilmiştir. Bu Konvansiyonların metinleri için, bakınız, D. Schineder ve J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts, A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*. 2. Baskı, (Sijihoff & Northoff: Geneva, 1981), s. 57. 211.

⁵⁸ Bu konuda bakınız, Hilaire McCoubrey, *International Humanitarian Law*, (Dartmouth Publishing: Boston, 1990), s. 2.

⁵⁹ Konvansiyonları ve Ek Protokoller için, bakınız, D. Schineder ve J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts, A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*. 2. Baskı, (Sijihoff & Northoff: Geneva, 1981), s. 305-525; 551-619.

⁶⁰ Bakınız, ICTY, *Tadic* Davası, Vol II, Chapter 44, s. 106.

⁶¹ 1864 Kara Savaşlarında Yaralı ve Hastaların Durumlarının İyileştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokollerinden başka, “1954 Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair Sözleşme (ve iki ek protokol)”, “1972 UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi”, “1972 Biyolojik Silah Sözleşmesi”, “1980 Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi ve 5 ek protokol”, “1992 Arkeolojik Mirasın Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”, “1993 Kimyasal Silah Sözleşmesi” ve “1997 Ottawa Anti-Personel Mayın Sözleşmesi” gibi sözleşmeler de oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsedilen düzenlemelerle getirilen kuralların ve ilişkili yasakların amacı, savaşın özellikle de savunma savaşlarının gerekliliklerini tümünden engellemeden, gereksiz ölümlerin, gereksiz acıların ve gereksiz yıkımın önlenmesi ve savaş bir nevi yalnızca politik amaçları ile sınırlı tutmaktır. Bu çerçevede, “silahlı çatışmaların silah ve yöntemlerinin sınırlandırılması” ve “silahlı çatışmalarda sivillerin ve savaş dışı kişilerin (*hors de combat*) korunması” gibi iki temel hedef başarılmaya çalışılmıştır.

Ortaya konan ve uluslararası çok taraflı sözleşmelerle yazılı hale getirilmiş olan bu kurallar, resmi bir savaş ilanı olup olmadığından ve silahlı çatışmayı kimin başlattığından bağımsız olarak, uluslararası silahlı çatışmalarda ve sınırlı bazı durumlarda da iç çatışmalarda, sivillerin topluca korunması gerektiği bütün durumlarda uygulanan kurallardır.⁶² Bu nedenle, artık bu kuralları ifade etmek için Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku kavramının yanı sıra Uluslararası İnsancıl Hukuk kavramı daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır.

a) Yasaklanmış Silah Türleri ve Çatışma Yöntemleri

Belirtilen uluslararası sözleşmeler, silahlı çatışmalar esnasında tarafların birbirlerine karşı kullanmalarının yasaklandığı bazı silah türleri ve savaş yöntemlerini belirlemektedir. İlgili sözleşmeler, tek tek saymak yerine, silah türlerinin ve faaliyet türlerinin niteliklerini sayarak yasaklamışlardır.

Bu çerçevede, 1868 tarihli St. Petersburg Bildirisi⁶³ ile ilk yasaklanan silah türü, insan vücudunda patlayıp dağılan ve aşırı acı ve yaralanmalara neden olan kurşunlar ile ağırlığı 400 gramın altında olan mermi, patlayıcı, ateşleyici veya yanıcı maddelerle yüklü mermiler olmuştur. 1899 yılında Lahey'de yapılan üç farklı deklarasyon ise, balonlardan veya benzeri yollardan her türlü mermi veya patlayıcı madde atılmasını, “gereksiz acıya neden olan boğucu gazlar” ve “gereksiz yere acımasız yaralar açan dum dum kurşunu benzeri mermileri” yasaklamıştır.⁶⁴

Lahey Kara Savaşlarının Hukuku ve Yapılagelişleri Sözleşmesi de, gereksiz acı vermeme (*unnecessary suffering*) ilkesini vurgulayarak kara savaşlarında zehir veya zehirli silahlar, düşmana veya orduya mensup kişileri acımasızca öldürmeyi veya yaralamayı, silahlarını bırakmış veya artık savunma imkânı bulunmayan ya da teslim olmuş bir düşmanı öldürmeyi veya yaralamayı, baştan af olmayacağını ilan edilmesini, gereksiz acıya neden olacak biçimde tasarlanarak silah, mermi veya malzeme kullanmayı, mütareke bayrağını, ulusal bayrağı

⁶² Düşmanı yenmenin silah ve yöntemlerinin sınırsız olmadığı anlayışı önceki yüzyılın başlarında kabul edilmiş bir anlayıştır. “1907 Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Gelenekleri Konvansiyonu”, madde 22; “Cenevre Sözleşmeleri’ne Ek I Nolu Protokol (1977)”, madde 35(1).

⁶³ “Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight.” Saint Petersburg, 29 November/11 December 1868.

⁶⁴ “Declaration (IV,1), to Prohibit, for the Term of Five Years, the Launching of Projectiles and Explosives from Balloons, and Other Methods of Similar Nature.” The Hague, 29 July 1899; “Declaration (IV,2) concerning Asphyxiating Gases.” The Hague, 29 July 1899; “Declaration (IV, 3) Concerning Expanding Bullets.” The Hague, 29 July 1899.

veya düşmanın askeri nişan ve üniformasını veya 1864 ve 1906 Cenevre Sözleşmelerince belirlenmiş işaretleri kandırma maksatlı ya da uygun olmayan şekilde kullanmayı, savaşın gerekliliklerince zorunlu kılınmadığı halde düşman mülkünü tahrip etmeyi ya da el koymayı, düşman tarafına mensup olanların haklarının ve eylemlerinin, bir hukuk mahkemesinde iptal edildiğini, askıya alındığının ya da kabul edilmeyeceğinin ilan edilmesini açık ifadelerle yasaklamıştır. Ayrıca, düşman tarafın vatandaşlarını kendi ülkelerine karşı yürütülen askeri eylemlere katılmaya zorlamayı da yasaklamıştır.⁶⁵ 1925 tarihli Cenevre Protokolü ise, bakteriyolojik silahları yasaklamıştır.

1949 Cenevre Sözleşmelerinde ve özellikle 1977 Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I Nolu Ek Protokol'ün "Savaş Araçları ve Yöntemleri, Savaşanlar ve Savaş Esirleri" başlığını taşıyan III nolu Kısım'ının "Savaş Araçları ve Yöntemleri" başlığını taşıyan I nolu Bölümü de silahlı çatışmalarda silah ve yöntemlere dair bazı yeni kurallar öngörmüştür. Öngörülen prensiplerden birisi de "gereğinden ağır yaralanmaya veya gereksiz acı çekilmesine yol açar nitelikte silah, mermi, malzeme ile savaş yöntemlerinin kullanılmasının" yasak olduğu prensibidir.⁶⁶ Protokol ayrıca taraf devletlerin yeni geliştirilen silahlarının Cenevre Sözleşmelerinin belirtilen prensiplerine aykırı olmamalarını sağlama yükümlülüğünü de öngörmüştür.⁶⁷

Savaş hileleri hariç hainlik yoluyla (düşmanın güvenini istismar ederek) bir düşmanı öldürmek, yaralamak ya da esir almak,⁶⁸ Kızıl Haç, Kızıl Ay ya da Kızıl Aslan ve Kızıl Güneş kurumlarının ayırt edici amblemlerinin ya da Sözleşmelerle ya da bu Protokol ile öngörülen diğer amblemlerin, sembollerin ya da sinyallerin uygunsuz biçimde kullanılması, tarafsız ya da çatışmaya taraf olmayan diğer devletlerin bayraklarını ya da askeri amblemlerini, nişanlarını ya da üniformalarını kullanmak ve hiç kimsenin hayatta kalmayacağına yönelik emir vermek, bununla bir düşmanı tehdit etmek ve bu yöntemle savaş yapmak da yasaklanmıştır. Ayrıca, savaş dışı olduğu anlaşılan ya da mevcut koşullar altında öyle olduğunun kabul edilmesi gereken bir kişinin saldırı hedefi yapılması ve bir tehlike anında paraşütle uçaktan atlayan kişilerin aşağıya inişi sırasında saldırı hedefi yapılması yasaklanmıştır.⁶⁹ Özellikle, silahlı çatışmalara doğrudan dahil olmayan sivillerin ve sivil yerleşim yerlerinin hedef alınıp saldırıya maruz bırakılması tümenden yasaklanmış eylemlerdir.⁷⁰

1949 Cenevre Sözleşmelerinden sonraki yıllarda da oluşturulan uluslararası sözleşmeler, bazı spesifik savaş silah ve yöntemlerini yasaklamışlar ve bu yasakların uygulama alanlarını genişletmişlerdir.

"1972 Bakteriyolojik ya da Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Depolanmasının Yasaklanmasına Dair Sözleşme",⁷¹ bahsi geçen maddelerin kullanımını yasaklamaktadır. "1977 Anti-Personel Kara Mayınları Kullanımının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması Sözleşmesi"⁷² (Ottawa) ise, belirtilen türden ölümcül savaş araç gereçleri için genel bir yasak getirmiştir.

⁶⁵ Bakınız, madde 23/e. "IV Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land."The Hague, October 18, 1907. 36 Stat. 2277, Treaty Series 539.

⁶⁶ "Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I Nolu Ek Protokolü", madde 35, par. 1 ve 2.

⁶⁷ "Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I Nolu Ek Protokolü", madde 35, par. 1. Madde 36.

⁶⁸ "Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I Nolu Ek Protokolü", madde 37.

⁶⁹ "Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I Nolu Ek Protokolü", madde 35, par. 1. Madde 38, 39, 40, 41, 42.

⁷⁰ "1907 Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Gelenekleri Konvansiyonu", madde 23 (c); "1949 Cenevre Sivillerin Korunmasına Dair Sözleşme", madde 13-23; I Nolu Ek Protokol (1977), madde 48-58.

⁷¹ 19.04.1972 tarihinde imzalanmış 26 Mart 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁷² Sözleşme, 14.02.1997 tarihinde imzalanmış 1 Mart 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1981 tarihli “Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi” ve ek Protokol’ü ve bu Sözleşme’de 2001 yılında yapılan değişiklikler, söz konusu yasakları uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara da genişletmiştir. Sözleşme’ye 1995 yılında “Kör Edici Lazer Silahları Protokolü” başlıklı IV. Protokol⁷³ eklenerek kör edici lazer silahları da yasaklanmıştır.

1993 Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Yapımı, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların Yok Edilmesine İlişkin Paris Sözleşmesi de biyolojik ve bakteriyolojik silahları yasaklamaktadır.

Savaş silah ve yöntemlerine dair önemli bir kısıtlama da doğal çevrenin korunmasına yöneliktir. Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Gelenekleri Konvansiyonu’nun 23. maddesinin g paragrafı ve 55. maddesi, IV. Nolu Cenevre Sözleşmesi’nin 53. ve 147. maddeleri, 1977 I Nolu Protokol’ün 35. (3), 54., 55., 56., 59. ve 68. maddeleri silahlı çatışmalar esnasında çevrenin korunmasına dair hükümler içermektedir. IV. Nolu Cenevre Sözleşmesi’nin 53. maddesi, bireylere, devlete veya diğer kamu makamlarına ait mülklerin kasıtlı veya ayırım gözetmeksizin imha edilmesini yasaklamaktadır. 147. maddesi ise, “askerî gerekliliklerin haklı kılmadığı, gayrimeşru ve keyfi büyük ölçüde mal tahribatı ve mal tesahübü”nü yasaklamaktadır.

Bu konuda asıl detaylı düzenlemeler, 1954 yılında imzalanan Silahlı Çatışmada Kültürel Varlıkların Korunmasına Dair Lahey Konvansiyonu, 1992 Arkeolojik Mirasın Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi ve 1972 UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi ile yapılmıştır.

Doğal çevrenin korunmasına dair daha genel uluslararası hukuk kuralları da bulunmaktadır. 1976 Silahsızlanma Komisyonu Konferansı’nda⁷⁴ müzakere edilen ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Cenevre’de imzaya açılan⁷⁵ Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Askeri veya Düşmanca Kullanımının Yasaklanması Sözleşmesi,⁷⁶ de benzeri hükümler öngörmektedir.

b) Silahlı Çatışmalarda Bazı Kişi Gruplarının Korunması

USÇH kurallarının bazıları ise belirli kişi gruplarının doğrudan korunmasına yöneliktir. Dört Cenevre Sözleşmelerinin tamamı ve uluslararası ve ulusal silahlı çatışmaların mağdurlarının korunmasını düzenleyen II Nolu Ek Protokol, bazı kişi gruplarının korunmasına yönelik oluşturulmuştur. Bu kişi grupları, “silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralıları”, “harp esirleri” ve “sivil-lerdir”. Yukarıda belirtildiği gibi 1864 yılında ilk ortaya konan Sözleşme de silahlı kuvvetlerin hasta ve yaralılarının korunmasına yönelik oluşturulmuştur. Hatta, yukarıda ele alınan silah ve yöntemlere dair kurallar, savaşırken dahi askerlerin gereksiz acı, eziyet, yaralanma ve ölüme karşı korunduklarını göstermektedir.

Yaralı ve Hastalar

Kara savaşlarında yaralıların ve hastaların korunmasına ve durumlarının iyileştirilmesine yönelik kurallar içeren I. Nolu Cenevre Sözleşmesi, ilan edilmiş ya da edilmemiş bütün savaşlarda

⁷³ Protokol 13.10.1995 tarihinde imzalanmış 30 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁷⁴ Konferans 10 Aralık 1976 tarihinde gerçekleşmiştir.

⁷⁵ Sözleşme 18 Mayıs 1977 tarihinde imzaya açılmıştır.

⁷⁶ Sözleşme 5 Ekim 1978’de yürürlüğe girmiştir. *UNTS*, 1978, Vol. 1108, s. 156-160. Türkiye imzalamış ancak henüz onaylamamıştır. Günümüzde Sözleşme’ye, 78 ülke taraftır. Ermenistan, Sözleşme’ye, 15 Mayıs 2002 tarihinde taraf olmuş, ancak Azerbaycan henüz taraf olmamıştır.

ve taraflar arasındaki bütün silahlı çatışmalarda hatta bütün işgal durumlarında uygulanması gereken kurallar öngörmektedir. Ayrıca Sözleşmenin 3. maddesi, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda dahi, bu kişilere nasıl davranılması gerektiğine dair minimum standartları belirlemektedir.

I Nolu Sözleşme kapsamında koruma altına alınan kişiler, ‘silahlı kuvvet mensupları, milisler ve gönüllüler, bazı şartları haiz organize direniş güçleri mensupları, askeri araç mürettebatı, işgale uğramış yerlerdeki direnişçilerdir.’⁷⁷ Silahlı kuvvetlerin yaralı ya da hasta mensuplarının bütün şartlarda bakımı sağlanması ve korunması düzenleme altına alınmaktadır. Bu kişilere, insanca muamele gösterileceği, cinsiyet, ırk, milliyet, din, siyasi fikir ve benzer kriterler temelinde ayrımcılık yapılamayacağı düzenlenmektedir. Öldürme, işkence, deneye tabi tutma, tıbbi bakımdan mahrum bırakma türünden eylemler uygulanmayacaktır. Kadınlara, cinsiyetlerinin gerektirdiği hassasiyetle muamele gösterilecektir. Bilerek tıbbi bakımdan mahrum bırakma ya da kötü şartlara tabi tutma yasaklanmıştır.⁷⁸

Savaş Esirleri

Korunan bir başka kişi grubu ise savaş esirleridir. (*prisoners of war*) Düşman eline düştüğünde esir statüsü kazanacak kişiler III Nolu Cenevre Sözleşmesi’nin 4. maddesinde tanımlanmıştır. Bunların başında silahlı kuvvet mensupları ve silahlı kuvvetlerin birer unsuru olan milisler ve gönüllüler gelmektedir. Belirli işaretler taşımak, silahlarını açıkta taşımak ve silahlı çatışma kurallarına uygun hareket etmek şartı ile diğer milisler, direnişçiler ve gönüllüler de bu gruptan sayılmaktadır. Üçüncü grup kişiler ise silahlı kuvvet mensupları olmayıp da silahlı kuvvetlerde hizmet görenlerdir. Ayrıca askeri mürettebat ve işgale uğramak üzere olan yerin direniş gösteren sakinleri de düşman eline düşmeleri şartı ile esir statüsüne tabi olacaklardır.

Bu kişiler, karşı tarafın eline düşmelerinden itibaren ve serbest bırakılıncaya dek işkence ve benzeri kötü muamelelere maruz bırakılmama, ihtiyaç duydukları tıbbi bakımın ve diğer temel ihtiyaçların sağlanması, kendilerine yönelebilecek şiddet olaylarına ve intikam eylemlerine karşı korunma, kadınların cinsiyetlerine uygun muamele görme, temel ihtiyaçlarının karşılanması karşılığında ücret talep edilmemesi, isim, soy isim, doğum tarihi, rütbesi ve nerede görevli olduğu dışında bilgi vermeye zorlanmama, rütbesine göre muamele görme, kendi dilinde iletişim sağlanması, güvenli yerlerde kalmalarının sağlanması, dini ve tıbbi görevliler ile görüşme ve dini vecibelerini yerine getirebilme haklarına sahiptir. Esirlere işkence veya kötü muamele uygulanması, esirlerin zorla savaştırılması ve adil biçimde yargılanmamaları Sözleşme’nin “ağır ihlalleri” (*grave breaches*) olarak sayılmaktadır.⁷⁹

Siviller

Sivillerin korunmasına ilişkin kuralların çoğunluğu IV nolu Cenevre Sözleşmesi’nde bulunmaktadır. Her ne kadar Sözleşme, sivillerin kimler olduğunu doğrudan tanımlamasa da Sözleşme’deki birçok kuraldan savaş dışı olan yani savaştan uzak herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰

Sivillerin korunmasına ilişkin temel ilke sivillerin kasıtlı öldürme, her türlü işkence ve bedensel cezalara maruz bırakılmamasıdır. Sivillerin insani muamele görmesi sağlanmalı, kişiliklerine, onuruna, aile haklarına, inançlarına, ibadet ve geleneklerine her koşulda saygı gös-

⁷⁷ Bakınız, “I Nolu Sözleşme”, madde 3.

⁷⁸ Madde 12.

⁷⁹ Madde 130.

⁸⁰ Bakınız, Melike B. Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*. (Arıkan Yayınları: İstanbul, 2007).

terilmelidir. Irza geçilmesi, fuhuşa zorlanması, utanç verici duruma sokulması yasaklanmıştır. Siviller arasında ayırım gözetilmemelidir. Rehin alma, toplu ceza uygulanması, ya da bunlarla tehdit edilmeleri de yasaklanan eylemlerdendir. Sağlık ve din görevlileri ile sivil savunma ekipleri özel bir koruma statüsüne sahiptir.

Mülklerle ilgili olarak, savaş gerekleri hariç düşman mallarına el konulması ve zarar verilmesi yasaklanmıştır. Kamu mallarına el konulabilecekken, eğitim, sağlık, ibadet ve belediye mallarının hariç olması gerekmektedir.⁸¹ İşgal altındaki özel mülkiyete el konulması ve malların yağmalanması yasaklanmıştır. I Nolu Ek Protokol'de bazı malların işlevlerine göre özellikle korunmalarına ilişkin kurallar öngörülmüştür.⁸²

Son olarak önemli bir hususun vurgulanması gerekmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin her birinde 3. maddeler aynı içeriğe sahiptir. Ortak 3. madde olarak bilinen bu madde ile, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda, yani "uluslararası bir mahiyet arz etmeyen ve Yüksek Âkid Taraflardan birinin ülkesinde zuhur eden silahlı bir çatışmada" özellikle kişilerin korunmasına yönelik olarak minimum standartlar öngörülmüştür. Getirilen standartlar şunlardır:

- Silahlarını terk eden silahlı kuvvetler mensuplarıyla hastalık, yaralanma mevkufiyet dolayısıyla veya sair herhangi bir sebeple harp dışı edilmiş bulunan şahıslar da dahil olmak üzere, çatışmalara doğrudan doğruya iştirak etmeyen şahıslara, ırk, renk, din ve akideye, cinsiyet, nesep veya servete veya bunlara mümasil herhangi diğer bir kıstasa dayanan aleyhte bir tefrik gözetilmeksizin bütün hallerde insanca muamele edilecektir.

- Cana veya vücut bütünlüğüne hanel getiren taaddiler, ezcümle bütün şekilleriyle katil, sakatlamalar, zalimane muameleler, işkence ve tazipler yasaktır.

- Rehine olarak alınmaları yasaktır.

- Şahısların vakarına taaddiler ezcümle haysiyet kırıcı ve tezlil edici muameleler yasaktır.

- Usulü dairesinde teşkil edilmiş ve medeni milletlerce elzem olarak kabul edilmiş bulunan adli teminatı haiz bir mahkemece evvel emirde hüküm ısdar edilmeden mahkumiyet kararları verilmesi ve bunların icra ve infazı, yasaktır ve yasak kalacaktır.

- Yaralılar ve hastalar toplanacak ve tedavi altına alınacaktır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi uluslararası insani bir kuruluş, çatışmaya dahil taraflara hizmetlerini arz ve teklif edebilecektir.

2. Silahlı Çatışmalarda Avrupa İnsan Hakları

Sözleşmesi'nin Uygulanması

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) üye devletlerin sınırları dışında dahil oldukları savaş ve silahlı çatışmalardaki yaygın insan hakları ihlallerinden sorumluluğunu doğrudan ve açıkça düzenleyen bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), üye devletlerin sınırları dışında etkin kontrolü altında olan yerlerde, tarafı oldukları silahlı çatışmalarda eylemleri ile sebep oldukları insan hakları ihlallerinden sorumlu olacakları içtihadını geliştirmiştir.

⁸¹ Bakınız, "IV Numaralı Lahey Sözleşmesi". (1907), madde 23, 46.

⁸² Bakınız, "I Nolu EK Protokol", madde 52 vd.

AİHM, son yıllarda verdiği kararlarda AİHS'de düzenlenen haklar açısından askeri faaliyetlerde bulunan taraf devletlerin silahlı kuvvetlerinin kendi toprakları dışında gerçekleştirilen eylemleri ve yönettikleri operasyonların ihlaller doğurması durumunda sorumlu olacaklarını içtihat ile belirlemiştir.⁸³ Avrupa Konseyi üye devletlerine (Hollanda ve Birleşik Krallık) karşı yapılan şikayetler ile AİHM önüne getirilen son davalarda⁸⁴ Avrupa insan hakları hukuku açısından önemi giderek artan sınır ötesi silahlı çatışmalarda Sözleşme'nin sağladığı korumaları genişletmekte ve üye devletleri sınır ötesi eylemleri açısından sorumlu tutmaktadır.⁸⁵

Ermenistan'ın gerek Birinci Karabağ Savaşı'nda ve Dağlık Karabağ toprakları üzerindeki yaklaşık otuz yıl süren işgali süresince gerekse İkinci Karabağ Savaşı'nda ve halen devam eden sonraki süreçte yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, din ve vicdan özgürlüğü haklarının ihlallerinden sorumlu olacağı aşikardır. Bu konuda aşağıda daha ayrıntılı değerlendirmeler yapılacaktır.

3. Karabağ Çatışmalarında Gerçekleştirilen İhlaller Üzerine Hukuki Değerlendirmeler

İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın saldırıları ile Azerbaycan topraklarında, Azerbaycanlılara yönelik çok sayıda hak ihlalleri yaptığını gösteren beyanlar ve raporlar bulunmaktadır. Bu başlık altında, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca yerinde yapılan tespitler, resmi beyanlar, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığının hazırlamış olduğu raporlar, basın bültenleri ve diğer kaynaklardan tespit edilebilen ihlaller özetlenerek hukuki nitelikleri değerlendirilmektedir.

3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku Bağlamında Değerlendirmeler

a) Saldırı Suçu

Ermenistan'ın işgaline maruz kalan Azerbaycan topraklarında, 27 Eylül 2020 tarihinde yeniden başlayan Ermenistan-Azerbaycan çatışmaları ile ilgili ilk mesele, çatışmaları kimin başlattığı idi. İki ülke arasındaki silahlı çatışmaları kimin başlattığı ya da hukuka aykırı olarak kimin ilk saldırıyı gerçekleştirdiği hukuken önemlidir.

Ancak, 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında başlayan çatışmalar bağlamında bunun aynı önemi ifade etmediği söylenebilir. Zira Ermenistan, 1993 yılından beri

⁸³ Bakınız, Issa ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru No. 31821/96, 16 Kasım 2004; AİHM, Al-Saadoon ve Mufdhi/Birleşik Krallık, Başvuru no. 61498/08, 2 Mart 2010; AİHM, Al-Skeini/Birleşik Krallık (Büyük Daire), Başvuru no. 55721/07, 7 Temmuz 2011; AİHM, Al-Jedda/Birleşik Krallık (Büyük Daire), Başvuru no. 27021/08, 7 Temmuz 2011; AİHM, Jaloud/Hollanda (Büyük Daire), Başvuru no. 47708/08, 20 Kasım 2014.

⁸⁴ Jaloud/Hollanda; AİHM, Al-Saadoon ve Mufdhi/Birleşik Krallık; AİHM, Al-Skeini/Birleşik Krallık; AİHM, Al-Jedda/Birleşik Krallık.

⁸⁵ Françoise Hampson, "Direct Participation in Hostilities and the Interoperability of the Law of Armed Conflict and Human Rights Law", *International Law Studies*, Vol. 87, No. 1, (2011), s. 192: "If some rules are perceived to be unrealistic, this is likely to lessen respect for those rules that can be applied in practice (Bazı kuralların gerçekçi olmadığı algısı oluşursa, pratikte uygulanabilecek kurallara saygı duyulmasının azalması muhtemeldir)".

Azerbaycan'ın Karabağ topraklarını işgal altında tutmaktaydı⁸⁶ ve her durumda yasa dışı saldırı başlatan ülke konumunda idi. 27 Eylül'deki silahlı çatışmaları Azerbaycan başlatmış olsa dahi, Azerbaycan'ın konumunun meşru müdafaa bağlamında ülkesini savunan devlet konumu olduğu görülmektedir.

b) Yasaklanmış Silah Türleri ve Çatışma Yöntemleri

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, 10 Ekim günü Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri Gence'ye, parça tesirli ve dolayısı ile ayırım gözetmeyen niteliği olan Smerç füzesiyle saldırıda bulunarak sivil ölümlere yol açmıştır.⁸⁷ Çatışanlarla çatışma dışı kişiler arasında ayırım yapmayan bu derecede güçlü silahlarla sivil ölümlere neden olunması bir ihlal olarak değerlendirilebilir. 12 Ekim günü yine Gence kentinde sivillere ait yerleşim yerini hedef alan füzenin orta menzilli balistik füze Elbrus (SCUD) olduğu bildirilmiştir.⁸⁸ Sivillerin yaşadığı binaya isabet ederek büyük bir yıkıma sebep olan füzenin kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler bunu teyit etmiştir.⁸⁹ 17 Ekim günü yine Gence'ye gerçekleştirilen füze saldırısında, sivil ölümler yaşanmıştır.⁹⁰ Ermenistan Ordusu'nun, 16 Ekim'de, Azerbaycan'ın Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ndeki Ordubad iline roketli saldırı düzenlemiştir.⁹¹

⁸⁶ Bakınız, BM Güvenlik Konseyi kararları, 822 (30 Nisan 1993); 853 (29 Temmuz 1993); 874 (14 Ekim 1993) ve 884 (12 Kasım 1993).

⁸⁷ "Report Concerning the Factual Evidence of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces", Baku, 2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

⁸⁸ Ermenistan'ın Gence'deki sivilleri 'orta menzilli balistik füze Elbrus' ile vurduğu belirlendi, *Anadolu Ajansı*, 12.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistanin-gencedeki-sivilleri-orta-menzili-balistik-fuze-elbrus-ile-vurdugu-belirlendi/2003630> (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

⁸⁹ Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı (ANAMA) Direktörü Gazanfer Ahmedov, "Füze kalıntılarında elde ettiğimiz veriler, saldırının Elbrus füzesiyle gerçekleştirildiğini gösteriyor" demiştir. <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-ermenistanin-gencedeki-sivilleri-orta-menzili-balistik-fuze-elbrus-ile-vurdugu-belirlendi>, (Erişim Tarihi, 18.12.2020).

⁹⁰ No:355/20, Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the attack of Ganja city of Azerbaijan by Armenia with ballistic missiles on the night of 17 October, 2020 (En/Ru)

⁹¹ Ermenistan, Nahcivan'daki Ordubad İline Roketli Saldırı Düzenledi, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-nahcivan-daki-ordubad-iline-roketli-saldiri-duzenledi/2008420>, (Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Kaynak: Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Terter.

Bir medya raporunda, Ermenistan Ordusu'nun, Azerbaycanlı sivillere yönelik saldırılarda Tochka-U taktik balistik füzeleri kullandığı da bildirilmiştir.⁹² Daha da önemlisi, 27-28 Ekim tarihlerinde Berde şehrine yapılan saldırının yasaklanmış silahlarla yapıldığı ve Berde'de misket bombası (*cluster bomb*) kullanıldığı ifade edilmiştir.⁹³ Berde'de bu türden bir silahın kullanıldığı İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch*) tarafından da beyan edilmiştir.⁹⁴ Ayrıca, yine kullanımı yasak olan fosfor içeren mermilerin kullanıldığına dair raporlar da mevcuttur.⁹⁵

⁹² <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/armenia-committing-war-crimes-in-missile-attacks-targeting-azerbaijani-civilians-de-mining-expert-says>. (Erişim Tarihi: 19.08.2021)

⁹³ "Report: Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces". The Commissioner For Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

⁹⁴ "Armenia: Cluster Munitions Kill Civilians in Azerbaijan". <https://www.hrw.org/news/2020/10/30/armenia-cluster-munitions-kill-civilians-azerbaijan?fbclid=IwAR3xekKv0YE1LkcpoOh-o6NbINEUYMbxG76MQ27QmvXIEa5mpwwLvCb8YH8>. (Erişim Tarihi: 30.10.2020)

⁹⁵ Bakınız, Photos from ANAMA's neutralization of D-4 (P-4) white phosphorus munitions. (Rapor kopyası Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nda mevcuttur.)

Yasaklanmış silah türlerinin kullanımı bağlamında Ermenistan'ın en ciddi boyutlu eylemlerinin birisinin de anti -personel mayınların kullanılmasıdır. Yukarıda ilgili bölümde⁹⁶ detayları verilen anti-personel ve anti-tank mayın döşeme faaliyeti hem işgal döneminde hem de İkinci Karabağ Savaşı esnasında ve hemen akabinde yaygın biçimde gerçekleştirilmiştir.

Çatışmalarda kullanılan silahlar kadar kullanılan yöntemlerin niteliği de hukuken önem arz etmektedir. Çatışmalar boyunca, Ermenistan'ın ön plana çıkan yöntemlerden bir tanesinin de sivil altyapı tesislerine zarar veren doğrudan saldırılar gerçekleştirmek olduğu tespitler arasında bulunmaktadır.⁹⁷ Çatışmaların ilk iki haftası içerisinde hastaneler, okullar, anaokulları ve mezarlıklar gibi 200'den fazla ev ve sivil tesisin yıkıldığı tespit edilmiştir.⁹⁸ Eğitim binaları, sağlık tesisleri, sosyal mekanlar da saldırılara hedef olmuştur.⁹⁹ Saldırılarda sivil araçların hedef alındığı sıkça ifade edilmiştir.¹⁰⁰ 28 Eylül'de Terter'de meydana gelen saldırıda, engelliler ve yerinden edilmiş kişiler için inşa edilen binaların Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin topçu ateşi ile hedef alındığı dile getirilmiştir.¹⁰¹ Yapılan saldırılardan diğer binalar da hasar görmüş, çevredeki 2 bina kullanılamaz hale gelmiş ve bina sakinleri tahliye edilmiştir.¹⁰²

⁹⁶ Bakınız, Bölüm I, 4.

⁹⁷ "Azerbaycan'a Yönelik Yeni Silahlı Saldırı Sürecinde Ermenistan Tarafından Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Uluslararası İnsani Hukuk İhlallerine İlişkin Ara Dönem Raporu". (Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman) tarafından, çatışmaların ilk haftası sonunda yayınlanan resmi rapor)

⁹⁸ <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/armenia-committing-war-crimes-in-missile-attacks-targeting-azerbaijani-civilians-de-mining-expert-says>. (Erişim Tarihi: 19.07.2021).

⁹⁹ Ombudsman Sabina Aliyeva raised the issue of prisoners of war (POWs) before international organizations. 12.11.2020, <https://ombudsman.az/en/view/news/2228/ombudsman-sabina-aliyeva-raised-the-issue-of-prisoners-of-war-pows-before-international-organizations->, (Erişim Tarihi:19.12.2020).

¹⁰⁰ "Report: Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces". The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.

¹⁰¹ "Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces". Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 10. (Erişim Tarihi: 19.12.2020)

¹⁰² "Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces". Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 10. (Erişim Tarihi: 19.12.2020)

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Kaynak: Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Terter.

Kaynak: Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Terter.

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, 30 Eylül-2 Ekim 2020 tarihlerinde Terter ve diğer sınır illerini bombalamaya devam etmiştir. Azerbaycan Başsavcılığı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin sivil altyapı ve sivil tesislere açtıkları topçu saldırıları sonucunda 163 ev ve 36 sivil tesisin, aynı zamanda sivillere ait araçların ağır hasar gördüğünü, çok sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvanın telef olduğunu açıklamıştır. Azerbaycan Cumhuriyet Başsavcılığı'nın o günkü verilerine göre, çatışmaların başladığı 27 Eylül'den 2 Ekim'e kadar Ermeni ordusunun sivil yerleşim birimlerine yönelik topçu saldırıları sonucunda 19 sivil hayatını kaybetmiş, 55 sivil de yaralanmıştır.¹⁰³

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, 4-6 Ekim 2020 tarihlerinde Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti olan Gence'yi topçu ateşine tutmuş, nüfus yoğunluğu fazla olan bu yerleşim yerinde ağır zararlar meydana gelmiştir.¹⁰⁴ Saldırıda birçok yerleşim yeri ve alışveriş merkezi kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁰⁵

Kaynak: “Report on the Fact-Finding Mission Carried Out in Connection with the Human Casualties and Destructions as a Result of Heavy Artillery and Rocket Fire by the Armenian Armed Forces on Ganja City-The Densely Populated Second Largest City of Azerbaijan.” The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 4-6 October 2020, s. 3.

¹⁰³ “Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces”. Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 15. (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

¹⁰⁴ Ermenistan sivilleri vurdu! Çok sayıda ölü ve yaralı var, *Vatan*, 4 Ekim 2020, <http://www.gazetevatan.com/ermenistan-dan-sivil-leri-hedef-alan-alcak-saldiri--1345970-gundem> (Erişim Tarihi: 03.02.2021).

¹⁰⁵ “Report on the Fact-Finding Mission Carried Out in Connection with the Human Casualties and Destructions as a Result of Heavy Artillery and Rocket Fire by the Armenian Armed Forces on Ganja City-The Densely Populated Second Largest City of Azerbaijan.” The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 4-6 October 2020, s. 4.

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Kaynak: Report of the Fact-Finding Mission on Civilian Casualties and Destructions as a Result Of Another Missile Strike by Armenian Armed Forces on Ganja, The Second Largest and Densely Populated City of Azerbaijan 11-12 October 2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, s. 6.

Ayrıca, hedef alınan sivil unsurlar arasında ambulansların ve tıbbi tesislerin bulunduğu, eğitim kurumlarının kasıtlı olarak hedef alındığı, elektrik, gaz, su, haberleşme istasyonları gibi hayati sivil altyapıların hedef alındığı, elektrik ve enerji altyapısına ciddi zarar verildiği ve yerleşim yerlerinin elektriksiz kaldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin 29 Eylülünü gerçekleştirdiği topçu ateşi sonucu Terter'in Kapanlı Köyü'ndeki hastane ve posta ofisi kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁰⁷

Etnik Ermenilerin boşalttığı Karmiravan Köyü'nde yakılmış bir ahır.
Kaynak: “Report reveals Armenian war crimes against Azerbaijan”,
Daily Sabah, 24.11.2020, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/report-reveals-armenian-war-crimes-against-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 15.04.2021)

¹⁰⁶ Bakınız, No:335/20, Information of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the telephone conversation between Minister Jeyhun Bayramov and OSCE Minsk Group Co-Chair of the US Andrew Schofer (En/Ru)

¹⁰⁷ “Report on the destructions and human casualties caused by the regular shelling of the Azerbaijani civilian settlements by the Armenian armed forces”, Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan (Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından düzenli olarak bombalanan sivil yerleşim alanlarında meydana gelen tahribat ve sivil ölümlere dair Rapor), Azerbaycan Ombudsmanlığı, 27 Eylül-1 Ekim 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 10. (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

6 Ekim'i 7 Ekim'e bağlayan gece, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, bölgenin en büyük stratejik projesi, Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli bir rol oynayan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını hedef alarak hattın Yevlah bölgesinden geçen bölümüne füze saldırısında bulunmuştur. Azerbaycan Ordusu'nun aldığı tedbirler sonucunda terör girişimi önlenmiştir.¹⁰⁸

Kaynak: “Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na füzeyle saldırdı.”, 06.10.2020, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldirdi-41629639>, (Erişim Tarihi:10.07.2021).

¹⁰⁸ Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattına Füzeyle Saldırdı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldirdi/1998037>, (Erişim Tarihi: 22.01.2021)

Kaynak: “Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’na füzeyle saldırdı.”, 06.10.2020, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldir-di-41629639>, (Erişim Tarihi:10.07.2021).

Dikkat çeken bir başka yöntem ise, bazı tarafsız ya da korunan kişilerin ve işaretlerin istismarı olmuştur. Ermenistan’ın gazetecileri savaşçılardan net biçimde ayırt etmek için gerekli önlemleri almadığı ve istismar ettiği, gazeteci işaretleri taşıyan askerlerin, aktif askeri operasyonlarda da savaşçı olarak hareket ettiği, ayrıca sivillerin özellikle çocukların askeri faaliyetlere katılmak üzere askere alındığı, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan’a saldırmak için sivilleri ve hatta çocukları kullandığı da tespitler arasında yer almaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁹“Report on the Facts of Torture, Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of Azerbaijani Prisoners of War and Civilians by Armenia During Hostage Taking and Captivity”, Baku-2021. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; “Interim Report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan on Child Casualties Occurred as a Result of Missile Attacks on Civilian Settlements of Azerbaijan”, Baku-2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Ambulans görüntüsü verilmiş askeri malzeme taşıyan bir Ermenistan Ordusu aracı. **Kaynak:** Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerde Yapılan Görüntüleme, Savaş Ganimetleri Müzesi, 01 Temmuz 2021, Bakü.

Saldırılarda tarihi ve kültürel binaların sıkça hedef alındığı da ifade edilmiştir.¹¹⁰ Gence'ye düzenlenen saldırılarda, evler, tarihi ve kültürel öneme sahip mekanlar, büyük alışveriş yerleri, benzeri kamusal alanlar ciddi biçimde zarar görmüş ve tahrip edilmiştir.¹¹¹ Gence Devlet Tarih ve Kültür Envanteri'nde bulunan "İmamzade Külliyesi" ile bir asırlık Rus Ortodoks Kilisesi "Alexander Nevsky" nin duvarlarında bombardıman sonucunda derin çatlaklar oluştuğu tespit edilmiş, hem tarihi hem de dini anıtların ciddi şekilde hasar gördüğü ifade edilmiştir.¹¹²

¹¹⁰ "Report: Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces". The Commissioner For Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

¹¹¹ Ombudsmanlık Girişimi'nde Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin Gence şehrine füze saldırıları sonucu anne ve babasını kaybeden çocuklara psikolojik yardım sağlandı. 2020.11.02. <https://ombudsman.az/en/view/news/2197/at-the-initiative-of-the-ombudsman-the-children-who-lost-both-parents-as-a-result-of-missile-attacks-on-the-city-of-ganja-by-the-armenian-armed-forces-were-provided-with-psychological-assistance>, (Erişim Tarihi:15.01.2021).

¹¹² "Interim Report Concerning the Serious Damage to Historical and Religious Monuments Inflicted upon Ballistic Missile Attacks

Kaynak: İmamzade Külliyesi, Interim Report Concerning the Serious Damage to Historical and Religious Monuments Inflicted upon Ballistic Missile Attacks on Ganja City by the Armenian Armed Force. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Ombudsman_of_Azerbaijan_Interim_Report_on_Ganja_historical_religious_monuments.pdf, s. 8-9. (Erişim Tarihi:10.07.2021)

on Ganja City by the Armenian Armed Force". The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Ombudsman_of_Azerbaijan_Interim_Report_on_Ganja_historical_religious_monuments.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.2020)

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Kaynak: Rus Ortodoks Kilisesi “Alexander Nevsky”, Interim Report Concerning the Serious Damage to Historical and Religious Monuments Inflicted upon Ballistic Missile Attacks on Ganja City by the Armenian Armed Force. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. s. 12. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Ombudsman_of_Azerbaijan_Interim_Report_on_Ganja_historical_religious_monuments.pdf, (Erişim Tarihi:10.07.2021)

Kaynak: Ağdam Cuma Cami, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'na Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Ağdam.

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Kaynak: Karabağ Hanlığının Kurucusu Penah Ali Han'ın ve Hurşid Banu Natevan'ın türbesinin bulunduğu külliye, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Ağdam.

Kaynak: Sehlebad Köyü Mezarlığı, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'na Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Terter.

Kaynak: Sehlebad Köyü Mezarlığı, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Terter.

27 Eylül'de başlayan çatışmalardan önce de yaklaşık 28 yıl süren işgal sırasında da Ermenistan'ın, genel olarak Karabağ'da tarihi ve kültürel eserlere ciddi zararlar verdiği ifade edilmektedir. Devlet Dini Kuruluşlarla Çalışma Komitesi'ne göre Karabağ'da 67 cami, 144 kilise ve 192 ibadethanenin de bulunduğu 403 tarihi ve dini anıt bulunmaktadır. Özellikle İslam mirasına ait anıtlar ya yok edilmiş ya da ahıra dönüştürülmüştür. Ortaya konan rapora göre, Ağdam'daki Yukarı ve Aşağı Govhar Ağa Camileri (Şuşa), Saatli Cami (Şuşa) ve CumaCami yıkılmış ya da tahrip edilmiştir.¹¹³

¹¹³ Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nca Yerinde Yapılan Görüntüleme, 30 Haziran 2021, Ağdam.

Ermeniler, Şah Abbas Camisini, Damirbulağ Camisini, Hacı Nevruz Camisini, Sardar Camisini, Bughakar ve Ağadada türbelerini ve diğer kutsal yerleri tamamen tahrip etmişlerdir. Ayrıca, «Goy» camisinin mimari özelliklerini de değiştirmişler ve bunun bir İran tarihi eseri olduğunu iddia etmişlerdir. 30 Ekim'de Azerbaycan ordusu tarafından işgalden kurtarılan Gubadlı ilçesine bağlı Mamar köyünde bulunan bir başka caminin de yıkıldığı, vandalizmin yanı sıra, 18. Yüzyıl'da yapılmış tarihi değeri de olan bir ibadethaneye hakaret işareti olarak domuz ahırına dönüştürüldüğü ifade edilmektedir.¹¹⁴

Doğal çevrenin tahrip edilmesi de raporlarda sık sık tekrar edilmiş bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ın yaklaşık otuz yıldır Azerbaycan topraklarında devam eden askeri işgalinin bir sonucu olarak Azerbaycan'ın doğası, biyolojik çeşitliliği, su rezervuarları ve işgal altındaki alanların doğal çevresi ciddi biçimde etkilenmiştir. Bu durum da yıkıma ve çevreye ağır zararlar verilmesine yol açmıştır. Askeri operasyonlar ve Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından uluslararası alanda yasaklanmış silahların kullanılması neticesinde, yalnızca doğal çevre fiziksel ve kimyasal kirliliğe maruz kalmamış, çeşitli nadir bitki ve hayvan türleri, flora ve fauna biyoçeşitliliği de tahrip edilmiştir.

Kaynak: “Azerbaijan calls on stopping environmental terror committed by Armenia in Karabakh”, *Vestnik Kavkaza*, 16.11.2020, <https://vestnikkavkaza.net/news/Azerbaijan-calls-on-stopping-environmental-terror-committed-by-Armenia-in-Karabakh.html> (Erişim Tarihi 15.04.2021)

¹¹⁴ Görüntülü kanıtları ile sunulan bütün bu bilgiler için bakınız, <https://www.youtube.com/watch?v=k6x-3u4Ce1M>;
<https://www.youtube.com/watch?v=eC1GsE-Z-MA>;
<https://www.youtube.com/watch?v=eSR2ff9PHYM>;
<https://www.youtube.com/watch?v=0-UVBllp8Ug>
https://www.youtube.com/watch?v=fM_Z_IwxwiA (Erişim Tarihi: 05.06.2021)

Değerli ve yaşlı yoğun meşe, ardıç, kayın, gürgen, çam, dişbudak ve ceviz ormanlarından oluşan toplam alanı 8.000 hektardan fazla olan benzersiz bir ekosistem yok edilmiş ve endemik biyoçeşitliliğe ciddi zararlar verilmiştir.¹¹⁵ Yakın zamanda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Ermenistan'ın bir zamanlar işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarına ciddi ekolojik zararlar verdiğini ve 54 bin 300 hektar ormanlık alanı yok ettiğini açıklamıştır.¹¹⁶

c) Yaralılar, Hastalar ve Savaş Esirleri

Korunan bir başka kişi grubu ise savaş esirleridir. Savaş esirleri, işkence ve benzeri kötü muamele görmeme, gerektiğinde tıbbi bakım alma, temel ihtiyaçlarının karşılanması, şiddete karşı korunma ve güvenliklerinin sağlanması, kadınların cinsiyetlerine uygun muamele görme, isim, soy isim, doğum tarihi, rütbesi ve nerede görevli olduğu dışında bilgi vermeye zorlanmama, rütbesine göre muamele görme, kendi dilinde iletişim sağlayabilme, dini ve tıbbi görevliler ile görüşme ve dini vecibelerini yerine getirebilme hakları bulunmaktadır. Bu hakların ihlali açıkça yasaklanmıştır. Ayrıca, esirlere işkence veya kötü muamele uygulanması, esirlerin zorla savaştırılması, adil yargılanmamaları Sözleşme'nin "ağır ihlalleri" (*grave breaches*) arasında sayılmış eylemlerdir.

İkinci Karabağ Savaşı esnasında ve sonrasında Ermenistan'ın elinde tuttuğu Azerbaycan savaş esirlerine muamelesine yönelik bazı somut tespitler bulunmaktadır. Savaş esirlerine, özellikle de yaralı ya da ölmüş olanlara yönelik barbarca muameleler ve eylemler gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti İnsan Hakları Komiseri (Ombudsman) Sabina Aliyeva'nın BM, Avrupa Konseyi, Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve diğer yetkili uluslararası ve bölgesel kuruluşlara başvuruda bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹⁷

Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı'nın, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'na yaptığı sunumda Ermenistan'ın Azerbaycan esir askerlerine kötü muamele yaptıklarını, esir askerlerle çok uzun süre iletişim kurulamadığını, Azerbaycan'a döndüklerinde yüz yüze görüşmeler yapıldığı, anlatmakta zorlandıkları işkence ve kötü muamelelerden bahsettiklerini ve bütün bunların Ombudsmanlık tarafından rapor haline getirildiği ifade edilmiştir.¹¹⁸ Azerbaycan'ın elindeki Ermenistan esir askerlerine aileleri ile haberleşme, tedavi ve temel ihtiyaçların temini konularında uygun muameleler göstermişken Ermenistan'ın esir askerlere tam tersi muameleler gösterdiği ifade edilmiştir.¹¹⁹

¹¹⁵ "Appeal by the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) Concerning the Eco-Terrorism of Armenia in the Occupied Territories of Azerbaijan and its Intentional Fires Aimed at Destruction of Forests of Shusha Region". 06.11.2020. <https://ombudsman.az/en/view/news/2208/appeal-by-the-commissioner-for-human-rights-ombudsman-concerning-the-eco-terrorism-of-armenia-in-the-occupied-territories-of-azerbaijan-and-its-intentional-fires-aimed-at-destruction-of-forests-of-sh>, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

¹¹⁶ https://www.trthaber.com/m/?news=azerbaycan-ermenistan-54-bin-300-hektar-ormanlik-alani-yok-etti&news_id=592789&category_id=4 (Erişim Tarihi: 06.07.2021)

¹¹⁷ Ombudsman Sabina Aliyeva raised the issue of prisoners of war (POWs) before international organizations. 2020.11.12. <https://ombudsman.az/en/view/news/2228/ombudsman-sabina-aliyeva-raised-the-issue-of-prisoners-of-war-pows-before-international-organizations->, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

¹¹⁸ Bakınız, "Report on the Facts of Torture, Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of Azerbaijani Prisoners of War and Civilians by Armenia During Hostage Taking and Captivity", Baku-2021. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.

¹¹⁹ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

Ayrıca, İkinci Karabağ Savaşı öncesindeki işgal döneminde, aile fertlerinin mezarlıklarını ziyaret eden iki Azerbaycanlı sivilin esir alınarak 6 yıl boyunca esir tutulduğu, tek eylemlerinin mezarlık ziyareti olduğu, bu kişilerin son çatışmalarda kurtarıldığı, aksi takdirde ne zaman salıverileceklerinin dahi belli olmadığı ifade edilmiştir.¹²⁰

d) Sivillerin ve Sivil Yerleşim Yerlerinin Korunması

Sivillerin korunmasına ilişkin temel ilkenin, sivillerin kasıtlı öldürülmemesi, her türlü işkence ve bedensel cezalara maruz bırakılmaması olduğunu belirtmiştik. Sivillerin, insani muamele görmesi, kişiliklerine, onuruna, aile haklarına, inançlarına, ibadet ve geleneklerine her koşulda saygı gösterilmesi, ırza geçilme, fuhşa zorlanma, utanç verici duruma sokulma eylemlerine tabi tutulmaması, ayırım gözetilmemesi, rehin alınmaması, toplu cezalandırmaya tabi tutulmaması gibi hakları bulunmaktadır. Ayrıca, sağlık ve din görevlileri ile sivil savunma ekipleri özel bir koruma statüsüne sahip kabul edilmiştir.

1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddelerinde belirtildiği gibi, uluslararası bir mahiyet arz etmeyen silahlı çatışmalarda da çeşitli nedenlerle savaş dışı kalmış veya çatışmalara doğrudan doğruya iştirak etmeyen şahıslara ayırım gözetmeksizin insanca muamele edilmesi, öldürme, sakatlamalar, zalimane muamele ya da işkenceye maruz bırakmak, rehin almak, haysiyet kırıcı ve tezlil edici muamele ve davranışlar, standartlara uymayan mahkumiyet kararları verilmesi ve bunların icra ve infazı gibi eylemler yasaklanmış, yaralıların ve hastaların tedavi edilmesi öngörülmüştür.

Sivil yerleşim yerleri ile ilgili olarak da savaş gerekleri hariç düşman mallarına el konulmaması, zarar verilmemesi, eğitim, sağlık, ibadet ve belediye mallarına el konulmaması, işgal altındaki özel mülkiyete el konulması ve malların yağmalanması yasaklanmıştır.

Özellikle vurgulamak gerekir ki, belirtilen ihlallere yol açan en yaygın savaş yöntemi sivil yerleşim yerlerine düzenlenen saldırılardır. Esasen bu nedenle, silahlı çatışmalara doğrudan dahil olmayan sivillerin ve sivil yerleşim yerlerinin hedef alınıp saldırıya maruz bırakılması tümünden yasaklanmış eylemlerdir.¹²¹

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin, 27 Eylül sabahı Azerbaycan Kuvvetleri'ne ve sınırda yer alan Terter ilinin ve diğer illerin köylerine saldırarak ateşkesi ihlal ettiği ifade edilmiştir.¹²² Nüfus yoğunluğu yüksek olan sivil yerleşim yerlerine yapılan bu saldırılar sonucu 5 sivil hayatını kaybetmiş, 20 sivil yaralanmış ve birçok ev ve sivil yaşam alanı büyük ölçüde zarar görmüştür.¹²³

¹²⁰ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin Yaptığı Resmi Sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

¹²¹ "1907 Lahey Kara Savaşları Hukuku ve Gelenekleri Konvansiyonu", madde 23(c); "1949 Cenevre Sivillerin Korunmasına Dair Sözleşme", madde 13-23; "I Nolu Ek Protokol (1977)", madde 48-58.

¹²² Ermenistan Azerbaycan'a Saldırdı, *TRT Haber*, 27 Eylül 2020, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ermenistan-azerbaycana-saldirdi-518943.html> (Erişim Tarihi: 04.01.2021)

¹²³ "Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces". Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 2. (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

Kaynak: “Report on the Destructions and Human Casualties Caused by the Regular Shelling of the Azerbaijani civilian settlements by the Armenian armed forces”. Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 27 September-1 October 2020. s. 4. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2021).

Kaynak: “Report on the Destructions and Human Casualties Caused by the Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces.” Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 5. (Erişim Tarihi: 10.07.2021)

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından 28 Eylül'de topçu ateşiyle hedef alınan Terter şehrinin merkezindeki Bölge Mahkemesi'ne düşen şarapnel yüzünden 1 kişi hayatını kaybetmiş, aralarında polis memuru ve ambulans şoförünün de bulunduğu 3 kişi yaralanmıştır.¹²⁴ Aynı gün saat 19.00'da yine Terter'in Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin topçu ateşinin hedefi olması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiş, 2 kişi de yaralanmıştır.¹²⁵

Kaynak: “Report on the Fact-Finding Mission Carried Out in Connection with the Human Casualties and Destructions as a Result of Heavy Artillery And Rocket Fire by the Armenian Armed Forces on Ganja City- The Densely Populated Second Largest City Of Azerbaijan.” 4-6 October 2020, s. 7.

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, 4-6 Ekim 2020 tarihlerinde Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti olan Gence'yi topçu ateşine tutmuş, nüfus yoğunluğu fazla olan bu yerleşim yerinde aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 32 kişi yaralanmış, bir kişi ise hayatını kaybetmiştir.¹²⁶

¹²⁴“Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces”. Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 27 September-1 October 2020. s. 9; https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, (Erişim Tarihi: 19.12.2020), Ermenistan, Azerbaycan'daki sivil yerleşim yerlerini hedef aldı, *Haberler.com*, <https://www.haberler.com/ermenistan-azerbaycan-daki-sivil-yerlesim-13635003-haberi> (Erişim Tarihi: 03.02.2021).

¹²⁵“Report on the Destructions and Human Casualties Caused by The Regular Shelling of the Azerbaijani Civilian Settlements by the Armenian Armed Forces”. Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. 27 September-1 October 2020. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report_the_Ombudsman_Azerbaijan_September%2027-October%2004_2020.pdf, s. 10. (Erişim Tarihi: 19.12.2020)

¹²⁶“Report on the Fact-Finding Mission Carried Out in Connection with the Human Casualties and Destructions as a Result of Heavy Artillery and Rocket Fire by the Armenian Armed Forces on Ganja City - The Densely Populated Second Largest City Of Azerbaijan.” 4-6 October 2020, s. 4.

Azerbaycan Başsavcılığı, sivilleri hedef alan Ermeni ordusunun sabah saatlerinden itibaren Ağdam ve Berde şehirlerini füze ve topçu saldırılarıyla yoğun ateş altına alması sonucunda 9 kişinin yaralandığını açıklamıştır.¹²⁷

8 Ekim'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Twitter hesabından "Ermenistan topraklarından gelen topçu saldırılarına rağmen, biz Ermenistan topraklarına hiçbir saldırıda bulunmuyoruz. Ermeni tarafı, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nü bu çatışmaya çekmeye ve ihtilafı uluslararasılaştırmaya çalışıyor. Biz bu tür yaklaşımın kabul edilemez olduğu yönünde görüşlerimizi dile getiriyoruz." şeklinde paylaşımda bulunmuştur.¹²⁸

9 Ekim'de Azerbaycan Başsavcılığı, yerleşim birimlerini ve sivil halkı hedef alan Ermeni Ordusu'nun saat 14.00'dan itibaren Ağdam şehrinin Guzanlı kasabasını ve Goranboy ile Terter şehirlerini füze ve topçu saldırılarıyla yoğun biçimde ateş altına aldığını ve saldırılarda 6 sivilin yaralandığını açıklamıştır.¹²⁹

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin 10 Ekim saat 12.00'de yürürlüğe giren insancıl ateşkesi bozarak, 10 Ekim'i 11 Ekim'e bağlayan gece saat 02.00'de Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri Gence'ye gerçekleştirdiği saldırıda 9 kişi hayatını kaybetmiş, 34 kişi yaralanmıştır.¹³⁰

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin 15 Ekim'de Terter'de sivillere yönelik düzenlediği saldırıda, mezarlık ziyaretinde bulunan 4 kişi hayatını kaybetmiş, 2 kişi ise yaralanmıştır.¹³¹ Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Twitter hesabından yapılan paylaşımda, mezarlığa ziyarete gelen sivilleri vuran Ermenistan'ın bu caniliklerine son vermesi gerektiği belirtilmiştir.¹³²

¹²⁷ Hikmet Hacıyev'in paylaştığı tweet: <https://twitter.com/HikmetHajiyev/status/1313564015877148677?s=20> (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

¹²⁸ İlham Aliyev'in paylaştığı tweet: <https://twitter.com/azpresident/status/1314154077895487490?s=20> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

¹²⁹ Hikmet Hacıyev'in paylaştığı tweet: <https://twitter.com/HikmetHajiyev/status/1313564015877148677?s=20> (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

¹³⁰ "Report on the Fact-Finding Mission Carried Out in Connection with the Human Casualties and Destructions as a Result of Heavy Artillery and Rocket Fire by the Armenian Armed Forces on Ganja City-The Densely Populated Second Largest City of Azerbaijan." https://ombudsman.az/upload/editor/files/Fact%20Finding%20Mission%20Report%20of%20the%20Ombudsman_Ganja_11-12%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

¹³¹ Ermenistan, Terter'de mezarlık ziyaretindeki sivilleri vurdu: 3 ölü, 3 yaralı, *Anadolu Ajansı*, 15 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-terterde-mezarlik-ziyaretindeki-sivilleri-vurdu-3-olu-3-yarali/2007251> (Erişim Tarihi: 04.01.2021).

¹³² Milli Savunma Bakanlığı'nın paylaştığı tweet: <https://twitter.com/tcsavunma/status/1316737706760822786> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-terterde-mezarlik-ziyaretindeki-sivilleri-vurdu-3-olu-3-yarali/2007251>, (Erişim Tarihi:10.07.2021).

17 Ekim günü yine Gence'ye gerçekleştirilen saldırıda, ikisi çocuk 12 sivilin ölümüne ve 40'tan fazla sivilin yaralanmasına yol açıldığı ifade edilmiştir.¹³³ O tarih itibarı ile, sivil yerleşim yerlerini doğrudan hedef alan saldırılarda toplamda 60'tan fazla sivil hayatını kaybetmiştir.

¹³³ "The Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the Attack of Ganja City of Azerbaijan by Armenia with Ballistic Missiles on the Night of 17 October, 2020", No:355/20.

Kaynak: “Report of the Fact-Finding Mission Concerning the Mass Human Loss, Injuries and Destructions Occurred as a Result of Ballistic Missile Attack on Ganja by Armenia’s Armed Forces”, 17-18 October 2020, Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, s. 6.

Berde şehrine 27-28 Ekim günlerinde gerçekleştirilen saldırıda ise, aralarında çocukların da bulunduğu 27 sivil hayatını kaybetmiş, 105 sivil yaralanmıştır.¹³⁴ Berde şehri de çatışma bölgelerinden uzakta konumlanmış tarihi bir şehir olarak bilinmektedir. Azerbaycan tarafının yaptığı resmi beyanlarda, sivillere yönelmiş söz konusu saldırılara atfen, Ermenistan’ın Karabağ’da yaşayan Azerbaycanlı sivilleri bir nevi “etnik temizliğe” tabi tutmaya çalıştığı ifade edilmektedir.¹³⁵

Çatışmaların mağdurları arasında çocuklar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan Ombudsmanı Sabina Aliyeva, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine, UNICEF’e, BM Çocuk Hakları Komitesi’ne, Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar İçin BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi’ne ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi’ne gönderdiği mektup ile Ermenistan’ın hem kendi tarafında okulları ve kreşleri askeri maksatla kullandığı hem de gerçekleştirdiği saldırılarla çocukları da öldürdüğünü ve yaraladığını bildirmiştir.¹³⁶

¹³⁴ “Report: Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces”. The Commissioner For Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

¹³⁵ “The Information of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the Meeting of Foreign Minister Jeyhun Bayramov with the Newly Appointed Ambassador of the Kingdom of the Netherlands.” No:338/20. <https://www.mfa.gov.az/en/news/6950/view> (Erişim Tarihi: 12.10.2020).

¹³⁶ Ombudsman addressed the petition to the international organizations concerning the blatant violations of child rights by the Armenian armed forces. 11.03.2020. <https://ombudsman.az/en/view/news/2199/ombudsman-addressed-the-petition-to-the-international-organizations-concerning-the-blatant-violations-of-child-rights-by-the-armenian-armed-forces>, (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

Kaynak: “Report of the Fact-Finding Mission Concerning the Mass Human Loss, Injuries and Destructions Occurred as a Result of Ballistic Missile Attack on Ganja by Armenia’s Armed Forces”, 17-18 October 2020, Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, s. 9.

Yukarıda ifade edilen eylemler neticesinde çatışmalar sona erdiğinde, 97 sivilin öldüğü, 405 sivilin yaralandığı, 3326 müstakil evin ve 504 sivil tesisin tahrip edildiği, 120 tane çok katlı yerleşim apartmanının yıkıldığı ifade edilmiştir.¹³⁷ Yine yukarıda ifade edildiği gibi, birçok sağlık tesislerine, sivil altyapı tesislerine, tarihi ve kültürel binalara saldırılar düzenlenmiş, çevreye ciddi zararlar verilmiştir. Hatta sivillere karşı kullanılması yasaklanmış olan bazı silahların da kullanılmış olduğu gözükmektedir.

3.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Değerlendirmeler

Ermenistan’ın özellikle çatışma bölgelerine uzak olan sivil yerleşim yerlerinde sivil halka ve sivil yapılara yönelik gayri hukuki saldırıları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) tarafından düzenlenen ve imzacı devletlerin korumakla yükümlü olduğu yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, özel ve aile hayatının korunması ve mülkiyetin korunması haklarının ihlalini oluşturduğu iddia edilebilecek eylemlerdir.

AİHS’in yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesi şu şekildedir:

“1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.

2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

¹³⁷ “Report: Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces.” The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020).

- a) *Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;*
- b) *Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;*
- c) *Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması.”*

Yukarıda açıklandığı üzere,¹³⁸ Ermenistan'ın uluslararası hukuka açıkça aykırı saldırıları üzerine meydana gelen sivil ölümler, AİHS'de yer alan istisnai durumlarla örtüşmemekte ve dolayısıyla 2. maddenin açık ihlalini oluşturmakta ve Ermenistan Devleti'nin AİHS bağlamında hukuki sorumluluğuna yol açmaktadır.

AİHS'in işkence, kötü ve gayriinsani muamele yasağını düzenleyen 3. maddesi şu şekildedir:

“Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz.”

Kabul edilebilir istisnai hiçbir duruma yer verilmeyen bu hükme göre, Ermenistan Devleti'nin hem Birinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan topraklarını işgali döneminde hem de İkinci Karabağ Savaşı ve akabinde özellikle esirlere yönelik muamelenin ve göz altına alınan ya da tutulan sivillere yönelik bazı eylemlerin işkence veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele olarak değerlendirilip AİHS 3. maddenin ihlalini oluşturabilecek eylemlerdir.

AİHS'in özel ve aile hayatı, konut dokunulmazlığı ve haberleşme haklarını düzenleyen 8. maddesi hükmü şu şekildedir:

“Özel ve aile hayatına saygı hakkı

1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir:

2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.”

Bu hüküm bağlamında Ermenistan Devleti'nin sivillerin evlerine, yaşam alanlarına, mezarlıklara, diğer sivil ve kamusal alanlara, binalara ve mülkiyete saldırıları bu kimselerin özel, aile ve konut dokunulmazlığı haklarının da ihlalini oluşturabilecek eylemlerdir.

AİHS'in ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesi hükmü şu şekildedir:

“Ayrımcılık yasağı

Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”

¹³⁸ Bakınız, Bölüm II, 3.2.

Dolayısıyla, Sözleşme ile tanınan hakların sağlanmasında milliyet ve etnik kökene dayalı ayırım yapılarak Azerbaycan vatandaşlarının saldırılara hedef olması AİHS'in 14. maddesinin de ihlali olarak kabul edilebilir.

Mülkiyetin korunması hakkını düzenleyen AİHS'in 1 No'lu Protokolü'nün 1. maddesi hükmü şu şekildedir:

“Mülkiyetin korunması

Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir. Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”

Ermenistan Devleti'nin hem Birinci Karabağ Savaşı ve işgal döneminde hem de İkinci Karabağ Savaşı ve akabinde, sivil ve kamusal birçok bina ve mülkiyete zarar verme eylemleri, mülke erişimi ve kullanılmasını engellenmesi nedenleri ile AİHS I. No'lu Ek Protokol'ünün 1. maddesinde tanımlanan mülkiyet hakkını da ihlal ettiği öne sürülebilecektir.

III. ERMENİSTAN'IN EYLEMLERİNİN HUKUKİ SONUÇLARININ TAKİBİ VE SORUMLULARIN YARGILANMASI

1. Silahlı Çatışmalar Hukuku Kurallarının İhlalinin Sonuçları ve Karabağ'da Gerçekleşen İhlaller

Yukarıda özetlenen kuralların ihlali yalnızca hukuki ihlaller değil, aynı zamanda devletler dışında, gerçek kişiler için cezai sorumluluk doğuran “suçlar” olarak da kabul edilmektedirler. Silahlı çatışmaları düzenleyen hukuk kurallarının ihlalinin birer suç sayıldığı ilk örnekler I. Dünya Savaşı'na kadar gitmektedir.¹³⁹ Söz konusu kuralların ihlalinin suç sayılması ve ceza yargılamalarına konu olmasının ilk somut örneği, II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde, işgal altındaki Almanya'da, Müttefiklerce kendi işgal bölgelerinde kurulan askeri mahkemelerdeki yargılamalar olmuştur.¹⁴⁰

İlk uluslararası yargılama örnekleri ise Nuremberg ve Tokyo askeri ceza mahkemelerinin yargılamalarıdır. Nuremberg ve Japon savaş liderlerinin yargılanması için bir benzeri olan Tokyo yargılamaları ile birlikte uluslararası hukukta, silahlı çatışmalara dair kuralların ihlalinden dolayı bir kişisel cezai sorumluluğun doğduğu prensibinin mevcudiyetine dair pek bir şüphe bulunmamaktadır.¹⁴¹

Sonraki yıllarda ortaya konan açık uluslararası düzenlemeler ve uluslararası yargılama örnekleri, bu kuralların ihlaline dair cezai sorumluluğu güçlü biçimde oluşturmuştur. I Nolu Cenevre Sözleşmesi'nin 49. ve 50. maddeleri, sayılan eylemleri gerçekleştirenlerin suç işlemiş olacaklarını ve taraf devletlerin, bu suçlardan birini gerçekleştiren veya gerçekleştirmek için emir veren kimselere tatbik olunacak cezaî müeyyideleri tespit etmek üzere gereken kanunî tedbirleri almayı taahhüt ettiklerini beyan etmiştir. Aynı hükümler diğer Cenevre Sözleşmelerinde de zikredilmiştir.¹⁴²

Bu açık düzenlemelerin yanı sıra, 1949 Cenevre Sözleşmelerinden sonra uluslararası yargılama örnekleri de gerçekleşmiş ve gelişme göstermiştir. BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulmuş Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi önemli örnek teşkil etmektedir. Bu gelişmelerden sonra, 2002 yılında yürürlüğe giren Statü ile Uluslararası Ceza Mahkemesi,¹⁴³ sürekli bir uluslararası ceza mahkemesi olarak kurulmuş ve çalışmalarına devam etmektedir.

¹³⁹ I. Dünya Savaşı'ndan sonra *Kaiser II. Wilhelm*'in “uluslararası ahlaka ve antlaşmaların özüne karşı büyük suç” işlemekten dolayı yargılanmasına ilişkin Versailles Antlaşması'nın 227. maddesine bir hüküm konmuş ancak bu hükmün gereği yerine getirilememiştir.

¹⁴⁰ Müttefikler, çıkardıkları 10 numaralı yasa ile, kendi işgal bölgelerinde kurdukları askeri mahkemelerde, Lahey Konvansiyonları ile ortaya konan kuralların ihlalleri dolayısıyla ile Alman askeri ve siyasi liderini yargılamışlardır. 1946-1949 yılları arasında her birinde onlarca kişinin yargılandığı 12 davaya bakmıştır. Almanya İçin Kontrol Konseyi, 20 Aralık 1945 tarihinde, 1943 Moskova Deklârasyonu'na ve 1945 Londra Antlaşması'na etkinlik kazandırmak için 10 numaralı yasayı çıkarmıştır. *Trials of War Criminals before the Nurnberg Military Tribunals*. vol. III, (United States Printing Office, 1951), s. XVIII.

¹⁴¹ H. Ball, *Prosecuting War Crimes and Genocide. The Twentieth-Century Experience*, (University Press of Kansas, 1999), s. 85.

¹⁴² Bakınız, Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi, madde 146-147.

¹⁴³ UCM Statüsü, 1998 yılında, Roma'da gerçekleştirilen Konferans'ta kabul edildi. 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe girdi.

Gerek Eski Yugoslavya ve Ruanda Mahkemeleri'nin statüleri gerekse UCM Statüsü, USÇH kurallarının ihlallerinin hangi suç kategorilerini oluşturduğunu, bu suç kategorileri içerisindeki spesifik eylem ya da ihlallerin neler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu uluslararası düzenlemeler ve uluslararası yargılamalar neticesinde ortaya çıkan suç kategorileri, “barışa karşı suçlar” (uluslararası hukuka aykırı saldırı savaşı planlamak, başlatmak ve sürdürmek), “savaş suçları” (silah ve yöntemleri düzenleyen ve sivillerin ve savaş dışı diğer kişilerin korunmasını düzenleyen kuralların ihlalleri) ve “insanlığa karşı suçlar” (soykırım dahil savaş ya da barış zamanında sivillerin topluca kıyımına yol açan eylemler) olarak sayılmaktadır.

Saldırı suçu, UCM'nin yargı yetkisine dahil dördüncü suç kategorisidir. UCM, bu suç kategorisinin tanımına dair 17 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe giren tanımı kabul eden devletlerin üzerinde yargı yetkisi kullanabilmektedir.

Görüldüğü üzere söz konusu suçlar, yasa dışı savaş planlamak, başlatmak ve sürdürmek, Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlalleri olarak sayılan kasten öldürme; biyolojik deneyler dahil işkence veya insanlık dışı muamele; vücuda veya sağlığına kasten büyük ıstırap verme veya ciddi yaralamaya sebep olma; askeri gereklilik olmadan, yasa dışı ve keyfi olarak mülkiyetin yaygın yok edilmesi veya sahiplenilmesi; bir savaş esirinin veya koruma altındaki bir diğer şahsın, düşman devlet silahlı kuvvetlerinde hizmet etmeye zorlanması; bir savaş esirinin veya koruma altındaki bir diğer şahsın, kasti olarak adil ve olağan yargılanma hakkından yoksun bırakılması; hukuka aykırı sürgün ya da nakletme ya da hukuka aykırı alıkoyma, rehin alma gibi eylemlerin yanı sıra sivillere saldırma, insani maksatla çalışanlara ya da BM Barış Gücü üyelerine saldırma, teslim olmuş askerleri öldürme, teslim bayrağını istismar etme, işgal edilmiş topraklardaki insanları sürme, zehirli silahlar kullanma, sivilleri kalkan olarak kullanma, çocuk askerler kullanma, ateşkes bayrağı gösterenlere saldırma, kaza geçiren uçaklardan atlayanları öldürme eylemleri suç teşkil etmektedir.¹⁴⁴

Öte yandan insanlığa karşı suçlar ise, UCM Statüsü'nde genel olarak toplu öldürme, soykırım ve işkence gibi savaş ya da barış zamanında sivillerin topluca kıyımına yol açan eylemler olarak tanımlanmakta ve tanım kapsamında bulunan eylemler sıralanmaktadır.¹⁴⁵

Günümüzde doğal çevreye zarar verici eylemler de suç olarak kabul edilmektedir. UCM Statüsü'nün 8. maddesinde sayılan savaş suçları arasında “uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması” eylemi de zikredilmiştir.¹⁴⁶

Ermenistan'ın gerek Birinci Karabağ Savaşı ve sonrasındaki işgal döneminde gerekse İkinci Karabağ Savaşı esnasındaki eylemlerinin yukarıda sayılan suç kategorileri ile örtüşen eylemler olduğu görülmektedir.

¹⁴⁴ UCM'yi kuran Roma Statüsü'nün 8. maddesinin 2. fıkrası, savaş suçlarına ilişkin olarak ilk bendinde “1949 Cenevre Sözleşmelerinin ağır ihlallerini” ve ikinci bendinde “uluslararası silahlı çatışmalara uygulanabilir yasaların ve yapılageliş kurallarının diğer ihlallerini” savaş suçu olarak tanımlamış ve cezalandırma öngörmüştür. Nürnberg Statüsü'nde de savaş suçları benzeri eylemler olarak sayılmıştır.

¹⁴⁵ İnsanlığa karşı suçlar, UCM Statüsü'nün 7. maddesinde sayılmıştır. Söz konusu suçlar, Türk Ceza Kanunu'nun “Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar” başlığını taşıyan bölümde, soykırım suçu 76. maddede, “Bir planın icrası sureti ile, milli, etnik, ırki veya dini bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi amacıyla, bu grubun üyelerine karşı aşağıdaki fiillerden birinin işlenmesi” olarak tanımlanmakta ve eylemler sıralanmaktadır. İnsanlığa karşı suç ise, 77. maddede sıralanan fiillerin, “...siyasi, felsefi, ırki veya dini saiklerle toplumun bir kesimine karşı bir plan doğrultusunda sistematik olarak işlenmesi” olarak tanımlanmaktadır.

¹⁴⁶ Madde 8, paragraf 2 (b, iv)).

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a ve etrafındaki yerleşim yerlerine yönelttiği saldırıların ve sonrasındaki işgalin yasa dışı olduğu, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğu ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ile egemenliğinin teyit edildiği BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları, Ermenistan'ın barışa karşı suçlar ya da saldırı suçu sayılabilecek eylemler gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Ermenistan'ın gerek Birinci Karabağ Savaşı'nda gerekse İkinci Karabağ Savaşı'nda uluslararası hukukun savaş silah ve yöntemlerini düzenleyen kurallarını yaygın biçimde ihlal ettiğini gösterir eylemleri savaş suçu sayılabilecek eylemlerdir. Fosfor içeren mermi, msket bombası, anti-personel mayın, smerç ve elbrus (scud) füzeleri gibi yasaklanmış bazı silah türlerini kullandığı, sivillere, sivil yerleşim yerlerine, sivil altyapıya saldırılar düzenlediği, dokunulmazlığı olan sağlık çalışanlarını ve sağlık binalarını hedef aldığı, silahlı çatışmalarda çocuk askerler kullandığı, gazeteci ve sağlıkçı işaretlerini istismar ettiği, çatışma gereklerinin ötesinde çevreye, tarihi ve kültürel değere sahip eserlere ağır zararlar verdiği ve böylelikle çok sayıda yasaklanmış silahlar ve savaş yöntemleri kullandığı tespit edilmiştir.¹⁴⁷ Söz konusu eylemlerin her biri savaş suçu kategorisine dahil olan eylemlerdir. Ermenistan güçleri arasında, çocukların askeri faaliyetlerde kullanılması ve basın mensubu işaretlerinin yanıltıcı bir şekilde kullanılması, yine savaş suçu oluşturan eylemler arasındadır.

Savaş suçları oluşturan Ermenistan eylemleri arasında özellikle anti personel mayın yerleştirme eylemi önemli bir yer tutmaktadır. Belirtildiği gibi,¹⁴⁸ Ermenistan, geniş alanlara anti-tank mayınların yanı sıra çok sayıda ve çoğu tuzaklanmış olarak anti-personel mayınlar yerleştirmiştir. Bu iki tür mayın çoğu kez aynı anda birbirlerine tuzaklanarak bir kısmının gelişigüzel yerlere hatta ağaçlara yerleştirildiği de ifade edilmektedir.¹⁴⁹ 18 Eylül 1997 tarihinde imzalanan ve 1 Mart 1999 tarihinde yürürlüğe giren "Anti-Personel Mayınların Yasaklanması, Stoklanması, Üretimi, Transferi ve İmha Edilmesi Hakkında Sözleşmeye" göre kullanımı ve üretimi yasaklanmış olan anti-personel mayınlar aslında, asker-sivil ayrımı yapmayan bir silah türü olarak, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun bütün devletleri bağlayan genel kurallarına göre de yasaklanmış ve kullanımı suç teşkil eden silah türlerindedir. Bu bağlamda Ermenistan'ın söz konusu Sözleşme'ye taraf olmamasının hukuken bir önemi de bulunmamakta ve bu eylemler bireysel cezai sorumluluk doğuran suçlar niteliğine sahip olmaktadır.

Öte yandan, silahlı çatışmalarda korunan savaş dışı kişilerden sivillerin hedef alınarak büyük çaplı sivil ölümlere ve yaralanmalara sebep olunması, hatta sistematik bir saldırının bir parçası olarak sivillerin öldürülmesi, sivil yerleşim yerlerinin bombalanması, insanlığa karşı suçlar olarak değerlendirilebilecek eylemlerdir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 2005 yılında, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini eleştiren bir kararında "etnik temizlik" kavramının kullanmış olması¹⁵⁰ ve Azerbaycan tarafının yaptığı resmi beyanlarda, Ermenistan'ın Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlı

¹⁴⁷ "Report Concerning the Factual Evidence of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces", Baku, 2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan. https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf (Erişim Tarihi:15.11.2020).

¹⁴⁸ Bakımız, Bölüm I, 2.

¹⁴⁹ ANAMA Başkanı Başkan Vulfar Süleymanoğlu ile söyleşi. ANAMA Merkez Binası, Bakü. 29 Haziran 2021.

¹⁵⁰ "Kronoloji: Dağlık Karabağ Sorunu", *Al Jazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-daglik-karabag-sorunu> (Erişim Tarihi: 26.02.2021).

sivillere yönelmiş saldırıları bir nevi “etnik temizlik” olarak nitelendirmesi,¹⁵¹ Ermenistan’ın özellikle Birinci Karabağ Savaşı ve akabinde Dağlık Karabağ ve civarındaki işgal ve eylemlerin “etnik temizlik suçu” bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğini gösteren somut beyanlardır. Bir bölgenin belirli bir etnik ve dini gibi gruplardan arındırılmasına yönelik eylemlerin “etnik temizlik” suçu oluşturduğu gerek BM Güvenlik Konseyi kararlarında gerekse uluslararası yargı kararlarında kabul görmüştür.¹⁵² Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ve civarında gerçekleştirdiği eylemlerin bu suç kategorisi bağlamında değerlendirilmesi mümkündür.

2. Sorumluların Yargılanmasına İlişkin Mekanizmalar ve Karabağ’da Gerçekleşen İhlallerin Sorumluların Yargılanması

Uluslararası toplumun, bu eylemleri hukuken bağlayıcı belgelerle yasaklaması ve suç sayması, şüphesiz ki küçümsenecek bir başarı değildir. Ancak, en az bunun kadar önemli bir diğer husus, bu yasakları ihlal ederek suç işleyenlerin tespit edilmesinin ve cezalandırılmasının sağlanmasıdır. Söz konusu suçlara ilişkin delillerin tespiti ve bu suçları işleyen ya da bu suçlara iştirak eden şahısların yargılanması, adaletin sağlanması ve benzeri suçların önlenmesi bahsedilen ilgili kuralların mevcudiyeti kadar önemlidir.

Uluslararası hukuk esas olarak devletler arasındaki ilişkileri ve kurucu antlaşmaları çerçevesinde de uluslararası örgütlerin kendi aralarındaki veya devletlerle olan ilişkilerini düzenleyen bir hukuk dalıdır.¹⁵³ Bu genel tanım çerçevesinde kişilerin uluslararası hukuk açısından hak ve yükümlülükler sahip olmaları yani uluslararası hukukun hukuk kişileri olarak kabul edilmeleri istisnai bir durumdur. Bu istisnai durumların başında, yukarıda sayılan kuralların ihlalinin, kişisel cezai sorumluluğa (*individual criminal responsibility*) yol açması gelmektedir.

Uluslararası hukukta kişisel cezai sorumluluğu, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Nuremberg ve Tokyo mahkemelerinin yargılamaları ile yerleşik hale gelmiştir. Cenevre Sözleşmeleri de, savaş esnasında uyulması gereken hukuk kurallarının ciddi ihlalinin kişisel cezai sorumluluk doğurduğunu öngörmektedir.¹⁵⁴

Bireysel sorumluluğun neden devletler adına değil de bireyler adına oluşmak durumunda olduğu konusunda Nuremberg Mahkemesi dönüm noktası sayılacak bir gözlemde bulunmuştur. Mahkeme’ye göre, “uluslararası hukuka karşı suçlar kavramsal kişiliklerce (*abstract entities*) değil insanlarca işlenir ve uluslararası hukuk kurallarının zorla uygulanmasının tek yolu bu suçları işleyen kişilerin cezalandırılmasıdır”.¹⁵⁵ Mahkeme bu gözlemi ile devletlere karşı cezai yaptırım uygulamanın pek mümkün olmadığını kabul eder gözükmektedir.

¹⁵¹ “The Information of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the Meeting of Foreign Minister Jeyhun Bayramov with the Newly Appointed Ambassador of the Kingdom of the Netherlands.” No:338/20. <https://www.mfa.gov.az/en/news/6950/view> (Erişim Tarihi:13.10.2020).

¹⁵² “UN Security Council Res. 808”, 22 February 1994. Adopted on the former Yugoslavia, UN Security Council, Statement of President, UN. Doc. S/PRST/1994/14, 6 April 1993. Adopted on the former Yugoslavia; Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia Herzegovina v. Serbia and Montenegro) Merits, Judgement, 26 February 2007, par. 190.

¹⁵³ Bakınız, James Crawford. *Brownlie’s Principles of Public International Law*. 9th ed., (Oxford University Press, 2019), s. 59.

¹⁵⁴ Örneğin, “Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair IV Numaralı Konvansiyon” un (12 Ağustos 1949) 146. maddesi taraf devletlere, bu maddede belirtilen ağır ihlalleri gerçekleştirilmesini emreden ya da gerçekleştiren kişilerin cezalandırılmasına ilişkin gerekli ulusal düzenlemelerin yapılması yükümlülüğü getirmektedir.

¹⁵⁵ İlgili metin yazar tarafından çevrilmiştir. *Yearbook of ILC*, vol. II, (Part Two), 1976, s. 104, Document A/31/10, paragraph (21) of the commentary to article 19.

BM Güvenlik Konseyi'nin, *ad hoc* nitelikli "Eski Yugoslavya İçin BM Uluslararası Ceza Mahkemesini" ve "Ruanda İçin Uluslararası Ceza Mahkemesini" kurması ile de söz konusu suçlara dair kişisel cezai sorumluluk kabul edilmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün kişisel cezai sorumluluğu düzenleyen ilgili maddesi, yukarıda bahsedilen suç kategorilerine dair kişisel cezai sorumluluğu açık hükümlerle düzenlemektedir.

Statü'nün 25. maddesi, Mahkeme'nin yargı yetkisine giren bir suçtan dolayı kişilerin cezai sorumlulukları olduğunu ve cezalandırılacaklarını belirterek sorumlu tutulacakları durumları, tek başına ya da birlikte yapması, emretmesi, teşvik etmesi veya suçun işlenmesine ikna etmesi, böyle bir suçun işlenmesini kolaylaştırmak amacıyla yardımda bulunması, suçu kışkırtması veya suçun işlenmesi için gerekli araçları temin etme dahil olmak üzere, suçun işlenmesine veya işlenmesine teşebbüs edilmesine yardımcı olması, bir suçun işlenmesi veya işlenmesine teşebbüs edilmesine herhangi bir biçimde katkıda bulunması gibi durumlarda sorumlu tutulacaklarını belirtmiştir. Devamında 27. madde de bu statüde sayılan suçlardan cezai sorumluluk hükümlerinin resmi unvan ayrımı yapılmadan, herkese eşit biçimde uygulanacağı, özellikle devlet veya hükümet başkanı, hükümet veya parlamento üyesi, seçilmiş bir temsilci veya bir hükümet memurunun hiçbir biçimde bu tüzük altında cezai sorumluluktan muaf tutulamayacağı veya resmi unvanın cezanın indirilmesi için bir neden teşkil etmeyeceği belirtilmiştir.

Hakkında bu suçlardan şüphe bulunan kişilerin yargılanmasına dair ilk usul ulusal düzeyde yargılamadır. Bu bağlamda, kişilerin kendi ülkelerince yargılanması ve cezalandırılması ilk seçeneği oluşturmaktadır. I No'lu Cenevre Sözleşmesi'nin 49. ve 50. maddeleri, sayılan eylemlerin gerçekleşmesi durumunda suç işlenmiş olacağını ve taraf devletlerin, bu suçlardan birini işlemiş veya işlenmesi için emir vermiş kişilere uygulanacak cezaî müeyyideleri, taraf devletlerin kendi kanunları ile belirleme sorumluluğu getirmiştir. Ancak bu seçenek hukuken mevcutken, fiilen devletlerin kendi siyasi ya da askeri liderlerini ya da personelini yargılama yönünde oldukça isteksiz davranacakları ve muhtemelen neredeyse hiç yargılama yapmayacakları kuvvetle muhtemeldir.

Suçluların ulusal düzeyde yargılanmalarına dair bir başka usul de ülkesellik prensibine dayanarak yapılan yargılamalar olabilir. Kendi ülkesine silahlı saldırılar gerçekleştiren ve bu bağlamda suç işleyen diğer devlet vatandaşları, ülkesellik prensibine göre ülke devletince soruşturulabilir ve yargılanabilir. Uluslararası hukuk, suçun işlendiği devletin ülkesellik prensibi temelinde yargılama yetkisine sahip olduğunu öngörmektedir. Ülkesel yetkiye dayanan yargılama yetkisinin aynı zamanda en etkin olanı olduğu da açıktır. Zira suçun işlendiği yerde delillerin tespiti, ülke devletin etkin biçimde gerçekleştirebileceği bir unsurdur. Ancak, devletlerarası çatışmalarda suç oluşturan bu eylemlerin karşı taraftan hangi şahıslar tarafından gerçekleştirildiğinin tespiti ve bu şahısların yargı önüne şahsen çıkarılması uluslararası iş birliği ile mümkündür. Bu iş birliği çatışan karşı taraftan gelmeyeceğinden diğer devletler ve başta BM olmak üzere uluslararası örgütler ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının desteğini gerektirecektir.

Suçluların ulusal düzeyde yargılanmalarına dair bir başka usul, uluslararası yapılageliş hukukunda geliştiği ve söz konusu suçlar üzerinde evrensel yargı yetkisi oluştuğuna dair yaklaşımdan kaynaklı dayanak üzerinden diğer devletlerin yapacağı yargılamalar olabilir. Oldukça tartışmalı bir husus olsa da uluslararası hukukun ilgili kurallarına göre, soykırım dahil insanlığa karşı suçlar, saldırı suçu ve savaş suçları üzerinde evrensel yargı yetkisinin mevcut olduğu, bu esas üzerinden, çatışmaya taraf olmayan diğer bütün devletlerin de şüpheli kişiler üzerin-

de yargılama yetkisi kullanabilecekleri iddia edilmektedir.¹⁵⁶ Ancak uygulamada, çatışmaya dahil olmayan diğer devletlerin, ortaya çıkan siyasi gerilimler nedeniyle bu yargılamalarda etkisiz kaldıkları görülmektedir.¹⁵⁷

Yargılamaların ulusal düzeyde yapılması seçeneği içerisinde şu ana kadar sayılan usullerin kusurlarını telafi ederek, etkili bir yargılama yapmak ve suçluların adaletten kaçmalarını engellemek amacı ile tamamlayıcı bir yargılama seçeneğine daha ihtiyaç duyulmuştur. Tamamlayıcı bu seçenek, uluslararası yargılama seçeneğidir.

Yargılamaların uluslararası düzeyde yapılmasının ilk yöntemi, gerek Nuremberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemelerince gerekse BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Yugoslavya ve Ruanda Ceza Mahkemeleri tarafından yapıldığı gibi, uluslararası ceza yargılamalarıdır.

Uluslararası düzeyde yargılama seçeneğinde ikinci yöntem ise Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) seçeneğidir. UCM, kendisini kuran antlaşmayı onaylayarak taraf olmuş ülke vatandaşları üzerinde yargı yetkisine sahiptir. Ayrıca, UCM'nin kişiler bakımından yargı yetkisi yalnızca taraf devletlerin vatandaşları ile sınırlı değildir. Hangi ülkenin vatandaşları olursa olsun taraf devletler, ülkesinde suç işleyenler üzerinde yargı yetkisine sahiptir.¹⁵⁸ Üçüncü olarak, ilgili devletler taraf olsun ya da olmasın bu tür suçlardan bir ya da birden fazlasının işlenmiş gözüktüğü durumlarda, Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca hareket eden Güvenlik Konseyi tarafından, UCM Savcılığına havale edilen durumlarda UCM yargı yetkisini kullanabilmektedir.¹⁵⁹

Günümüzde UCM Statüsü'nde açıkça öngörüldüğü gibi, söz konusu suçlardan şüpheli, bir ulusal mahkeme tarafından yargılanmıyor ya da etkili bir şekilde yargılanmamış ise, UCM tarafından yargılanabilecek yani UCM'nin yargı yetkisi tamamlayıcı nitelikte olacaktır.¹⁶⁰

Soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçu işleyen kişileri yargılama yetkisine sahip olan UCM; Uganda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Darfur, Sudan, Kenya Cumhuriyeti, Libya, Fildişi Sahili, Mali, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gürcistan, Burundi, Bangladeş'in Myanmar'daki faaliyetlerini ve durumlarını incelemekte olup bazı şahısları yargılamış ve bazılarını da yargılamaya devam etmektedir. Diğer yandan Kolombiya, Gine, İngiltere'nin Irak'taki faaliyetleri, Nijerya, Filistin, Ukrayna, Venezuela ve Bolivya'daki durumlara dair de ön incelemeler başlatmıştır. UCM Savcılığı yakın zamanda, Filistin'deki eylemlere ilişkin yürüttüğü ön incelemeyi soruşturmaya çevirmiştir.

¹⁵⁶ 1 Eylül 2012 itibarıyla, BM üye devletlerinden en az 142'sinin (yaklaşık %73,6) en az bir savaş suçunu ulusal hukuka göre suç olarak dahil ettiği ve en az 136 (yaklaşık %70,5) BM üye devletinin bu tür suçlar üzerinde evrensel yargı yetkisi sağladığı görülmektedir. Buna ek olarak, en az yaklaşık 29 (yaklaşık %15,0) BM üyesi devlet, savaş suçlarını ulusal hukuklarına açıkça dahil etmemiş olsalar da mahkemelerine ulusal hukuk kapsamındaki adi suçlar üzerinde evrensel yargı yetkisi sağlamışlardır. Bu da, işlenen cinayet, saldırı, tecavüz ve kaçırma gibi en azından bazı davranışlar için evrensel yargı yetkisine dayanarak kişileri yargılayabilecekleri anlamına gelebilir. Bakınız, "Universal Jurisdiction A Preliminary Survey of Legislation Around the World-2012 Update." (Amnesty International Publications, 2012), s. 12.

¹⁵⁷ Örneğin, Belçika'nın Savaş Suçları Yasası, iddia edilen suçların nerede işlendiğine bakılmaksızın, herkesin Belçika mahkemelerine savaş suçu ithamları getirmesine izin vermek için evrensel yargı yetkisi kavramını kullanmaktadır. O dönemin ABD başkanı George W Bush ve İsrail Başbakanı Ariel Şaron hakkında açılan savaş suçları davası nedeni ile bu ülkeler arasında ciddi bir gerginlik yaşamış, daha sonra Belçika Yüksek Mahkemesi, 25.09.2003 tarihinde, yetkisiz olduğu gerekçesi ile davayı düşürmüştür. www.dw.com/en/belgium-drops-war-crimes-cases/a-978973. (Erişim Tarihi 15.01.2021).

¹⁵⁸ UCM Statüsü, madde 12.

¹⁵⁹ UCM Statüsü, madde 13.

¹⁶⁰ UCM Statüsü, madde 1.

Günümüzde aralarında İngiltere, Almanya, Fransa ve diğer batı Avrupa ülkelerinin de bulunduğu 123 devlet UCM'yi kuran Roma Statüsü'ne taraf olmuştur. Ancak ABD, Rusya, Çin Türkiye ve İsrail gibi bazı ülkeler UCM Statüsü'ne taraf değildir. UCM'nin henüz tam etkili biçimde çalışmasını engelleyen bu durum bazı önemli vakalarda UCM'nin çalışmasını engellemektedir.

Karabağ'da savaş suçu işleyenlerin ulusal düzeyde yargılanmasına ilişkin tek etkili seçeneğin, yargılamaların Azerbaycan tarafından yapılması seçeneğidir. Zira, mevcut uluslararası siyasal konjonktürün Ermenistan'ı, kendi liderlerini ve/veya savaşan vatandaşlarını yargılamaya zorlaması muhtemel gözükmemektedir. Azerbaycan'ın, çatışmalar devam ederken eylemlerin ve suç unsuru gösteren delillerinin toplanması için sürekli bir çalışma gerçekleştirdiği gözlenmiştir. Hem Azerbaycan Başsavcılığı hem de Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı bu hususlara ilişkin ara ara raporlar yayınlamış ya da kamuoyu ile bazı bilgi ve tespitleri paylaşmıştır.¹⁶¹ Bu tespitlerin bir yargılamaya dönüşeceği beklenebilmektedir. Ancak burada en büyük sorun, şüphelilerin yakalanarak yargı önüne çıkarılması olacaktır. Diğer devletlerin iş birliğinin ve desteğinin çok önemli olacağı muhakkaktır. Ancak, bu iş birliğinin boyutları zamanla açıklığa kavuşacaktır.

Yargılamaların uluslararası düzeyde yapılmasına dair ilk değerlendirme UCM bağlamında yapılabilir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisini tanımamış olmaları, UCM'nin bu iki ülke arasındaki çatışmalar bağlamında görev yapmasını engelleyen esas unsurdur. Bu tür durumlarda, BM Güvenlik Konseyi'nin UCM savcılığından söz konusu çatışmalara dair soruşturma başlatmasını istemesi, UCM tarafından yargılama yapılması bağlamında tek seçenek niteliğine sahiptir. Ancak, mevcut siyasi şartlar düşünüldüğünde, BM Güvenlik Konseyi'nin bu yönde bir karar alacağına dair bir eğilim söz konusu olmayacağı öngörülmektedir.

Uluslararası yargılamaya dair bir başka seçenek ise, taraflarca UCM'yi uygun görmemeleeri durumunda, tarafların rızasına dayalı olarak kurulabilecek bir *ad hoc* ceza mahkemesi olabilir. Taraflar arasındaki mevcut diyalogun zayıflığı, çatışmaların Azerbaycan ve Ermenistan kamuoyları üzerindeki olumsuz etkilerinin henüz sıcak oluşu, bu seçeneğin ancak ilerleyen süreçte gündeme gelebileceğini ve böylelikle iki taraf arasında bir nevi "suçluların ayıklanarak" kalıcı barışa katkı sağlanabileceğini gösterdiği belirtilebilir.

Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde yapılabilecek yargılamalara dair önemli bir husus da Ermenistan'ın söz konusu eylemlerine ilişkin delillerin tespitidir. Çatışmalarda işlenen suçlara dair delillerin ve şüphelilerin tespitinde, bazı uluslararası sivil toplum kuruluşlarının

¹⁶¹ Bakınız, "Interim Report Concerning the Serious Damage to Historical and Religious Monuments Inflicted upon Ballistic Missile Attacks on Ganja City by the Armenian Armed Forces", Baku-2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; Interim Report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan on Child Casualties Occurred as a Result of Missile Attacks on Civilian Settlements of Azerbaijan", Baku-2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; "Report of the Fact-Finding Mission on Civilian Casualties and Destructions as a Result of Another Missile Strike by Armenian Armed Forces on Ganja, the Second Largest and Densely Populated City of Azerbaijan 11-12 October 2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; "Mine Problem in the Liberated Areas: *Ad Hoc* Report of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan." 21.06.2021. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; "Report Concerning the Factual Evidences of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces Baku-2020. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan; "Report on the Facts of Torture, Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of Azerbaijani Prisoners of War and Civilians by Armenia During Hostage Taking and Captivity", Baku-2021. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.

ve BM İnsan Hakları Konseyi'nin harekete geçmiş olması önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca, yalnızca bu çatışmaları ve işlenen suçları araştırmak için özel bir BM komitesinin kurulması da mümkündür.¹⁶² Zira bu kuruluşların ya da geçici komitelerin, taraflara dair daha etkili bilgi alma mekanizmaları işletmeleri mümkündür.¹⁶³

Sonuç olarak, işgal altındaki topraklarda Ermeni güçleri tarafından işlenen suçlara dair delillerin toplanmasının ve mümkün olduğu ölçüde yargılamaların yapılmasının Azerbaycan tarafından gerçekleştirilmesi önem arz etmekte ve en olası seçeneğin bu olduğu gözükmektedir.

3. AİHS'in İhlalinin Sonuçları ve Takibi

3.1. AİHS Hükümlerinin İhlallerinin Sonuçları ve Karabağ'daki Ermenistan'ın İhlalleri

Yukarıda ele alınan eylemlerin, Ermenistan'ın taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde¹⁶⁴ düzenlenen ve garanti altına alınan hakların ihlalinin oluşturabilecek eylemler olduğunu ifade etmiştik.¹⁶⁵ Bu ihlaller, Ermenistan'a karşı AİHM'de hem bireysel başvuru hem de Azerbaycan tarafından devletlerarası başvuru konusu yapılabilir. Bu bağlamda açıklığa kavuşması gereken husus Ermenistan'ın devlet olarak bu eylemlerden hukuken sorumlu tutulup tutulamayacağına açıklanmasıdır.

Yukarıda ele alındığı üzere,¹⁶⁶ AİHM, üye devletlerin sınır ötesi askeri ve diğer eylemlerinde, sözleşme ile garanti edilen hakları koruma yükümlülüğünün devam ettiğini, ihlal edilmeleri durumunda hukuken sorumluk doğacağını açıkça ortaya koymuştur. Nitekim bu hususta Ermenistan ile doğrudan ilgili tespitler de yapılmıştır.

AİHM Ermenistan ile doğrudan ilgili Chiragov ve Diğerleri v. Ermenistan¹⁶⁷ davasındaki içtihadı ile de çok önemli tespitler yapmıştır. Bu dava, altı Azerbaycanlı mültecinin 1992 yılındaki Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ihtilaf sırasında kaçmak zorunda kaldıkları Azerbaycan'ın Laçin ilçesindeki evlerine ve mülklerine geri dönemediklerine dair şikayetleriyle ilgilidir. Başvuranlar, özellikle Lâçin'deki mülkleri üzerindeki tüm kontrolün ve kullanım, satış, miras, ipotek, geliştirme ve bunlardan yararlanma potansiyelinin kaybedilmesinden şikayetçi olmuşlardır. Ayrıca, Laçin ilçesine geri dönememelerinin eve, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının devam eden bir ihlalinin teşkil ettiğine yönelik ve şikayetleriyle ilgili olarak kendilerine etkili bir hukuk yolu bulunmadığından da şikâyetçi olmuşlardır.

Başvuranların davasında Mahkeme, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki topraklar üzerinde etkili bir kontrol uyguladığını ve dolayısıyla Laçin bölgesi üzerinde yargı

¹⁶² Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanı Sabina Aliyeva, uluslararası örgütlere, Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işlenen savaş suçlarına ilişkin delillerin özel usuller kullanılarak tespit edilmesi ve sorumluların yargılanması için etkili uluslararası mekanizmaların kurulmasına çağırısında bulunmuştur. Ombudsman Sabina Aliyeva raised the issue of prisoners of war (POWs) before international organizations. 12.11.2020, <https://ombudsman.az/en/view/news/2228/ombudsman-sabina-aliyeva-raised-the-issue-of-prisoners-of-war-pows-before-international-organizations->, (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

¹⁶³ Örneğin, BM Güvenlik Konseyi, 1992 yılında 780 sayılı karar ile Eski Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmalarda işlenen suçları tespit etmek ve araştırmak için bir Uzmanlar Komisyonu kurmuştur.

¹⁶⁴ Ermenistan, AİHS'i 2002 yılında onaylamış ve böylelikle AİHM'in zorunlu yargı yetkisini de tanımıştır.

¹⁶⁵ Bakınız, Bölüm II, 3.2.

¹⁶⁶ Bakınız, Bölüm, II, 2.

¹⁶⁷ AİHM 16 Haziran 2015, Büyük Daire kararı.

yetkisine sahip olduğunu teyit etmiştir. Şikayetleriyle ilgili olarak AİHM, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesinin (mülkiyetin korunması), Sözleşme'nin 8. maddesinin (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) devam eden bir ihlali olduğuna karar vermiştir. Mahkeme Sözleşme'nin 13. maddesi (etkili başvuru hakkı) açısından da devam eden ihlal bulmuştur. Mahkeme özellikle, başvurulara tazminat ödenmeden mülklerine erişimlerinin engellenmesinin hiçbir gerekçesinin bulunmadığı kanaatindedir. AİHM'e göre barış görüşmelerinin sürüyor olması Ermeni Hükümeti'ni başka önlemler alma görevinden kurtarmamıştır.

Bu kapsamda, Rusya Federasyonu'nun AİHS bağlamındaki sorumluluğuna da değinmek gerekmektedir. Zira Rusya İkinci Karabağ Savaşı'nı sona erdiren Üçlü Bildiri'ye göre Dağlık Karabağ ve Laçın Koridoru'nda geçici olarak barış gücü bulundurmakta ve bazı yetkiler kullanılmaktadır.

AİHS'in 1. maddesine göre, Taraf Devletler, “kendi yetki alanlarındaki” kişilere Sözleşme hak ve özgürlüklerini garanti etmekle yükümlüdür. Bu ‘kendi yetki alanlarındaki’ kavramının üye devletin sınır ötesini içerip içermeyeceği sorunu açısından Banković kararında, AİHM yetki kavramını, esasen bölgesel bir kavram olarak ve sınır dışı uygulamasını istisnai olarak değerlendirse de üye devletin sınır ötesi eylemlerinin etkin kontrol kapsamında olması durumunda içereceği sonucuna varmıştır.¹⁶⁸

AİHM bu konuda 2011 yılında, yurt dışında askeri güç kullanımına ilişkin iki önemli karar vermiştir.¹⁶⁹ Bunlardan Al-Skeini kararında, Mahkeme eski içtihatlarını da onayarak Sözleşme'nin 1 ve 56. maddelerinin ilişkisi bağlamında AİHS'deki hakların korunmasından üye devletin etkin kontrol yetkisi ile sınırları dışındaki faaliyetleri esnasında da sorumlu olduğu konusunu netleştirmiştir.¹⁷⁰

AİHM'in sınır ötesi ihlallerden üye devletin sorumluluğu konusunda yukarıda ele alınan içtihadı göz önüne alındığında 44 gün savaşı sonrasında yapılan ateşkes anlaşması ile Rusya bölgede etkin kontrol kullanan bir devlet olduğundan, muhtemel insan hakları ihlallerinden sorumlu olacaktır. Bu ihlaller gerek devlet başvurusu olarak gerek bireysel başvurular ile AİHM'e taşınabilir.

3.2. AİHS İhlallerinin Takibi ve Karabağ'daki Ermenistan İhlalleri

AİHS'in ihlallerinin takibi, taraf devletlerin yükümlendikleri uluslararası hukuki sorumluluk bağlamında kendi “yetki alanı içerisinde” herkese bu hakların sağlanması yükümlülüğüne dayanmaktadır. Nitekim AİHS'in “İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü” başlığını taşıyan 1. maddesinde “*Yüksek Sözleşmeciler, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri tanırlar.*” hükmüne yer verilmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Bankovic ve Diğerleri/Belçika ve 16 diğer Devlet, AİHM Büyük Daire kararı, 12 Aralık 2001.

¹⁶⁹ Al-Skeini ve Diğerleri/Birleşik Krallık, Başvuru No. 55721/07, 7 Temmuz 2011, Karar (Büyük Daire) ve Al-Jedda/Birleşik Krallık, Başvuru No. 27021/08, 7 Temmuz 2011, Karar (Büyük Daire). Her iki dava da İngiliz Birlikleri'nin Irak'taki faaliyetlerine atıfta bulunmaktadır.

¹⁷⁰ Al-Skeini ve Diğerleri/Birleşik Krallık, Başvuru No. 55721/07, 7 Temmuz 2011, Karar (Büyük Daire), s. 140.

¹⁷¹ “The European Convention on Human Rights”. İngilizce orijinal metin için bakınız, https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2021)

Bu yükümlülüğün ihlaline yönelik iddialar AİHM'e, hem "devletlerarası başvuru" prosedürü ile hem de "kişisel başvuru prosedürü ile getirilebilir. Bu noktada önemli olan, başvuru şartlarının yerine getirilmesidir. Rapor kapsamında ele alınan konu açısından önemli olanlar 'başvurunun daha önce AİHM ya da bir başka uluslararası organ önüne getirilmemiş olması, ihlal iddiasının Sözleşme ve ek protokollerinde düzenlenen haklara ilişkin olması, başvurunun dayanaktan yoksun ya da temelsiz olmaması ve iç hukuk yollarının tüketilmesi' olarak sıralanabilir.

Hem Ermenistan Cumhuriyeti hem de Azerbaycan Cumhuriyeti, AİHS'e taraf ve AİHM'in zorunlu yargı yetkisini tanımış devletlerdir. Ermenistan ve Azerbaycan 25 Ocak 2001 tarihinde Avrupa Konseyi'nin 42. ve 43. üyeleri olmuşlar ve AİHS'e taraf olarak AİHM'in yargı yetkisini kabul etmişlerdir.¹⁷²

Azerbaycan vatandaşları dahil Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalarda temel hakları ihlal edilmiş olan kişiler, Ermenistan'ın Mahkeme'nin yetkisini tanıdığı 2002 yılından bu yana gerçekleşen eylemlerini AİHM önünde dava konusu yapabilirler. Burada önemli bir engel Ermenistan'ın iç hukuk yollarının tüketilmediğini ileri sürülebilmesi durumudur.¹⁷³ Ancak, AİHM'in, iç hukuk yollarına başvurunun mümkün olmadığı ya da etkisiz olduğu ya da aşırı uzun olduğu durumlarda iç hukuk yollarını tüketme şartını aramadığı bilinmektedir.¹⁷⁴

Karabağ'ın Ermenistan'ın işgali altında olduğu dönemde, Karabağ'da bulunan evlerine dönemeyen, evleri işgal sonrası yıkıldığı anlaşılan Azerbaycan vatandaşlarının yaptığı başvuru üzerine AİHM'in 16 Haziran 2015 tarihinde verdiği *Chiragoc ve Diğerleri v. Ermenistan Davası* Kararı'nda¹⁷⁵ ise Ermenistan'ın başvuru sahiplerinin mülkiyet hakkını düzenleyen AİHS 1. Protokolü'nün 1. maddesi ile özel hayat, aile ve konut hakkını düzenleyen AİHS 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Dolayısıyla, AİHM'in bu Karar'daki içtihadı göz önüne alındığında, 44 gün savaşı sonrasında yukarıda bahsedilen ihlaller için AİHM'e yapılacak bir başvuruda ihlal kararı verebileceği öngörülebilir. Ancak, İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasına dair Azerbaycan vatandaşlarınca AİHM'e yapılmış bireysel başvurunun bulunmadığı ifade edilmiştir.¹⁷⁶ Azerbaycan vatandaşları gerek Birinci Karabağ Savaşı ve işgal dönemi gerekse İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında Ermenistan tarafından ihlal edildiği düşünülen haklarına karşı bireysel başvuru yoluna başvurabilir. Birinci Karabağ Savaşı'nın üzerinden geçen uzun süreye rağmen, Azerbaycan Devleti, Ermenistan'a karşı devletlerarası başvuru yolunu kullanarak, söz konusu ihlalleri AİHM önünde dava konusu yapabilir. Nitekim Azerbaycan Devleti, Ermenistan'a karşı AİHM'e ilk başvurusunu 27 Ekim 2020 tarihinde önleyici tedbirler talep etmek için yapmıştır.¹⁷⁷ Ayrıca Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı bir ikinci devletlerarası başvuruyu ise 15 Ocak 2021 tarihinde yaptığı görülmektedir.¹⁷⁸

¹⁷² Ermenistan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 2002 yılında onaylamış ve böylelikle AİHM'in zorunlu yargı yetkisini de tanımıştır.

¹⁷³ Bakınız, AİHS, madde 35.

¹⁷⁴ Bakınız, Ringeisen/Austria (no 2614/65) (16 June 1971); Gherghina/Romanya (no: 42219/07) (9 July 2015); Sejdovic/Italia (no: 56581/00) (1 March 2006).

¹⁷⁵ Case of Chiragov and Others/Armenia, App. No: 13216/05, Decision of 16 June 2005, [https://hudoc.echr.coe.int/fre# {%22itemid%22: \[%22001-155353%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre# {%22itemid%22: [%22001-155353%22]), E.T: 23.02.2021

¹⁷⁶ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva'nın Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu ile Söyleşi. Bakü. 02 Temmuz 2021.

¹⁷⁷ Bakınız, "Press Release issued by the Registrar of the Court". ECHR, 046 (2021) 04.02.2021.

¹⁷⁸ Bakınız, Azerbaijan/Armenia (no. 47319/20). "Press Release issued by the Registrar of the Court." ECHR, 046 (2021) 04.02.2021.

Azerbaycan'ın, 4 Haziran 2021 tarihinde, Ermenistan tarafından Karabağ'a yerleştirilmiş olan ve haritaları verilmeyen yüz binlerce mayına ilişkin olarak AİHM'e devletlerarası başvuru yaptığı beyan edilmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca, Birinci Karabağ Savaşı esnasında kaybolan yaklaşık dört bin Azerbaycan vatandaşı ile ilgili olarak da 12 Mayıs 2021 tarihinde AİHM'e devletlerarası başvurunun yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁸⁰

Mahkeme, yukarıda bahsi geçen devletlerarası başvuruların, 27 Eylül 2020'de başlayan çatışmalar sırasında, sivillerin yanı sıra sivillere ve kamu malına ve altyapıya yönelik ayırım gözetmeksizin yapılan saldırılar da dahil olmak üzere, davalı Devletler tarafından Sözleşme'nin yaygın olarak ihlal edildiğine ilişkin iddiaları içerdiğini, savaşçıların ve sivillerin infazları, kötü muameleler ve sakatlanmaları; savaş esirlerinin yakalanması ve tutukluluğunun devamı ve savaştan etkilenen bölgelerde sivil nüfusun zorla yerinden edilmesi konularını içerdiğini beyan etmiştir.¹⁸¹

Azerbaycan'ın ayrıca, Ermenistan'ın 1992 yılından beri Dağlık Karabağ'da ve çevre bölgelerde, AİHS'in çeşitli hükümlerini ihlal ettiğini, yüz binlerce Azerbaycanlının sürekli olarak evlerinden ve mülklerinden edilmesinden sorumlu olduğunu ileri sürdüğünü, Azerbaycan vatandaşlarının uygun soruşturmalar yapılmadan kötü muamele gördüğünü ve kaybolan Azerbaycan vatandaşlarının olduğunu ve kültürel ve dini varlıkların yok edildiğini iddia ettiğini de belirtmiştir.¹⁸² Bu başvuruların yanı sıra Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı bünyesinde AİHM'e başvurular için bir kurul oluşturuldu. AİHM'deki avukatlardan da danışmanlık alınmaktadır.

Yukarıda zikredilen başvurular dışında Mahkeme, 39. madde uyarınca, Ermenistan veya Azerbaycan Hükümeti veya tutsakların akrabaları tarafından iddia edilen tutsaklarla ilgili çok sayıda başvuru aldığını beyan etmiştir. Şu ana kadar gelen taleplerin 228'i Ermeni ve 13 tanesi Azerbaycanlı olmak üzere 241 kişiyi ilgilendirdiğini beyan etmiştir.

¹⁷⁹ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva'nın Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu ile Söyleşi. Bakü. 02 Temmuz 2021.

¹⁸⁰ Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva'nın Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu ile Söyleşi. Bakü. 02 Temmuz 2021.

¹⁸¹ Bakınız, "Press Release issued by the Registrar of the Court." ECHR, 046 (2021) 04.02.2021.

¹⁸² Bakınız, "Press Release issued by the Registrar of the Court." ECHR, 046 (2021) 04.02.2021.

IV. Genel Tespitler ve Öneriler

BM Güvenlik Konseyi kararları ile tespit edildiği üzere Ermenistan, Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi'ni yasa dışı işgal etmiş, yaklaşık 28 yıl süren işgalin son aşamasında, 27 Eylül 2020 ve 9 Kasım 2020 tarihleri arasında cereyan eden İkinci Karabağ Savaşı sonucunda işgal ettiği bölgeden çekilmeyi kabul etmiştir.

Birinci Karabağ Savaşı ve sonrasındaki işgal döneminde olduğu gibi, İkinci Karabağ Savaşı esnasında da Ermenistan'ın genel anlamda hem uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kurallarını hem de AİHS kuralları ihlalleri ön plana çıkmıştır.

Ermenistan'ın öncelikle yasa dışı savaş planladığı, başlattığı ve sürdürdüğü, söz konusu eylemlerinin barışa karşı suçlar ya da UCM Statüsü'nün ifadesi ile "saldırı suçu" oluşturduğu, eylemleri gerçekleştiren kişilerin cezai sorumluluğuna yol açtığı görülmektedir.

İkinci olarak uluslararası hukukun savaş silah ve yöntemlerini düzenleyen kurallarını yaygın biçimde ihlal ettiği görülmüştür. Fosfor içeren silahlar, misket bombası, anti-personel mayınlar, smerç ve elbrus (scud) füzeleri gibi yasaklanmış bazı silah türlerini kullandığı; sivilere, sivil yerleşim yerlerine, sivil altyapıya saldırılar düzenlediği; dokunulmazlığı olan sağlık binalarını ve sağlık çalışanlarını hedef aldığı, silahlı çatışmalarda çocuk askerler kullandığı, gazeteci ve sağlıkçı işaretlerini istismar ettiği, çatışma gereklerinin ötesinde çevreye, tarihi ve kültürel değere sahip eserlere ağır zararlar verdiği ve böylelikle çok sayıda yasaklanmış savaş yöntemleri de kullandığı tespit edilmiştir.

Söz konusu ihlaller, cezai nitelikli eylemler olarak ilgili gerçek kişilerin cezai sorumluluğuna yol açan suçlardır. Savaş silah ve yöntemlerine dair kuralların ve bazı kişi gruplarının korunmasına dair söz konusu ihlaller genel olarak savaş suçları olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan, silahlı çatışmalarda korunan savaş dışı kişilerden sivillerin hedef alınarak, sistematik bir saldırının parçası olarak sivillerin öldürülmesi, sivil yerleşim yerlerinin bombalanması ve benzeri büyük çaplı sivil ölümlere ve yaralanmalara sebep olunması ise insanlığa karşı suçlar olarak değerlendirilebilir. Ermenistan'ın söz konusu ihlallerinin bir kısmının bu niteliklere haiz olduğunu gösterir kanıtlar mevcuttur. Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ ve etrafındaki sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırılarında AİHS'de güvence altına alınan yaşam hakkı, özel ve aile hayatının gizliliği ve konut dokunulmazlığı, işkence, kötü muamele ve gayri insani muamele yasağı ve mülkiyetin korunması haklarını ihlal ettiği görülmektedir.

Söz konusu ihlallere ve suçlara dair somut tespitlerin yapılarak delillerin toplanması, bu suçları işlediğinden şüphelenilen kişilerin yargılanmaları, gerçek suçluların ayrıştırılarak bundan sonraki süreçte kalıcı bir barışın sağlanması ve mağdurların adalet beklentilerinin karşılanması anlamında önem arz etmektedir. Öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin söz konusu kişileri yargı önüne çıkarma anlamında uluslararası hukuktan ve kendi iç hukuk düzenlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirerek ilişkili bireylerin yargılanmasını sağlamaları gerekmektedir.

Şüphelilerin yargılanmasına dair ulusal mekanizmaların yanı sıra başvurulabilecek uluslararası mekanizmalar da mevcuttur. Her iki ülkenin UCM Statüsü'ne taraf olmamaları nedeni ile, UCM'de bir soruşturma ve yargılama sürecinin başlayabilmesi için BM Güvenlik Konseyi'nin kararına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi kararı ya da Azerbaycan

ve Ermenistan'ın ortak rızası ile bir uluslararası ceza mahkemesi kurularak cezai soruştur-
malar ve yargılamalar yapılması da hukuken bir seçenektir. AİHM bağlamında ise, Ermenis-
tan'ın AİHM'in yargı yetkisini tanımış olması nedeniyle, AİHS'in ihlallerine dair iddialar
gerek bireysel başvuru gerekse devletlerarası başvuru yolları ile AİHM önüne getirilebilir.
Nitekim bu Raporun ilgili bölümünde belirtildiği gibi, AİHM'e bu nitelikte başvurular yapılmış
ve yeni başvurular için de hazırlıklar yapılmaktadır.

Ateşkes mutabakatı ile silahlı çatışmaların sona erdirilmesi ve Karabağ Bölgesi'nin Azer-
baycan tarafından özgürleştirilmesi, Karabağ'da barışın sağlanması ve kalıcı bir istikrarın
kurularak insan hakları ihlallerinin önlenmesine çok büyük bir katkı olmakla beraber, mevcut
durum, özellikle silahlı çatışmaların yeniden başlayarak benzeri temel insan hakları ihlalleri-
ne yol açması ihtimallerinin önlenmesi ve şu ana kadar yaşanmış ihlallerin hukuki takibinin
yapılabilmesi açısından bazı eksiklikler ve riskler taşımaktadır.

Üçlü Bildiri'nin söz konusu hükümleri, çatışmaları sona erdirmek ve ileriye dönük bir
yol haritası belirlemek gibi, barışın ve istikrarın sağlanması adına önemli bir adım olmuşsa
da kalıcı bir hukuki durumun belirlenmesi ve böylelikle, geçmişte yaşanmış çatışmaların ve
insani krizlerin önlenmesi adına bazı hususların nihai çözümünü sunmamakta, Üçlü Bildiri
ve akabindeki mevcut durum, muhtemel insani krizlerin yaşanması riskini tümünden ortadan
kaldırmamaktadır.

▲ Kalıcı bir barış ya da sınır antlaşması imzalanması önem arz etmektedir. Tarafların
üzerinde uzlaştığı ve başta sınır sorunları olmak üzere gerginlik ya da çatışma riski oluşturan
hususları çözen bir antlaşmanın imzalanması, mevcut insani sorunların çözülmesi ve geçmiş
insani krizlerin yeniden yaşanmaması açısından da önem arz etmektedir.

▲ Karabağ'ın yabancı güçlerden tamamen arındırılması kalıcı barış ve istikrara büyük
katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda önemli bir husus da Rus askerlerinin de bölgede gereğinden
fazla kalmamasıdır. Ayrıca, mevcut durumda Rusya askerlerinin yetkilerinin kesin hükümlere
bağlanması da önem arz edecektir. Azerbaycan'ın politik ve askeri dengeyi korumak ve böl-
gede geçici olarak bulunan Rus askerleri ile yaşanabilecek potansiyel çatışmaları engellemek
için Türkiye'nin de bölgede bulunmasını sağlayacak adımlar atılması, krizlerin önlenmesine
katkı sağlayacaktır.

▲ Laçın Koridoru gibi Azerbaycan topraklarında kurulacak herhangi bir geçiş üzerinde
Azerbaycan'ın esas kontrole ve denetime sahip olması, Bölge'deki istikrar açısından önem
arz etmektedir. Üçlü Bildiri'den sonra çözüm bekleyen önemli bir husus da yerinden edilmiş
yüz binlerce Azerbaycan vatandaşının yerlerine dönüşünün sağlanmasıdır.

▲ Karabağ'da, uzun yıllardır devam eden işgal ve çatışmalar neticesinde büyük oranda
tahrip olmuş sivil altyapı imkânlarının ve özellikle yerleşim yerlerinin yeniden inşası hem
kişisel mülkiyetin korunması hem de yerinden edilmiş kişilerin evlerine ve mülklerine geri
dönerek yerleşimlerinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

▲ Mevcut durumda çok önemli bir sorun da Ermenistan'ın Karabağ'a yerleştirdiği ma-
yınlardır. Karabağ'da Azerbaycan'ın fiili kontrolünün sağlanmasını engellemesinin yanı sıra
ciddi insani ve yönetsel sorunlar yaratmakta, hala sivillerin hayatına mal olmaya ya da yara-

lanmalara yol açmaya devam etmekte, doğal çevreye zararlar vermekte ve verme potansiyeli taşımakta, bölgede Ermenistan'ın işlediği diğer suçların tespitinin yapılmasını zorlaştırmakta ve Karabağ'da yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış 1 milyonun üzerindeki insanın (kaçkınının) geri dönüşünü tamamen engellemektedir.

▲ Bu nedenlerle, mevcut ve potansiyel insani sorunların ortadan kaldırılması için Ermenistan'ın Azerbaycan ile iş birliği yapması ya da yapmaya zorlanması büyük önem arz etmektedir.

▲ Üçlü Bildiri sonrasında Karabağ'da oluşan mevcut durum içerisinde insani kriz oluşturma riski yaratan hususlardan birisi de Laçın Koridorundan farklı olarak Nahcivan Koridorunun 'açılma zamanı genişliği, geçiş güzergahı ve güvenliğine' yönelik belirsizliktir. Söz konusu belirsizliklerin giderilerek, Nahcivan Koridorunun statüsüne dair durumun netleştirilmesi önem arz etmektedir.

▲ Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun yıllardır yaşanan çatışma ve husumet ortamının giderilmesine katkı sağlaması açısından, Karabağ'daki yerel Ermeni nüfusun temel haklarını garanti altına alacak ve bu uzun çatışma sürecinden sonra Azerbaycan'ın geriye kalan Azerbaycanlı ve Ermeni nüfusu ile entegrasyonunu sağlayacak adımların atılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Karabağ Bölgesi'ne dair Azerbaycan'ın bundan sonraki yaklaşımının yalnızca askeri değil insani bir süreç olarak da görülmesi gerekmektedir.

▲ Barışın inşa sürecinin her iki devleti ve halkını da ilgilendirmesi dolayısıyla Ermenistan'ın da barışın inşa sürecine katkı sağlayabileceği şekilde yönlendirilmesi ve diyalog ve iletişim kanallarını açık tutmasının sağlanması önem arz etmektedir.

▲ Kalıcı barış için Azerbaycan ve Ermenistan arasında kapsamlı ve iş birliğine yönelik uluslararası nitelikli antlaşmalar yapılarak, Karabağ'da bulunan Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının iki ülke arasında sorun olmaktan ziyade iş birliği unsuru olması sağlanmalıdır. Bu bağlamda, iki ülke halklarının birbirlerine daha çok yaklaştıracak faaliyetlere ve etkinliklere ağırlık verilmelidir.

EK: BASIN BİLDİRİSİ

19.10.2021

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde Azerbaycan'ın Ermenistan işgaline maruz kalan Karabağ Bölgesi (Dağlık Karabağ ve etrafındaki yerleşim yerleri) hakkında BM Güvenlik Konseyi, Nisan ve Kasım 1993 tarihleri arasında "Azerbaycan'ın egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve uluslararası kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığını" teyit eden "822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları" almıştır. Ancak bu kararlara rağmen Ermenistan'ın Karabağ işgali yaklaşık 28 yıl boyunca devam etmiş, Ermenistan ve Azerbaycan arasında 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 9 Kasım 2020 tarihinde Rusya Federasyonu'nun da dahil olduğu Üçlü Bildiri ile resmen sona ermiştir.¹⁸³

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve İkinci Karabağ Savaşı olarak bilinen çatışmalar sonucunda Azerbaycan, 290 civarında yerleşim yerini Ermenistan'ın işgalinden kurtarmıştır. Bu yerleşim yerleri 'Şuşa, Ağdam, Gubadlı, Zengilan, Cebrail, ayrıca Laçın, Hocalı, Terter, Füzuli ve Hocavend' gibi stratejik illeri ve bu yerleşim yerlerine bağlı birçok köyü kapsamaktadır.

Üçlü Bildiri ile Karabağ Sorunu'nun tümünden çözümüne ve bölgede insani krizlerin önlenmesine dair bu önemli kazanımlar elde edilmiş olmasına rağmen İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında oluşan durumun ayrıntılı biçimde incelenmesini gerektiren önemli nedenler de bulunmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) tarafından oluşturulan Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun, İkinci Karabağ Savaşı esnasında ve çatışmalardan sonraki süreçte yaptığı incelemelere dayanarak hazırlanan Rapor, 'Ermenistan'ın Karabağ'ın işgali dönemindeki eylemlerinin neler olduğuna ve hukuki niteliklerine; İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın eylemlerinin neler olduğuna ve hukuki niteliklerine; hukuki ihlallerin yasal takibine; söz konusu dönemlerde gerçekleştirilen eylemlere dair cezai sorumluluğu bulunan gerçek kişilerin yargılanmasına ve mevcut durumda insan haklarının ağır ihlalleri anlamında insani krizler doğurma riskleri oluşturan hususların neler olduğuna dair tespitler içermekte ve bu sorun alanlarına yönelik çözüm önerileri' getirmektedir.

Rapor esas olarak, Karabağ İnsan Hakları Gözlem Grubu'nun, Azerbaycan'a gerçekleştirdiği ziyaret vasıtası ile hem ilgili resmi kurum ve kişilerle yaptığı görüşmelerde hem de Karabağ'a gerçekleştirdiği ziyarette doğrudan elde ettiği bilgi, belge ve değerlendirmelere dayanmaktadır. Raporun hazırlanmasında ayrıca, bu konulara dair yayınlanmış akademik çalışmalarından, resmi kurum raporlarından ve basın bültenlerinden de yararlanılmıştır.

Rapor'un Genel Tespit ve Önerileri şu şekilde sıralanabilir:

▲ Birinci Karabağ Savaşı ve sonrasındaki işgal döneminde olduğu gibi, İkinci Karabağ Savaşı esnasında da Ermenistan'ın genel anlamda hem uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kurallarını hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kurallarını ihlalleri ön plana çıkmıştır.

¹⁸³ 9 Kasım 2020 tarihinde, Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan liderleri arasında kabul edilip ilan edilen Üçlü Bildiri için bakınız, <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasının-tam-metni-haberi-20029> (Yayın Tarihi: 11 Kasım 2020.) (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2021)

▲ Ermenistan'ın öncelikle yasa dışı savaş planladığı, başlattığı ve sürdürdüğü, söz konusu eylemlerinin barışa karşı suçlar ya da UCM Statüsü'nün ifadesi ile "saldırı suçu" oluşturduğu, eylemleri gerçekleştiren kişilerin cezai sorumluluğuna yol açtığı görülmektedir.

▲ İkinci olarak, uluslararası hukukun savaş silah ve yöntemlerini düzenleyen kurallarını yaygın biçimde ihlal ettiği görülmüştür. 'Fosfor içeren silahlar, msket bombası, anti-personel mayınlar, smerç ve elbrus (scud) füzeleri' gibi yasaklanmış bazı silah türlerini kullandığı; sivillere, sivil yerleşim yerlerine, sivil altyapıya saldırılar düzenlediği; dokunulmazlığı olan sağlık binalarını ve sağlık çalışanlarını hedef aldığı, silahlı çatışmalarda çocuk askerler kullandığı, gazeteci ve sağlıkçı işaretlerini istismar ettiği, çatışma gereklerinin ötesinde çevreye, tarihi ve kültürel değere sahip eserlere ağır zararlar verdiği ve böylelikle çok sayıda yasaklanmış savaş yöntemleri de kullandığı tespit edilmiştir.

▲ Söz konusu ihlaller, cezai nitelikli eylemler olarak ilgili gerçek kişilerin cezai sorumluluğuna yol açan suçlardır. Savaş silah ve yöntemlerine dair kuralların ve bazı kişi gruplarının korunmasına dair söz konusu ihlaller genel olarak "savaş suçları" olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan, silahlı çatışmalarda korunan savaş dışı kişilerden sivillerin hedef alınarak sistematik bir saldırının parçası olarak öldürülmesi, sivil yerleşim yerlerinin bombalanması neticesinde büyük çaplı sivil ölümlere ve yaralanmalara sebep olunması ise "insanlığa karşı suçlar" olarak değerlendirilebilir.

▲ Ermenistan'ın, Karabağ Bölgesi'ndeki sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırılarında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından güvence altına alınan "yaşam hakkı, özel ve aile hayatının gizliliği ve konut dokunulmazlığı, işkence, kötü muamele ve gayri insani muamele yasağı ve mülkiyetin korunması haklarını" ihlal ettiği görülmektedir.

▲ Söz konusu ihlallere ve suçlara dair somut tespitlerin yapılarak delillerin toplanması, bu suçları işlediğinden şüphelenilen kişilerin yargılanmaları, gerçek suçluların ayrıştırılarak bundan sonraki süreçte kalıcı bir barışın sağlanması ve mağdurların adalet beklentilerinin karşılanması anlamında önem arz etmektedir. Öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin söz konusu kişileri yargı önüne çıkarma anlamında uluslararası hukuktan ve kendi iç hukuk düzenlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirerek ilişkili bireylerin yargılanmasını sağlamaları gerekmektedir.

▲ Şüphelilerin yargılanmasına dair ulusal mekanizmaların yanı sıra başvurulabilecek uluslararası mekanizmalar da mevcuttur. Her iki ülkenin UCM Statüsü'ne taraf olmamaları nedeni ile, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde bir soruşturma ve yargılama sürecinin başlayabilmesi için BM Güvenlik Konseyi'nin kararına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi kararı ya da Azerbaycan ve Ermenistan'ın ortak rızası ile bir uluslararası ceza mahkemesi kurularak cezai soruşturmalar ve yargılamalar yapılması da hukuken bir seçenektir.

▲ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bağlamında ise, Ermenistan'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini tanımış olması nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlallerine dair iddialar gerek bireysel başvuru gerekse devletlerarası başvuru yolları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne getirilebilir. Nitekim bu Raporun ilgili bölümünde belirtildiği gibi, AIHM'e bu nitelikte başvurular yapılmış ve yeni başvurular için de hazırlıklar yapılmaktadır.

▲ Üçlü Bildiri'nin söz konusu hükümleri, çatışmaları sona erdirmek ve ileriye dönük bir yol haritası belirlemek ve barışın ve istikrarın sağlanması adına önemli bir adım olmuştur. Ancak Bildiri'nin ilgili hükümleri, kalıcı bir hukuki durumun belirlenmesi ve geçmişte yaşanmış çatışmaların ve insani krizlerin önlenmesi adına bazı hususlara yönelik nihai çözüm sunmamaktadır. Üçlü Bildiri ve akabindeki durum, muhtemel insani krizlerin yaşanması riskini tümünden ortadan kaldırmamaktadır.

▲ 'Kalıcı bir barış' ya da 'sınır antlaşması' imzalanması önem arz etmektedir. Tarafların üzerinde uzlaştığı ve başta sınır sorunları olmak üzere gerginlik ya da çatışma riski oluşturan hususları çözen bir antlaşmanın imzalanması, mevcut insani sorunların çözülmesi ve geçmiş insani krizlerin yeniden yaşanmaması açısından da önem arz etmektedir.

▲ Karabağ'ın yabancı güçlerden tamamen arındırılması kalıcı barış ve istikrara büyük katkı sağlayacaktır.

▲ Laçın Koridoru gibi Azerbaycan topraklarında kurulacak herhangi bir geçiş üzerinde Azerbaycan'ın esas kontrole ve denetime sahip olması, Bölge'deki istikrar açısından önem arz etmektedir.

▲ Karabağ'da, uzun yıllardır devam eden işgal ve çatışmalar neticesinde büyük oranda tahrip olmuş sivil altyapı imkânlarının ve özellikle yerleşim yerlerinin yeniden inşası hem kişisel mülkiyetin korunması hem de yerinden edilmiş kişilerin evlerine ve mülklerine geri dönerek yerleşimlerinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

▲ Mevcut durumda çok önemli bir sorun da Ermenistan'ın Karabağ'a yerleştirdiği mayınlardır. Söz konusu mayınlar Karabağ'da Azerbaycan'ın fiili kontrolünün sağlanmasını engellemesinin yanı sıra ciddi insani ve yönetsel sorunlar yaratmakta, hala sivillerin hayatına mal olmaya ya da yaralanmalara yol açmaya devam etmekte, doğal çevreye zararlar vermekte ve verme potansiyeli taşımakta, bölgede Ermenistan'ın işlediği diğer suçların tespitinin yapılmasını zorlaştırmakta ve Karabağ'da yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış 1 milyonun üzerindeki insanın (kaçkının) geri dönüşünü tamamen engellemektedir.

▲ Bu nedenlerle, mevcut ve potansiyel insani sorunların ortadan kaldırılması için Ermenistan'ın Azerbaycan ile iş birliği yapması büyük önem arz etmektedir.

▲ Üçlü Bildiri sonrasında Karabağ'da oluşan mevcut durum içerisinde insani kriz oluşturma riski yaratan hususlardan birisi de Laçın Koridorundan farklı olarak Nahcivan Koridoru'nun 'açılma zamanı, genişliği, geçiş güzergahı ve güvenliğine' yönelik belirsizliklerdir. Söz konusu belirsizliklerin giderilerek Nahcivan Koridoru'nun statüsüne dair durumun netleştirilmesi önem arz etmektedir.

▲ Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun yıllardır yaşanan çatışma ve husumet ortamının giderilmesine katkı sağlaması açısından Karabağ'daki yerel Ermeni nüfusun temel haklarını garanti altına alacak ve bu uzun çatışma sürecinden sonra Azerbaycan'ın geriye kalan Azerbaycanlı ve Ermeni nüfusu ile entegrasyonunu sağlayacak adımların atılması da önem arz etmektedir.

▲ Barışın inşa sürecinin her iki devleti ve halkını da ilgilendirmesi dolayısıyla Ermenistan'ın da barışın inşa sürecine katkı sağlayabileceği şekilde yönlendirilmesi ve diyalog ve iletişim kanallarını açık tutmasının sağlanması önem arz etmektedir.

▲ Kalıcı barış için Azerbaycan ve Ermenistan arasında kapsamlı ve iş birliğine yönelik uluslararası nitelikli antlaşmalar yapılarak Karabağ'da bulunan Ermeni asıllı Azerbaycan vatandaşlarının iki ülke arasında sorun olmaktan ziyade iş birliği unsuru olması sağlanmalıdır.

**ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'DAKİ EYLEMLERİ:
İNSAN HAKLARI İHLALLERİ VE İHLALLERİN TAKİBİ**

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA | Tel: +90 312 422 78 00
www.tihек.gov.tr

[/tihekkurumsal](#) [/tihek_kurumsal](#) [/tihekkurumsal](#) [/tihekkurumsal](#)